శ్రీః

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీశంభురహస్యాఖ్యపురాణాంతర్గతం

కవికావ్యాదిప్రశంసాపరమధ్యాయచతుష్టయం

శ్రీనల్లూరుసజ్జనుతాతాచార్యాంతేవాసి

కాకాకాకఫల్లినృసింహశాస్త్రికృతా

ప్రాకృతశబ్దప్రదీపికా

శ్రీమదరిశాణఫాల వెంకటాచార్యవిరచితం

సవ్యాఖ్యానం రాఘవయాదవీయాఖ్యమనులోమ

విలోమకావ్యంచేతిత్రయం

శ్రీమన్మహీశూరపురీ మధ్యవిద్యోతమానదివ్యరత్న

సింహాసనారూఢశ్రీమచ్చామరాజేంద్రాస్థానపండిత

తాదృశతాతాచార్యసాహాయ్యేన సంశోధ్యపరిష్కృత్య

తాదృశమహారాజాశ్రితేన

ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణ

మహీశూరపురీమధ్యవర్తిన్యాం

విద్యాతరఙ్గిణ్యాఖ్యాయాం స్వీయ

ముద్రాక్షరశాలాయాం

ముద్రాపితంసద్విజయతేతమామ్

ఇదానీమేరన్మూల్యమర్ధరూప్యం.

సం ౧౮౯౦.

అత్రేదానీం సిద్ధస్యాత్పుస్తకక్రయక్రమః

	రూ.	అ.
విషయవాక్యదీపికా- వేదాంతవిషయా	౩	౮
రామకృష్ణదీక్షితీయ వ్యాఖ్యానసహితా అద్వైతపరిభాషా	౧	౬
హేమాద్రిప్రాయశ్చిత్తాధ్యాయః	౩	౦
వైద్యనాథీయప్రాయశ్చిత్తకాండః	౧	౮
సకృష్ణభట్టీయ గదాధరీయపంచలక్షణీ	౧	౮
సామాన్యనిరుక్తిబంగాళపత్రాణి	౨	౦
సకృష్ణభట్టీయగదాధరీయపక్షతా	౨	౪
కృదంతాంతత్వబోధినీ స్వరవైదికసుబోధిన్యాసహ ...	౮	౦
సవ్యాఖ్యానచంద్రాలోక శతాలంకారప్రకరణమ్	౦	౬
శ్రీవాల్మీకిసూత్రాదియుతా షడ్భాషాచంద్రికా ...	౨	౮
శ్రీకాత్యాయనసూత్రవ్యాఖ్యాప్రాకృతమంజరీ	౦	౬
సటీకాచ్ఛాయా ప్రక్రియం ప్రద్యుమ్నానందనాటకమ్	౧	౦
సటీకాచ్ఛాయాప్రక్రియం వేణీసంహారనాటకం ...	౧	౪
సవ్యాఖ్యానం ముద్రారాక్షసనాటకమ్ ...	౧	౦
సచ్ఛాయం భారతమంజర్యాఖ్య ప్రాకృతకావ్యం ...	౦	౬
సటీకారిశాణఫాల వేంకటాచార్యకృతోత్తరచంపూః	౦	౨
సటీకవరదాభ్యుదయాఖ్య హస్తిగిరిచంపూః ...	౦	౮
సవ్యాఖ్యాన షట్సర్గయాదవాభ్యుదయమహాకావ్యం	౧	౪
సవ్యాఖ్యానషట్సర్గనైషధమహాకావ్యం ...	౦	౮
సవ్యాఖ్యానహంససందేశకావ్యం	౦	౪
ప్రథమాదిదశమసర్గాంత రఘువంశమూలం ...	౦	౪
ఏకాదశాద్యేకోనవింశసర్గాంతరఘువంశమూలం	౦	౪
సప్రమాణసమాసచక్రవర్త్యాఖ్యగ్రంథః ...	౦	౨
సప్రమాణ ముగ్రరథశాంతి కల్పత్రయం ...	౦	౪
సప్రమాణ సర్వప్రాయశ్చిత్తమహాసంకల్పా ...	౦	౪
కర్నాటకభాషాత్మక కృష్ణకథాసారసంగ్రహః ...	౭	౮
శ్రీమద్రామాయణాంసప్తకాండం సమహిమాదిగ్రంథం } సీతాకల్యాణపట్టాభిషేక చిత్రపటసహితం }	౬	౦

సుందరకాండముత్తమపత్రం ౺ మధ్యమపత్రమ్ ౺

ఓం

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

శ్రీశమ్భురహస్యే కవికావ్యాదిప్రశంసన ప్రారమ్భః.

కుమారఉవాచ—॥ కవిః కావ్యంచలోకే౽స్మిన్ పరమం శ్రేయసాంపదమ్ । కథితంభవతా దేవ ప్రష్టుంకౌతూహలంహి మే ॥ ౧ ॥ కః కవిఃకీదృశశ్చాయం కింకావ్యంకీదృశంచతత్ । తయోశ్శ్రేయస్కరత్వంచ కథంబ్రూహిదయానిధే ॥ ౨ ॥ ఇతిపృష్టస్సభగవాం స్తేనప్రహాస్మయన్నివ ॥ శమ్భురువాచ ॥—సాధుపృష్టంత్వయా తాత సుప్రసన్నామతి స్తవ । బుద్ధిమానసియత్కావ్య మహిమశ్రవణోద్యతః ॥ ౩ ॥ శ్రూయతామభిధాస్యామి చిరాదవహితోభవ । నార్థవాదంవదామ్యేష కథంచిదపిమానద ॥ ౪ ॥ గుణశ్లాఘ్యంసువృత్తాఢ్య మలంకారైరలంకృతం । దోషహీనంధ్వనిమయం కావ్యంయఃకురుతేమహాత్ ॥ సఏషజగతాంవంద్యః కవిర్నామమహామతిః । యదాహికవితాంకర్తుముద్యుక్తో౽యంవిచక్షణః ॥ ౬ ॥ తదావిష్టస్సరస్వత్యా తన్మయోభవితాకవిః । యద్యత్కవిర్వదత్యేష వచోగుణగణోజ్జ్వలం ॥ ౭ ॥ సరస్వత్యావిలాసో౽యం ననతాతనసంశయః । సాక్షాత్సరస్వతీదేవీ కవిరేషమహామతే ॥ ౮ ॥ మర్త్యబుద్ధిర్నకార్యా౽స్మి న్యథాచార్యేతథా కవౌ । కవిస్సాక్షాత్పరందైవం కవిస్సాక్షాత్పరాయణం ॥ ౯ ॥ కవిరేవపరావిద్యా కవిరేవ పరోగురుః । నరాజన్యోనవైశ్యశ్చనచశూద్రః కవిర్భవేత్ ॥ ౧౦ ॥ విప్రశ్శుచిఃకవిరిహ శ్రుతిరేవనిదర్శనం । ఆద్యః కవిస్సభగవాన్ కవిర్బ్రహ్మాపితామహః ॥ ౧౧ ॥ కవీనామగ్రగణ్యో౽సౌ వాల్మీకిస్సమహామునిః । కవిర్వ్యాసోమహాతేజాఃకవిస్సభృగునందనః ॥ ౧౨ ॥ శ్రుతిస్మృతిముఖేనైవ కవిత్వేనశ్రుతాఅమీ । నాదేవాంశోదదాత్యన్నం నావిష్ణుఃపృథివీపతిః ॥ ౧౩ ॥ నానృషిఃకురుతేకావ్యం

నారుదగ్రిః క్రమపారకః । శాంతో దాంతో జితక్రోధ స్తేజస్వీ వాగ్విదాం
వరః ॥ ౧౪ ॥ వపుష్మాన్ దేశకాలజ్ఞో గుణదోషవిచక్షణః । సుధామ
యైస్స్వవృత్తాఢ్యైర్యశ్చాభిజగతాంముదం ॥ ౧౫ ॥ యఃకరోతి మహా
బుద్ధి ర్విజానీహి వృశంకవిం । ఏతస్య వాగ్విలాసోహి నిర్దోషో గుణ
మేదురః ॥ ౧౬ ॥ సాలంకారో ధ్వనిమయ శ్ఛందోరూపశరీరభాక్ ।
మహాపురుషవృత్తాఢ్యోయస్తత్కావ్యం ప్రచక్షతే ॥ ౧౭ ॥ నగరార్ణవ
శైలర్తు చంద్రార్కోదయవర్ణనైః । ఉద్యానసలిలక్రీడా మధు
పానరతోత్సవైః ॥ ౧౮ ॥ విప్రలంభైర్వివాహైశ్చ కుమారోదయవర్ణ
నైః । మంత్రద్యూతప్రయాణాజి నాయకాభ్యుదయైరపి ॥ ౧౯ ॥ అలం
కృతమసంక్షిప్తం రసభావనిరంతరం । సర్గైరనతివిస్తీర్ణై శ్శ్రావ్య
వృత్తగణోజ్జ్వలైః ॥ ౨౦ ॥ సర్వత్రభిన్నవృత్తాంతై రుపేతం లోకరంజ
కం । కావ్యం కల్పాంతరస్థాయి కల్పతేఽనల్పభూతయే ॥ ౨౧ ॥ మ
హాకావ్యమిదం తాతయైః కైశ్చిద్వర్ణనైర్యుతం । సాలంకృతిగుణాఢ్యం
య దుపకావ్యంతదుచ్యతే ॥ ౨౨ ॥ అదోషం గుణవత్కావ్య మలం
కారైరలంకృతం । రసాన్వితం కవిః కుర్వ న్కీర్తిం ప్రీతించవిందతి ॥ ౨౩
స్మృతిర్వ్యతీతవిషయా మతిరాగామిగోచరా । బుద్ధిస్తాత్కాలకీ జ్ఞేయా
ప్రజ్ఞా త్రైకాలికీమతా ॥ ౨౪ ॥ ప్రజ్ఞాం నవనవోన్మేషశాలినీం ప్రతిభాం
విదుః । ద్వైవర్తనీ గిరాం దేవ్యా శ్శాస్త్రంచ కవికర్మ చ ॥ ౨౫ ॥
ప్రజ్ఞోపజ్ఞం తయోరాద్యం ప్రతిభోద్భవమంతిమం । నతచ్ఛాస్త్రం నతత్
ఛ్ఛిల్పం నసావిద్యా నసాకలా ॥ ౨౬ ॥ జాయతే యన్నకావ్యాంగ మ
హోభారో గురుః కవేః । కవీనాం మానసం నౌమి తరతి ప్రతిభాంభసా ॥
యుత్పాలేన పయాంసీవ భువనాని చతుర్దశ । కావ్యమేవమహత్పు
ణ్యం కావ్యమేవమహద్యశః ॥ ౨౭ ॥ కావ్యమేవపరం శ్రేయః కావ్యా
దన్యన్నవిద్యతే । తేవంద్యాస్తే మహాత్మాన స్తేషాంలోకేస్థిరం యశః ॥
యేనిబధ్నంతి కావ్యాని యేచకావ్యైః ప్రకీర్తితాః । దేవం యస్స్తౌతి కా

ధ్యాన భగవంతం దయానిధిం ॥ ౩౦ ॥ కింనాకుతస్యలోకేస్మిన్ దుర్ల
భంస్యాత్కరదానువా । విద్యతేభువనే కావ్యాన్నాన్యచ్ఛ్రేయస్కరం
పరం ॥ ౩౧ ॥ సంప్రాప్తాశ్శ్రేయసాంసారంపురుషాయత్రకీర్తితాః ।
అహోభారతవర్షేస్మిన్ దుర్లభంజన్మమానుషం ॥ ౩౨ ॥ వినాప్రాచీ
నసుకృతం కవితాతత్రదుర్లభా । వర్షేస్మిన్ భారతేమర్త్యా జాతమా
త్రాభజంతికిం ॥ ౩౩ ॥ కవితాంప్రాక్తనంశ్రేయో వినానాస్త్యర్థిసాధ
నం । సుకృతానాంపరీపాకః కవితానాత్రసంశయః ॥ ౩౪ ॥ చిరా
దుపార్జితంపుణ్యం వినాశక్తిర్నజాయతే । శక్తిహీనాఃకథంకావ్యం
తన్వతేశత్రుసూదన ॥ ౩౫ ॥ కథంవిద్యత్వవంతశ్చ న్నృణాంవాసా
స్పదానితే । నలోభాన్నభయాన్నార్యా న్నైవాన్యస్యజిగీషయా ॥ ౩౬ ॥
నవిత్తదానాత్కామాద్వా కపికాలభ్యతేక్వచిత్ । నచాప్యనేకశా
స్త్రేషు శ్రమాద్వాపినిరంతరం ॥ ౩౭ ॥ కల్పమేకోపివశ్లోకస్సర
సోనైవశక్యతే । ఏకతస్సర్వపుణ్యాని కావ్యమేకత్రసద్గుణం ॥ ౩౮ ॥
తథాపితానికావ్యస్యకలాంనార్హంతిషోడశీం । యావత్పునస్తువేదా
నాం పఠనాత్సుకృతంభవేత్ ॥ ౩౯ ॥ తావదేకేనపద్యేనకృతేనలభ
తేకవిః । అశ్వమేధసహస్రేణ యావత్పుణ్యంభజేన్నరః ॥ ౪౦ ॥ తా
వదేకేనపద్యేన కృతేనలభతేకవిః । యావత్పునస్తువేదాంత చింతనా
త్పుణ్యమార్జయేత్ ॥ ౪౧ ॥ తావదేకేనపద్యేన కృతేనలభతేకవిః ।
అధీత్యాప్యఖిలంశాస్త్రం యఃకావ్యంనైవకల్పయేత్ ॥ ౪౨ ॥ ధిక్తస్య
భాగ్యహీనస్య మానుషం జన్మభూతలే । ధర్మాణాముత్తమోధర్మః
కావ్యమేవనసంశయః ॥ ౪౩ ॥ సధర్మోఘటతేయస్య సపరేవ్యో
మ్నిఖేలతి । యథాశ్లోకమయైస్తోత్రైః ప్రీయతేభగవాన్హరిః ॥ ౪౪ ॥
నతథాశాస్త్రసాహస్రై రశ్రాంతంప్రస్తుతైరపి । శ్లోకానేవసదాకు
ర్యాచ్ఛ్లోకైరేవహరింస్తుయాత్ ॥ ౪౫ ॥ ఏవంచేదుత్తమః శ్లోకప్రియో
భవతినాన్యథా । శ్లోకకృద్భ్యఃపుమాన్లోకే హరింభజతిసంగతం ॥ ౪౬

అహంశ్లోకకృదిత్యేవ సపరెవ్యోమ్ని మోదతె। సర్వే వేదాఃపురాణా
ని సేతిహాసాస్తథాఽఖిలాః ॥ ౪౭ ॥ స్మృతయశ్చాపివిఖ్యాతా శ్ఛందో
రూపేణమానద । సర్వాశ్లోకమయీవాణీభువనెపుణ్యకృత్తమా ॥౪౮
అశ్రావ్యమేవసుశ్లోకాదన్యద్వాపుణ్యసాధనం । కేవలంప్రస్తుతైర్వా
క్యైరసారైర్నస్తుయాన్నరః ॥ ౪౯ ॥ దేవాన్వాభూపతీన్వాపి శృణు
యాన్వాపితాంగిరం । స్తుయాచ్ఛ్లోకైర్హరింనిత్యం మాంవాపిశిఖి
వాహన ॥ ౫౦ ॥ ఇంద్రాదీనమరాన్వాపి భూపతీన్వావిచక్షణః । ఆ
యురారోగ్యమైశ్వర్యం జ్ఞానంవిత్తం ఫలంబలం ॥ ౫౧ ॥ యద్యత్సుఖ
కరంలోకే తత్తత్ప్రాప్నోత్యభీప్సితం । యేనకేనప్రకారేణ సుశ్లోకా
న్పరికల్పయేత్ ॥ ౫౨ ॥ కావ్యంకుర్వన్బుధశ్లోకై స్సర్వైఃపూజ్యో
నసంశయః । నిర్దోషంసగుణంపద్యం సాలంకారంవిచక్షణః ॥౫౩ ॥
కుర్వన్నేకమపిశ్రీమాన్విజ్ఞేయఃపుణ్యకృత్తమః । భూతానాంప్రాణి
నశ్శ్రేష్ఠాః ప్రాణినాంమతిజీవినః ॥ ౫౪ ॥ మతిమత్సునరాశ్శ్రేష్ఠా న
రేషుబ్రాహ్మణాస్స్మృతాః । బ్రాహ్మణేష్వప్యధీయానా స్తేషుసూక్ష్మధి
యోనరాః ॥ ౫౫ ॥ తేషుచప్రతిభావంత స్తేషుశాస్త్రవిచక్షణాః ।
తేషుకావ్యకృతోలోకే తేషాంపరతరోహరిః ॥ ౫౬ ॥ యత్సాధ్యంశ
తసాహస్రై స్తపస్తప్త్వాపివత్సరైః । కావ్యేనతదవాప్నోతి దేవదేవం
స్తువన్కవిః ॥ ౫౭ ॥ హరింస్తువన్మహాకావ్యేన మోక్షమాప్నోత్యసంశ
యః । స్తువన్నింద్రాదిదేవాంశ్చ నలాదీంశ్చాపిభూపతీన్ ॥ ౫౮ ॥
సర్వాన్ధర్మానవాప్నోతి నాత్రకార్యావిచారణా । అష్టాభిర్లోక
పాలానాం మాత్రాభిర్నిర్మితోనృపః ॥ ౫౯ ॥ సర్వదేవమయోరా
జా స్తవ్యఃకవివరైస్సదా । యావదింద్రాదిదేవానాం స్తుత్యాఫలమ
వాప్నుయాత్ ॥ ౬౦ ॥ తావదేకస్యభూపస్య స్తోత్రేణలభతేకవిః। నా
విష్ణుఃపృథివీపాల స్తస్యస్తోత్రేణమానద ॥ ౬౧ ॥ ప్రీణాతిభగవాన్
సాక్షాత్సంశయోనాత్రకశ్చన । సర్వదేవమయంసాక్షా ద్రాజానం

యోహిమానవః ॥ ౧౨ ॥ ప్రాకృతం మనుజం జానాత్యన్యస్తస్మాన్నమూ
ర్ఖధీః । కవినా సదృశః కో౽పి భాషానుపకారకః ॥ ౧౩ ॥ సవి
ద్యాతేషు రేణుస్థం [illegible] సమ్మతే । [illegible] ముష్యం కీర్తి ర్వా రాజ్యం [illegible]
సంపత్తిం [illegible] మార్గశోన్యపి ॥ ౧౪ ॥ మోక్షం [illegible] పిదధా [illegible] కా
వ్యైన కావ్యకృత్ । రాజ్యం ప్రాప్నోతి యశ్శ్రీమాన్ భువనేషు వ్యక్తకృ
త్తమః ॥ ౧౫ ॥ కవీనాం సంగ్రహస్తస్య ప్రథమో ధర్మ ఉచ్యతే । ఆ
త్మనామాంకితైర్దివ్యైః కావ్యైస్తద్వదనార్గళైః ॥ ౧౬ ॥ ఆనందో పా
జనం ప్రాహు ర్ద్వితీయం ధర్మముత్తమం । తాతతేషాం ప్రకోప
స్తృతీయో ధర్మ ఉచ్యతే ॥ ౧౭ ॥ సో౽యం తురీయో ధర్మస్స్యాత్తన్మ
నోరథపూరణం । కవినా సదృశో రాజ్ఞో రాజ్ఞా౽పి సదృశః కవేః ॥ ౧౮ ॥
సర్వత్ర సర్వదా వత్స నపరో౽స్త్యుపకారకః । సమాతా స పితా రాజ్ఞస్స
సఖా స హి బాంధవః ॥ ౧౯ ॥ సగురుర్దైవతం వా౽పి నిజనామాంక కా
వ్యకృత్ । సర్వేషాం పూజనీయో వా భవితా సుకృతోదయః ॥ ౨౦ ॥
తావాన్ భవతి భూపస్య కవే రేవ స్వపూజనాత్ । పితేవ పరిచర్యస్స్యా
ద్రక్షణీయస్సుపుత్రవత్ ॥ ౨౧ ॥ మాతేవ మాననీయశ్చ లాలనీయశ్చ మి
త్రవత్ । ఆచార్య ఇవ పూజ్యస్స్యాత్సదా ధ్యేయశ్చ దేవవత్ ॥ ౨౨ ॥
ఆత్మనామాంకితం కావ్యం యః కవిం పరికల్పయేత్ । సుగుణాఢ్యా౽పి నశ్రా
వ్యా శూద్రాద్యైః కల్పితా కృతిః ॥ ౨౩ ॥ సురూపా౽ప్యపరిగ్రాహ్యా బు
ధైర్యవనకన్యకా । నశూన్యం కల్పితం గ్రాహ్యమపి కావ్యం గుణైర్యుతం ॥
హానిశ్చ నైవ సంస్పృష్టమపి సర్వరసాన్వితం । భాషాంతరకృతం కావ్యం
నశ్రావ్యం భూపతేరపి ॥ ౨౪ ॥ క్వను చింతామణిశ్శ్రీమాన్క్వ చ కాచ
మణిర్లఘుః । క్వ సుగీర్వాణవాణీ సా క్వను ప్రాకృతవాగపి ॥ ౨౫ ॥ క్వ
ను దుగ్ధాంబుధిశ్శ్రీమాన్ క్వ చాల్పో నీరసో హ్రదః । దోషముష్టం నగచ్ఛ్రా
వ్యమపి గీర్వాణవాక్కృతం ॥ ౨౬ ॥ శరీరం సుందరమపి నదృశ్యం శ్వి
త్రదూషితం । సతిసంస్కృతకావ్యే౽పి ప్రాకృతే యో౽నురజ్యతి ॥ ౨౭ ॥

త్యక్త్వా దివ్యామృతం స్వాదు స్వాదయేత్సకదుష్టికాం । త్రిషు లోకేషు
విఖ్యాతం కావ్యం సంస్కృతవాఙ్మయం ॥ ౯ ॥ హిత్వా ఘృతం ప్రాకృ
తైః కావ్యైః కథం మర్త్యః ప్రమార్జయేత్ । దివ్యతేజోమయం భాసం
జగతాం చక్షురుత్తమం ॥ ౧౦ ॥ హిత్వాంధగమసంకోను ఖద్యోతే
నైవ వారయేత్ । సాలంకారైర్మధురైః శ్లోకైః కవివరోదితైః ॥ ౧౧ ॥
ప్రీయతే భగవానేవ కిమన్యే మనుజోత్తమాః । వాక్చైవ మధురా శ్లి
ష్టా ప్రయోజ్యా ధర్మమిచ్ఛతా ॥ ౧౨ ॥ నారుంతుదస్స్యాదార్తోఽ
పి న పరద్రోహకర్మధీః । యయాస్యోద్విజతే వాచా నాలోక్యాంతా
ముదీరయేత్ ॥ ౧౩ ॥ ప్రియం వదతి యో నిత్యం నృణాం కర్ణరసాయ
నం । ఇహ వాన్యత్ర వా తస్య న కదాపి క్షయో భవేత్ ॥ ౧౪ ॥ యస్తవీ
త్యనపభ్రష్టైస్సుశబ్దైశ్శ్లోకైస్త్రిశిక్షితైః । విధాయ మధురాన్ శ్లోకాన్నా
న్యస్తస్మాత్స్పృహ్యత్తమః ॥ ౧౫ ॥ యపతి పద్భ్యామాయాంతి కావ్యం కావ్య
విచక్షణాః । న తాన్ సంకీర్తయేత్ కావ్యే ప్రాణైః కంఠగతైరపి ॥ ౧౬ ॥
స్వనామకీర్తయేత్కావ్యే కవిః కావ్యవిచక్షణః । సదా ప్రార్థనీయ
మానానాం నామాన్యపి చ కీర్తయేత్ ॥ ౧౭ ॥ ఆయురారోగ్యమైశ్వ
ర్యం జ్ఞానం పుత్రప్రియం తథా । సర్వం కావ్యకృతాం లోకే లభంతే కా
వ్యకీర్తితాః ॥ ౧౮ ॥ తటాకం ధననిక్షేపో బ్రహ్మస్థాపనమేవ చ । వనం
దేవాలయః కావ్యం సుతశ్చ స్వర్గదా నృణాం ॥ ౧౯ ॥ ముక్తిదాస్స
ప్తసంతానా మహాపాతకినామపి । ఏతాస్వప్యుత్తమాం కావ్యసంత
తిం విద్ధి మానద ॥ ౨౦ ॥ కాలేన హి ఖిలాస్సర్వాః కావ్యమాకల్పమే
ధతే । శివమప్యుపయాతాస్తే హ్యాకల్పం కీర్తివిగ్రహాః ॥ ౨౧ ॥ వసంత్యే
వ జగత్యస్మిన్ కవయః కావ్యకీర్తితాః । గవాం పశ్చాద్ద్విజస్యాం స్త్రి
యో యోగినాం హృతవేశ్వదః ॥ ౨౨ ॥ పరంశుచితమం విద్యాస్సుఖం
స్త్రీవహ్నివాజినాం । కావ్యేష్వంకితనామాన స్సర్వే తేదైవతైరపి ॥
మహానదీప్రవిష్టాని రథ్యాంబూనీవ పావనాః । యథా గంగాంబుసంస్నా

నా ధ్యాతపాప్మాభవేన్నరః ॥ ౯౪ ॥ నిజనామాంకమాత్రేణ విపాప్మాభ
వితాతథా । యేషాం కావ్యేషు కవిభిర్లిఖ్యంతే యాన్తి శాగుణాః ॥ ౯౫ ॥
తస్మల్లోకేషు లిఖ్యంతే తద్గుణాస్తైస్సురైరపి । కావ్యేష్వంకితనామానో
యేన రాజగతీతలే ॥ ౯౬ ॥ తేషాం స్వల్పన పిశ్రేయో భూయిష్ఠం
సముయాద్భవేత్ । అనల్పం యది చాశ్రేయః క్రమాగ్భవతి తత్కృతం ॥
దత్తే మహత్తరం పుణ్యం కావ్యం పారాయణాన్నృణాం । కర్ణానం
దకరం శ్లాఘ్యం హృద్యం మధుర మేవచ ॥ ౯౭ ॥ సభాసు విదుషాం క్వా
పి నకస్యాప్యపమానకృత్ । యస్తు దేతము పాదత్తే తస్మాత్ఖ్యాత మోన
హి ॥ ౯౮ ॥ కావ్యేషు సుగుణత్వేన కీర్త్యంతే నాయుదాయదా । తదా
తదాన్నృపస్యాస్య వర్ధంతే సుకృతాన్యలం ॥ ౧౦౦ ॥ యదాయుదా హి
కావ్యేషు దుర్భగత్వేన కీర్త్యంతే । తదాతదా మహాంతోస్య వర్ధంతే
పాపరాశయః ॥ ౧౦౧ ॥ తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన కావ్యేషు మతిమాన్న
రః । పూజయిత్వా కవిం సాధు నిజనామ విలేఖయేత్ ॥ ౧౦౨ ॥ ఏతద్ధి
పరమం ధనమేతద్ధి పరమం యశః । ఏత దేవ పరం శ్రేయో నాత్ర కా
ర్యా విచారణా ॥ ౧౦౩ ॥ భగవాన్నహరిస్సాక్షాదహం చాపి పితామ
హః । ఇంద్రాదయస్సురాస్సర్వే హరిశ్చంద్రాదయో నృపాః ॥ ౧౦౪ ॥
ఋషయః పితరస్సాధ్యా వద్యోజలధయస్తథా । సర్వేపి కవితాభూమ్నా
ఖ్యాతా నాన్యేన కేనచిత్ ॥ ౧౦౫ ॥ ఈదృశం కావ్యరచనా విచక్షణ
మతంకవిం । దేవా అప్యభినందంతి శ్రేయోస్మైదదతేక్షణాత్ ॥ ౧౦౬ ॥
పూజయేన్నిజనామాంక కావ్యకల్పనదక్షిణం । కవిం రాజా నరోన్యో
వా శ్రియసాకమో మహాజనం ॥ ౧౦౭ ॥ మహోపకారః కోప్యస్తి లోకేక
విరేవ న సంశయః । యస్య వాచం సమాశ్రిత్య కీర్తిమంతో నరాశ్చిరా
త్ ॥ ౧౦౮ ॥ గుణోదగ్రాం కవేర్వాణీం వినా ప్రఖ్యాతి కారణం । నా
న్యత్పశ్యామి లోకేస్మిన్ బ్రహ్మణోపి పరాత్మనః ॥ ౧౦౯ ॥ ఖ్యాతిం స్వ
ర్గ ఫలామాహుస్సర్వే ధర్మవిదో నరాః । తద్యత్నేన కవేర్వాచాప

ద్యమయ్యాన్నృపోత్తమః ॥ ౧౧౦ ॥ విపులాంఖ్యాతిమన్విచ్ఛేదిష్టాం ఖ్యాత్యాగళంభజేత్ । స్వశక్తింసమతిక్రమ్య పూజయేత్కవిం సాదరాత్॥ రత్నైర్వరాభరణైర్వస్త్రైరన్యైరపిధరాపతిః । సాక్షాత్సరస్వతీమూర్తిం కవింయఃపూజయేన్నృపః ॥ ౧౧౨ ॥ ఆశాసతేమహాస్తస్మైకల్యాణం నాత్రసంశయః । ఉపాధ్యాయాన్దశాచార్యఆచార్యాణాం శతం పితా ॥ ౧౧౩ ॥ సహస్రంతుపిత్రోర్మాతా గౌరవేణాతిరిచ్యతే । కవీంద్రస్త్వయుతంమాన్యాన్నిజనామాంకకావ్యకృత్ ॥ ౧౧౪ ॥ అతిశేతే మోదదాతా యశఃకాయమనశ్వరం । యఃకవిర్నిజనామాంకకావ్యంకల్పయతేమహాత్ ॥ ౧౧౫ ॥ తద్వంశ్యాఅపిసన్మాన్యానిర్గుణాఅపిమానద । అన్యేశేనైవసంరక్ష్యాయావదాత్మబలంనృభిః ॥ ౧౧౬ ॥ యథాయథాకవేర్వంశ్యాన్రక్ష్యంతేమనుజాధిపైః । తథాతథాస్వవంశోపి తేషాంలోకేభివర్ధతే ॥ ౧౧౭ ॥ స్వనామకలితశ్లోకవక్తారం యోనితోషయేత్ । తస్యసర్వంపుణ్యంమాయుషాసహనశ్యతి ॥ ౧౧౮ ॥వంశోపితస్యనచిరం వర్ధతేశతుసూదన । తస్మాద్యత్నేనతంనిత్యం పూజయేదీప్సితార్పణైః ॥ ౧౧౯ ॥ ఆర్తోపిభూపతిర్జాతు కవీంద్రాన్నప్రకోపయేత్ । మహతాంకోపనాత్తేషాం తస్యశ్రీర్నాభివర్ధతే॥౧౨౦॥ ఋణత్రయేఽపాకృతేప కవీనామనపాకృతే । ఋణీసాక్షాదపిబ్రహ్మాముక్తబంధోభవేత్కథం ॥ ౧౨౧ ॥ శృణుయాదాదరాదాత్మనామాంకితముదారధీః । కావ్యంకవివరాఖ్యాతమర్చయన్లభతేయశః ॥ ౧౨౨ ఇదంరహస్యంపరమం నచాతుశూశ్రుషవేవదేత్ । నకావ్యకృత్వైరాయవాస్తికాయనజాత్వపి ॥ ౧౨౩ ॥ ఇత్యేతత్కవిమాహాత్మ్యం సంక్షేపేణప్రకీర్తితం । ఏతేషాంకోగుణాన్వక్తుంసమర్థోభువిమానవః॥౧౨౪ కుమారనాథవాదోయంస్వల్పమేవప్రదర్శితం । కథయామ్యేవ తత్సర్వం కిమన్యచ్ఛ్రోతుమిచ్ఛసి ॥ ౧౨౫ ॥ ఇతి శ్రీశంభురహస్యే కవిపూజావిధానం నామ చతుష్షష్ట్యుత్తరద్విశతతమోధ్యాయః ॥ ***

శ్రీ కావ్యోపక్రమవిచారః శ్రీ

కుమారఉవాచ ॥ కథితం భగవతా దేవ కవికార్యపరిశంసనం । శ్రుతం భూయోను పృచ్ఛామి సంశయం ఛేత్తుమర్హసి ॥ ౧ ॥ కావ్యస్యోపక్రమే కాలః కో దేశశ్చ సుఖప్రదః । కథం చోపక్రమేదేతత్కథం చాపి సమాపయేత్ ॥ ౨ ॥ ఉపక్రమే చ కే వర్జ్యాస్సుఖదాః కే గణాస్తథా । కే శస్తాశ్చ మహాదేవ విస్తరాద్బ్రూహి మే విభో ॥ ౩ ॥ శంభుః ॥ శృణు పుత్ర వక్ష్యామి కావ్యస్యోపక్రమో యథా । సమాప్తిశ్చ విధానం చ తత్సర్వం చ వదామి తే ॥ ౪ ॥ కావ్యస్యోపక్రమే శ్రీమన్ శుభదం హ్యుత్తరాయణం । యామ్యం త్వశుభదం ప్రోక్తం కవికావ్యేశయోరపి ॥ ౫ ॥ మాసాశ్శుభాశ్చైత్రమాఘవైశాఖాః ఫాల్గునస్తథా । శ్రావణజ్యేష్ఠమార్గోర్జాశ్శుభా యామ్యాయనేపి చ ॥ ౬ ॥ భాద్రాషాఢౌ మీనశ్చైత్రః కర్కటశ్శ్రావణస్తథా । అధిమాసశ్చ పౌషశ్చ నింద్యాః కావ్యవిధౌ సదా శుక్లపక్షశ్శుభః ప్రోక్తః కృష్ణపక్షస్తు మధ్యమః । జయా భద్రాశ్చ తిథయః పూర్ణాశ్చాన్యా వినాశుభాః ॥ ౮ ॥ పక్షద్వయే విఘ్నకరీ సప్తమీ చ త్రయోదశీ । క్రూరవారాః పరిత్యాజ్యాస్సౌమ్యవారాస్సుఖావహాః ॥ ౯ ॥ కావ్యారంభే ధాతృపట్టం వైష్ణవత్రయమశ్వినీ । పూర్వోత్తరాత్రయం మిత్రం మూలం హస్తత్రయం శుభం ॥ ౧౦ ॥ దుష్టయోగాః పరిత్యాజ్యాశ్శుభయోగాశ్శుభావహాః । కావ్యోపక్రమణే గ్రాహ్యం కరణం శుభమేవ హి ॥ ౧౧ ॥ దుర్ముహూర్తవ్యతీపాతావమానీర్వర్జయేత్సుధీః । స్వస్య కావ్యేశ్వరస్యాపి ద్వాదశాష్టమజన్మభం ॥ ౧౨ ॥ విసృజ్య శుభలగ్నే కవిః కావ్యముపక్రమేత్ । పాపాస్త్రిషష్ఠాయగతాస్సౌమ్యాః కేంద్రత్రికోణగాః ॥ ౧౩ ॥ యస్య తస్మిన్ విలగ్నే స్యాత్కావ్యోపక్రమణాచ్ఛుభం । ఉపక్రమేచ్చరే లగ్నే స్థిరలగ్నే సమాపయేత్ ॥ ౧౪ ॥ లగ్నస్యాష్టమశుద్ధిస్స్యాద్దారమైత్రీయమా

దిశ । బుధస్యలగ్నహోరాంశవారదృష్ట్యాదయశ్శుభాః ॥ ౧౫ ॥ కా
వ్యోపక్రమణేఽత్యంతం తచ్ఛుభాంగం భవేద్ధ్రువాత్ । దైత్యాచార్యస్య
సౌమ్యస్యాప్యస్తేనోపక్రమః క్వచిత్ ॥ ౧౬ ॥ సమాప్తిశ్చ మహాబాహో
కావ్యస్యా వేహితత్వతః । ఏవం ప్రాహ పురా వ్యాసః కావ్యకాలస్యనిర్ణ
యం ॥ ౧౭ ॥ బృహస్పతిర్మనశ్శుద్ధౌ సర్వం కాలం శుభం జగౌ । దివ్య
క్షేత్రే నదీతీరే దేవదేవస్య సన్నిధౌ ॥ ౧౮ ॥ ప్రాగుత్తరముఖశ్శ్రీమా
న్కావ్యోపక్రమమాచరేత్ । వర్ణానాంచ ఫలం వచ్మి శృణు పుత్రక సా
దరం ॥ ౧౯ ॥ కావ్యారమ్భప్రయోజ్యానాం యథాహం మునిసమ్మ
తం । సమీరవహ్నితభుగ్ధాత్రీ జలవ్యోమగుణాన్వితాః ॥ ౨౦ ॥ పంచ
పంచవిభాగేన దశవర్గాస్తతః పరం । శుభకాంతిమృతిభ్రాంతిభీతి
దాభూతజాః క్రమాత్ ॥ ౨౧ ॥ నిషేధావాచకోఽకార శ్చాకార
శ్చాపి సౌఖ్యదః । ఇఈభ్యాముఊభ్యాంచ సుక్షేమమృౡవర్ణైర్యశఃక్షయః ॥
ఏకారః కామదః ప్రోక్త ఐకారో వాక్ప్రదాయకః । ఓకారో మోక్షదః
ప్రోక్త ఔకారశ్శ్రీప్రదాయకః ॥ ౨౩ ॥ కవర్గాద్యచతుర్వర్ణా
శ్శ్రీదాశ్చాంత్యస్తుకీర్తిదః । చఛౌ సుఖప్రదౌ జస్తు మిత్రదో ఝోఽ
శుభప్రదః ॥ ౨౪ ॥ ఞో భయం చ టఠౌ ఖేదం డశ్శుభం చాశుభం తు ఢః ।
ణో భ్రమం తస్సుఖం దత్తే కలహం థో దధౌ సుఖం ॥ ౨౫ ॥ అనిషేధా
ర్థకో నస్తు ముదం సుఖభయే పఫౌ । బో మృతిం భో మహాక్లేశం మో
దుఃఖం యశ్శ్రియం తథా ॥ ౨౬ ॥ రో దాహం లో వ్యథాం వస్తు వాగా
రోగ్యాయురుత్తమం । శస్సుఖం షోఽసుఖం కుర్యాత్సస్సుఖం సంజ్వ
రం హళౌ ॥ ౨౭ ॥ ప్రయచ్ఛతి క్షస్సమృద్ధిం కావ్యాదౌ సహితా అమీ ।
శుభదోఽప్యశుభో వర్ణస్సంయుక్తః క్షం విహాఖలః ॥ ౨౮ ॥ వాయ్వగ్ని
భూచంద్రదివాకరాశ్చ క్రమేణ వర్గాక్షరదేవతాస్స్యుః । ఆవర్ణవ
ర్గాదియశైత్రమీరా ఇదైద్ద్వితీయేదనలారసాచ ॥ ౨౯ ॥ భౌమా
ఉవర్ణోహలటత్రృతీయ శ్చాంద్రా ఋవర్ణో వళదైశ్చతుర్థః ।

స్సారాత్కారోత్తమస్తాస్తథైవం పంచాశదర్ణా ఋషిభిస్సగీతాః ॥౩౦॥
శ్రియంవిదాహం స్థైర్యంచ లక్ష్మీం తేజఃక్రమాదమీ । వర్ణాదిశంతి కా
వ్యాదౌ ప్రయుక్తాః కవినాథయోః ॥ ౩౧ ॥ ఇత్యాహ విబుధాచార్యో
యథేష్టంచ విచార్యతాం । ఏవం విమృశ్య కవినా కావ్యారమ్భః ప్రయు
జ్యతాం ॥ ౩౨ ॥ కవినాయక కావ్యానాం శుభావర్ణశ్శుభప్రదః । అ
శురేపరిశుద్ధేతు నాయకో భూతిమృచ్ఛతి ॥ ౩౩ ॥ అన్యథా దోషబా
హుళ్య ముభయోస్స్యాన్నసంశయః । న్యస్తాః కావ్యముఖే వర్ణా స్త
త్తద్దైవతమాత్రయా ॥ ౩౪ ॥ కర్తుః కారయితుశ్శ్రోతుః కల్పయంతి
శుభాశుభం । దేవతావాచకాశ్శబ్దా యేచ భద్రాదివాచకాః ॥ ౩౫ ॥
తేసర్వే నైవ నింద్యాస్స్యుర్లిపితో గణతోపి వా । శ్రీకారశ్శుభదః
ప్రోక్తః శ్రీకారస్సర్వసౌఖ్యదః ॥ ౩౬ ॥ శ్రీకారస్సంపదం దత్తే శ్రీ
కారోఽశుభనాశనః । శ్రీకారః పుత్రపౌత్రార్థదాయీ స్యాన్నాత్ర
సంశయః ॥ ౩౭ ॥ కావ్యారంభే ప్రయుక్తశ్చేచ్ఛ్రీకారో రాజ్యవృద్ధి
దః । ఏవం శ్రీవాచకాశ్శబ్దాస్సర్వే సర్వశుభప్రదాః ॥ ౩౮ ॥ గణవ
ర్ణవిచారోఽత్ర నకర్తవ్యః కదాచన । సర్వశ్రీయస్సరిలక్ష్మ్యా వాచ
ధ్యేమహత్తరే ॥ ౩౯ ॥ అశుభస్య కథా వాపి కానామత్వం విచారయ
ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా ॥ ౪౦ ॥ కంఠం భిత్వా
వినిర్యాతౌ తస్మాన్మాంగళికావుభౌ । అన్యయాన్యవ్యయాం లక్ష్మీం ప్రయు
క్తానివితన్వతే ॥ ౪౧ ॥ దూర్వాక్షతఫలాంభోజముఖశబ్దాశ్చ సౌఖ్యదాః ॥
అథాతో గణశుద్ధించ ప్రవక్ష్యామి యథాక్రమం ॥ ౪౨ ॥ మ్యరస్తజభ్న
సంజ్ఞాస్తు గణా అష్టౌ స్మృతా బుధైః । బుధగ్రహో భూమిదైవో మగణ
స్త్రిగురుశ్శ్రియం ॥ ౪౩ ॥ విదధ్యాచ్ఛ్రీస్తను తేనిత్యం సగణేనయుతో
పిచ । యగణోబ్దైవతా శాలీ శుభశ్శుక్రగ్రహ స్మృతః ॥ ౪౪ ॥ సోయ
మాదిలఘుర్ధాన్య ధనసంపత్ప్రదో భవేత్ । తగణేన యుతస్స్వర్గ
శ్చ ద్విషమిత్రాన్నవర్తకో వేః ॥ ౪౫ ॥ నేతుశ్చాప్యశుభం దత్తే నాత్ర

కార్యావిచారణా । స్వర్ణాభో మధ్యమలఘూ రగణో వహ్నిదేవతః॥
కుజగ్రహోఽశుభం దత్తే శుభం తు సగణోత్తరః । శనిగ్రహో నీలవర్ణ
స్సగణో వాయుదేవతః ॥ ౪౭ ॥ సుదూరగమనం దత్తేఽన్త్యగురుః కవి
నాథయోః । రగణోత్తరతాం ప్రాప్తో యది క్రూరాగ్నిభీతికః ॥ ౪౮ ॥
తగణోఽన్త్యగురుర్లక్ష్మీప్రదస్స్యాదాకాశదేవతః । గురుగ్రహో సితచ్ఛా
యః కేచిత్తమశుభం విదుః ॥ ౪౯ ॥ జగణో మధ్యమగురూ రోగదో
ర్కగ్రహోఽరుణః । ఆదిత్యదేవతస్సోఽయం తగణేనయుతశ్శుభః ॥ ౫౦
యశః ప్రదస్స్యాదద్భగణస్సితాంశుగ్రహదేవతః । స్ఫటికాభో ముఖగు
రుః కృష్ణయోగాత్తు భీతిదః ॥ ౫౧ ॥ సర్వార్థాన్నగణో దద్యాత్ త్రి
లఘుస్స్యాత్స్వదేవతః । హరితాభసమచ్ఛాయో గణానాముత్తమోత్తమః
అస్య తు గ్రహహీనత్వాత్ కశ్చిచ్ఛత్రుగణోఽపి న । దేవతా శుభదా
యస్య తస్య స్యాత్సౌమ్యతా సదా ॥ ౫౩ ॥ క్రూరా చ దేవతా యస్య త
స్య క్రౌర్యం గణస్య హి । గణకావ్యేశయోర్మైత్రీం విచార్యాత్ర క్రమే
త్కృతిం ॥ ౫౪ ॥ భాస్కరాంగారకౌ రక్తౌ శ్వేతౌ శుక్రనిశాకరౌ । పీ
తౌ బుధసురాచార్యౌ కృష్ణస్స్యాద్రాహుశ్శనైశ్చరః ॥ ౫౫ ॥ న గ్రహో న చ న
క్షత్రం న రాశిశ్చ న దేవతా । నానవర్ణకృతచింతాపి ప్రయోగేన గణ
స్య తు ॥ ౫౬ ॥ నగణాదౌ ప్రయుక్తస్తు దుష్టవర్ణశ్శుభో భవేత్ । అ
యః కాంచనతామేతి స్పర్శాద్ధి స్పర్శవేధినః ॥ ౫౭ ॥ గణాంతా
రకా జ్యేష్ఠా పూర్వాషాఢా చ కృత్తికా । స్వాతీపుష్యోత్తరే చైవ మృగ
మూలార్ద్రా చ రోహిణీ ॥ ౫౮ ॥ మ్యరస్తజభ్నసంజ్ఞానాం సర్వేషాం చ
యథాక్రమం । వృశ్చికశ్చ ధనుర్మేషౌ తులా కర్కటకౌ హరిః ॥ ౫౯ ॥
వృషభశ్చేతి విజ్ఞేయా గణానాం రాశయః క్రమాత్ । నక్షత్రరాశియో
గస్తు వివాహే యాదృశో భవేత్ ॥ ౬౦ ॥ కవికావ్యేశకావ్యానాం తా
దృశశ్శుభకృద్భవేత్ । మంగళార్థాభిధానే వా దేవనామాంకనేపి

వా ॥ ౭౧ ॥ గణోనదూష్యోవర్ణశ్చ దేవతాధిష్ఠితా శ్రసత్ ॥ * * * * *

ఇతి శమ్భురహస్యే కావ్యోపక్రమవిచారో నామ
పంచషష్ట్యుత్తరద్విశతతమోఽధ్యాయః.

శ్రీ కావ్యదానప్రశంసా శ్రీ

శమ్భురువాచ — ॥ ఏవం విచార్య సుశుభే సమయే శుభవాసరే । సుముహూర్తే శుభగణం శుభవర్ణం శుభోత్తరం ॥ ౧ ॥ ఆదౌ ప్రియజ్యాస్యాభీష్టదైవతం పినుయాత్తతః । హరిం శ్రియం చ భూమిం చ ధ్యాయేచ్చ ధౌమ్యధాపధి ॥ ౨ ॥ సర్వప్రఘ్నాపశాంత్యర్థం కృష్ణక్షేత్రం గణాధిపం । పరిపూజ్య యథాన్యాయం పద్యారంభం సమాచరేత్ ॥ ౩ ॥ నత్వా చ దేవతాం చాద్యాం స్ఫురద్రాగాదితః పరం । స్వవంశవర్ణనం కుర్యాత్ తత్ర విస్తారమూపతేః ॥ ౪ ॥ సత్ర విస్తవనం కుర్యాత్ తుర్యాత్ తుర్యాం పసంగతం । కీర్తయేద్యశ్ర తథా గాథ కథారంభం సమాచరేత్ ॥ నగార్ణశ్చైసోల్లాసముచ్ఛ్రితబంధ్యాస్పదే పదే । పిచ్ఛగార్ణకల్పయేత్ తాల్వ్యే పంచసప్తం వాంపవా ॥ ౫ ॥ దశద్వాదశవా దీర్ఘాణ్యాపదిష్టమథాపివా । కావ్యయథాక్రమం కృత్వా మంగళాంతం సమాపయేత్ ॥ ౬ ॥ శుభలగ్నే శుభే వారే శుభే చ శుభతిథ్యయా । ఉపక్రమః సమాప్తిశ్చ ప్రారబ్ధస్యాస్య శుభావహాః ॥ ౭ ॥ పాయాహ్నో మధ్యమః ప్రోక్తో నాపరాహ్ణే దాఽచన । కావ్యారంభసమాప్త్యోశ్చ లగ్నస్యో నావిశస్యతే ॥ ౮ ॥ సౌరర్క్షహోరా శ్యాబాహుప్రోక్తాః బుధహోరా హ్యుపక్రమే । వగెనక్రీథరచనా వాక్ప్రతిర్యాంగిరాజగా ॥ ౧౦ ॥ ఉద్దిశ్య స్వేష్టదేవం చేత్ స్వయం కల్పితవాక్కృతిం । తదా శుభదినే త్రిమార్గే బాహ్మణాన్ భోజయేత్తతః ॥ ౧౧ ॥ సన్నిధౌ దేవదేవస్య పఠిత్వా సకలాం కృతిం । పూజయిత్వా చ విమలస్తదాశీః ప్రతిగృహ్య చ ॥ ౧౨ ॥

దక్షిణాభిశ్చ సంతోష్య విరచయ్య మహోత్సవం । అర్పయేద్దేవపాదాబ్జే ప్రబంధం కవిసత్తమః ॥ ౧౩ ॥ యది కుర్యాచ్చ రాజాజ్ఞాం పురస్కృత్య మహాకవిః । తస్య నామాంకితం కావ్యం తదాచాయం విధిస్స్మృతః ॥ రాజా వా రాజమాత్రో వా ధనికో వా విచక్షణః । యః కవిం కారయేత్కావ్యం స తు సంహృష్టమానసః ॥ ౧౫ ॥ ఆహూయ సుకవిం శ్లక్ష్ణం శాంతం దాంతం మహామతిం । పురాణకావ్యవేత్తారం ఛందశ్శాస్త్రవిచక్షణం ॥ ౧౬ ॥ అలంకారవిదం ధీరం పూజయిత్వా యథావిధి । స్వాభీష్టగ్రంథరచనాం కుర్వితి ప్రార్థయేచ్ఛతం ॥ ౧౭ ॥ తాంబూలకుసుమాదీని దక్షిణాం చ ప్రదాపయేత్ । తేనచారభ్య సల్లగ్నే శుభగ్రంథేన మాపితే ॥ ౧౮ ॥ అవిలంబేన రాజాయం గ్రంథసంగ్రహమాచరేత్ । గ్రహీతుం న విలంబేత కావ్యే తు కవినాకృతే ॥ ౧౯ ॥ అవిలంబశ్శ్రియో మూల మవిలంబః పరం సుఖం । ఆదానస్య ప్రదానస్య కర్తవ్యస్య చ కర్మణః ॥ ౨౦ ॥ క్షిప్రమక్రియమాణస్య కాలః పిబతి సంపదః । స్వపురాలంకృతిం సమ్యక్కారయిత్వా నృపోత్తమః ॥ ౨౧ ॥ సభామపి పరిష్కృత్య యథార్హాసనశాలినీం । ఆహూయ విదుషస్తత్ర కావ్యలక్షణశిక్షితాన్ ॥ ౨౨ ॥ విమత్సరాన్ సహృదయాన్ గుణైకగ్రహణోన్ముఖాన్ । దయాళూన్ సుముఖాన్ వ్యక్తాన్ సన్నిషాద్యాసనేషు తాన్ ॥ ౨౩ స్వయం పూర్వముఖో రాజా హ్యుత్తరాభిముఖోపి వా । తథాముఖం కవిం తత్ర నిషాద్య పరమాసనే ॥ ౨౪ ॥ పూజయిత్వాఽక్షతైర్మాల్యైర్వస్త్రైరాభరణైరపి । ప్రాంజలిస్సభికైస్సార్ధం శృణుయాదవధానతః ॥ ౨౫ ॥ నాన్యత్ర కర్ణౌ చక్షుర్వా కుర్యాత్కవిముఖం వినా । గురౌ శిష్యస్య యావృత్తిస్తాం వృత్తిం సంశ్రయేన్నృపః ॥ ౨౬ ॥ ఏవం యథావిధి శ్రుత్వా నిత్యం సభ్యైస్సహాధిపః । కృతేస్సమాప్తిదివసే కారయేత మహోత్సవం ॥ ౨౭ ॥ కవేస్తు మంగళస్నానం కారయిత్వా యథాక్రమం । స్వయం చ మంగళస్నాతో వస్త్రమాల్యాదిభూషితః ॥ ౨౮

విద్వద్భిస్సహితస్సర్వై ర్వాద్యఘోషపురస్సరం । కవీంద్రభవనంగత్వా
నత్వాచార్యమివస్వకం ॥ ౨౯ ॥ ప్రార్థయిత్వాథతంరమ్యే శిబికాగ
జఘోటకాన్ । ఆరోప్యసార్థంగ్రంథేన భేరీనాదపురస్సరం ॥ ౩౦ ॥
పురంప్రదక్షిణీకృత్య సభాంప్రాప్యాఖిలైస్సహ । తతోత్తుంగాసనేగ
మ్యే చోపవేశ్యమహాకవిం ॥ ౩౧ ॥ శ్రుత్వాగ్రంథంసమగ్రంతు త
త్పాదావవనిజ్యచ । గంధైర్మాల్యైశ్చధూపైశ్చ దీపైశ్చాపియథా
క్రమం ॥ ౩౨ ॥ పూజయిత్వాగ్రతస్థిత్వా గ్రంథనాథో మహాకవేః।ము
క్తాహారాంగుళీయాది దివ్యాభరణముత్తమం ॥ ౩౩ ॥ వాసాంసిచవి
చిత్రాణి సువర్ణమణిదక్షిణాః । తాంబూలంచసమర్ప్యాస్య గ్రా
మాన్ దద్యాదమత్సరః ॥ ౩౪ ॥ యావతీయస్యశక్తిస్స్యాత్తావద్దద్యాదు
దారధీః । నచలోభంప్రకుర్వీత దాతుంసుకవయేక్వచిత్ ॥ ౩౫ ॥ రా
మోరామాయణంశ్రుత్వాస్వపుత్రాభ్యాముదారధీః। ద్వాత్రింశత్కో
టిసంఖ్యాకం సువర్ణంరత్నసంయుతం ॥ ౩౬ ॥ పురావాల్మీకయే
ప్రాదాచ్ఛిష్యద్వారేతినశ్శ్రుతం । శ్రీవైశంపాయనాచ్ఛ్రుత్వాభా
రతాఖ్యానముత్తమం ॥ ౩౭ ॥ గ్రామాననేకాన్రత్నాని ప్రదాయజన
మేజయః । స్వర్ణాభిషేకంకృతవా న్నాస్థానే మునిమేదురే ॥ ౩౮ ॥
తేనతుష్టోభవద్వ్యాసః కవీనాముత్తమఃకవిః । ఏవమన్యేనృపాఃపూ
ర్వం పుణ్యశ్లోకామహాకవీన్ ॥ ౩౯ ॥ అతిశక్తిస్వనామాంక కావ్యక
ర్తౄన్నతోషయన్ । సోవశ్యవంతంవిజానీయా ద్రాజాకావ్యమహో
త్సవం ॥ ౪౦ ॥ అనశ్వరోయశఃకాయో రాజ్ఞాంగ్రంథఉదాహృతః।స్వ
శక్త్యధికమేతస్య జీవికాంపరికల్పయేత్ ॥ ౪౧ ॥ మహోపకారకర్తా
రం కవింయత్నేనపూజయేత్ । బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్పశ్చా త్స్వకా
మాభీష్టసిద్ధయే ॥ ౪౨ ॥ దక్షిణామాల్యతాంబూలైరర్చయేత్తాన్యథా
విధి । ఆశిషోవాచయిత్వాతుతాన్సర్వాన్ప్రణమేత్తతః ॥ ౪౩ ॥ సా
ష్టాంగప్రణతింకుర్యా న్నిర్లజ్జఃకవిసన్నిధౌ । నచశూద్రకృతంకావ్య

మాదదీశన్నృపోత్తమః ॥ ౪౪ ॥ యస్మాద్యశస్సపూజార్హస్స్వసభాయాం
విద్వదన్తికే । యథా వివాహోత్సవస్స్యాత్తథా కావ్యోత్సవం చరేత్
అశ్వమేధసహస్రాణి వాజపేయశతాని చ ॥ ౪౫ ॥ నిజనామాఙ్కకా
వ్యస్య కలాం నార్హన్తి షోడశీమ్ । సర్గసన్తానయోగ్యస్య నాట్యవ్యా
సఙ్గానశోభిని ॥ ౪౬ ॥ ఖ్యాతింలభన్తే తిష్ఠన్తి న పాశ్చాత్యమసౌ కం
భవేత్ । యే పురాణేతిహాసేషు ప్రసిద్ధాస్తే సనాతనాః ॥ ౪౭ ॥ క
తినామస్యుర్గ్రన్థిన్యా వినా గ్రన్థాః కథం తథా । నామాపి తేషాంనా
శ్రావితస్స్వర్లోకే తు హారితః ॥ ౪౮ ॥ కోటిమఖ్యాః ప్రకుర్వన్త్యా మే
రుదానైరర్థ రేకయాః । నిజనామాఙ్కకావ్యేన వినా న ఖ్యాతిమర్హతి ॥
కావ్యేషు నిజనామాఙ్కహీనా యే సువినాయకాః । తల్లఙ్కలనపతద్దే
శం తేషాం కిఞ్చిన్న శోభవేత్ ॥ ౫౦ ॥ యే పురాణస్య కావ్యేషు కీర్తితా
శాస్త్రిభిస్తృపాః । తేషాం నామా చన్ద్రతారార్కం యశస్సర్వత్ర భాసతే
శ్రీమానపి మహాస్తాతి ధీమానపి ధరాపతిః । న కీర్త్యాప్తే యశః కావ్యే
ధీకృష్ణమ్మధరాతలే ॥ ౫౧ ॥ త్రిస్త్రపీ మినసన్దేహః వినా కావ్యం కవిప్ర
భూ । విఖ్యాతిం నలభే యాతాం ప్రాప్నువాతాం న సద్గతిమ్ ॥ ౫౨ ॥
అతస్సర్వప్రయత్నేన శ్రేయసా మోనరోత్తమః । కారయిత్వోత్త
మం కావ్యం సంపూజ్య చ మహాకవిమ్ ॥ ౫౩ ॥ ఆపద్యాత్తన్మనఘనం
ధన్యస్స్యాన్నాత్ర సంశయః । ఇత్యేతద్ధి మయాఖ్యాతం కావ్యదానస్య వై
భవం ॥ ౫౪ ॥ కచ్చిచ్ఛ్రుతం సావధానం కిమన్యచ్ఛ్రోతుమిచ్ఛసి ॥ ❋

ఇతి శ్రీశంభురహస్యే కావ్యదానప్రశంసా నామ
షట్షష్ట్యుత్తరశతతమోఽధ్యాయః

శ్రీ ప్రాకృతాదిభాషాప్రశంసా శ్రీ

సుకుమార ఉవాచ — ॥ శ్రుతం కావ్యస్య మాహాత్మ్యం త్వత్తోఽఖిలజ

గద్గురో । అత్రమాంసంశయఃకశ్చి ద్బాధతేతంనుదప్రభో ॥ ౧ ॥ భాషాంతరకృతంకావ్యం నశ్రావ్యమవదద్భవాన్ । అనిందత్ప్రాకృతీంభాషాం ప్రాశంసత్సంస్కృతీమపి ॥ ౨ ॥ వ్యామిశ్రకాణాంజీవాతుర్భారత్యాబాలభాషితం । ప్రాకృతీఖ్యాయతేభాషా సాకథంనిందనాస్పదం యద్యేషాఽపివినింద్యాస్యాద్విదుషాంహృదయంగమా । వ్యామిశ్రకాణాంకావ్యానాం మన్యేసత్తైవదుర్లభా ॥ ౪ ॥ యద్యేషాగర్హితైవస్యాన్నాదద్యాద్రాఘవస్త్విమాం । వసిష్ఠవిశ్వామిత్రాభ్యాం యశ్శాస్త్రేషుసుశిక్షితః ॥ ౫ ॥ శ్రైష్ఠ్యంశాస్త్రసమూహేషు ప్రాప్తోవ్యామిశ్రకేషుచ । ఇతిప్రాచేతసేనైష హ్యాదికావ్యేప్రశస్యతే ॥ ౬ ॥ యదిగర్హ్యైవసాభాషా తదభిజ్ఞానవైభవం । రామస్యనప్రశంసేత్స వాల్మీకిర్భగవానృషిః ॥ ౭ ॥ యామేవభగవానృష్వ్యేనవిగర్హ్యైకథారుచిః । ఇత్యాహసప్రశంసేత్కిం తస్యవ్యామిశ్రకజ్ఞతాం ॥ ౮ ॥ తదిమంసంశయాంభోధిం తద్వచశ్శ్రీవణోర్మిళం । యథాతరేయం సర్వజ్ఞతథాకురుకృపాంమయి ॥ ౯ ॥ శమ్భురువాచ—॥ శ్రేయాన్స్వత్వైషతేప్రశ్నో యఃకవీనాంరసాయనం । యద్వివక్షురహంతాత తదేవాపృష్టవానసి ॥ ౧౦ ॥ నమయాప్రాకృతీభాషా నిందితాసాధుసంమతా । యావాగ్దేవీముఖాంభోజ నిస్సృతంముగ్ధభాషితం ॥ ౧౧ ॥ వచఃప్రియంభగవతఃప్రాకృతంసంస్కృతాదపి । ప్రౌఢోక్తేరపిహృద్యంహి శిశూనాంకలభాషితం ॥ ౧౨ ॥ కోవినిందేదిమాంభాషాం భారతీముగ్ధభాషితం । యస్యాఃప్రచేతసః పుత్రో వ్యాకర్తాభగవానృషిః॥ గార్గ్యగాలవశాకల్య పాణిన్యాద్యాయథర్షయః । శబ్దరాశేస్సంస్కృతస్య వ్యాకర్తారోమహత్తమాః ॥ ౧౩ ॥ తథైవప్రాకృతాదీనాం షడ్భాషాణాం మహామునిః । ఆదికావ్యకృదాచార్యో వ్యాకర్తాలోకవిశ్రుతః ॥ ౧౪ ॥ యథైవరామచరితం సంస్కృతంతేననిర్మితం । తథైవప్రాకృతేనాపినిర్మితంహిసతాంముదే ॥ ౧౫ ॥ యావత్సంస్కృ

తభాషాయాః ప్రాశస్త్యంభువివిద్యతే । తావత్ప్రాకృతభాషాయాఅ
పిప్రాశస్త్యమిష్యతే ॥ ౧౭ ॥ శాకల్యపాణిన్యాదీనాం వాల్మీకేశ్చయ
థామునేః । నతారతమ్యంతద్వత్స్యాత్తద్వ్యాకరణయోరపి ॥ ౧౮ ॥
పాణిన్యాద్యైశ్శిక్షితత్వాత్సాంస్కృతీస్యాద్యథోత్తమా। ప్రాచేతసవ్యా
కృతత్వాత్ప్రాకృత్యపితథోత్తమా ॥ ౧౯ ॥ యన్మయాప్రాకృతంగ
ర్హ్యం ముక్తంతత్తుననిందితుం । కింతుసర్వబుధశ్లాఘ్యం సంస్కృతం
తత్ప్రశంసితుం ॥ ౨౦ ॥ నతావతాప్రాకృతీపాభాషా దూష్యాకదాచ
న । వాల్మీకేర్వచసాందేవ్యా గామాదీనాంచ సమ్మతా ॥ ౨౧ ॥ ఆ
నాహణమాంధ్రకార్ణాటఘూర్జరాద్యంహిభాషితం । అపభ్రంశం
విజానీయాత్ప్రాకృతంతునతాదృశం ॥ ౨౨ ॥ ప్రోతాతునమ్లేచ్ఛిత
వా ఇత్యేతదపియద్వచః । తదనార్షవచాంస్యేవ నిషేధేన్నార్షమ
ప్యహో ॥ ౨౩ ॥ ప్రాకృతంచార్షమేవేదం యద్వివాల్మీకిశిక్షితం । త
దనార్షంవదేద్యోవై ప్రాకృతస్యాత్సఏవహి ॥ ౨౪ ॥ అపభ్రంశ
త్వమేతస్య యతోక్త్వాప్యుచ్యతేయది । తత్సంస్కృతప్రశంసాయై కే
వలంనతువస్తుతః ॥ ౨౫ ॥ తత్ప్రాజ్ఞాఃప్రాకృతీంభాషాంకావ్యేవ్యా
మిశ్రకేముహుః । ప్రయుంజతేసతాంప్రీత్యై సంస్కృతైస్తుల్యకక్ష్య
యా ॥ ౨౬ ॥ ఏకత్రాతుల్యకక్ష్యత్వే ప్రబంధేస్యాత్ప్రవేశనం । నసం
స్కృతప్రాకృతయోర్యథైవద్విజశూద్రయోః ॥ ౨౭ ॥ తస్మాత్సంస్కృ
తతుల్యైవ ప్రాకృతీచాపిభారతీ । మాన్యతేశాస్త్రతత్వజ్ఞైః కిమతత్వ
జ్ఞభాషితైః ॥ ౨౮ ॥ ముగ్ధగంభీరమధురం సంస్కృతాదపికోమలం ।
కేనవాద్రియతే కావ్య బంధాయప్రాకృతంవచః ॥ ౨౯ ॥ నానావ్యాక
రణజ్ఞోపి కావ్యతత్త్వార్థవేద్యపి । వ్యామిశ్రకేషుకావ్యేషుమహ్యా
దప్రాకృతస్సచేత్ ॥ ౩౦ ॥ అప్రాకృతంరూపకంచేన్నిర్గంధకుసు
మోపమం । భ్రమరైరివవిద్వద్భిరాస్వాద్యం నైవజాత్వపి ॥ ౩౧ ॥ న
తచ్ఛాస్త్రంనతచ్ఛిల్పం నసావిద్యానసాకలా । నాసాయోగోనతజ్జ్ఞా

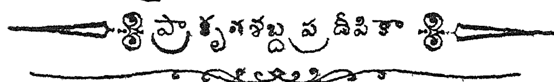
నం నాటకేయన్నరస్యతి ॥ ౩౨ ॥ తస్మాత్కావ్యం చికీర్షూణాం బుధ
త్వానాం చధీమతాం । అవశ్యం ప్రాకృతం గ్రాహ్యం యత్రైవ కిలసం
స్కృతం ॥ ౩౩ ॥ ఏవమేవ విజానీహి ద్రావిడం చాపి భాషితం । వ్యా
కర్తా స హి సర్వజ్ఞో యస్యాగస్త్యో మహామునిః ॥ ౩౪ ॥ మాముద్దిశ్య తప
శ్చక్రే పురాఽగస్త్యో మహామునిః । మయా ప్రదత్తవిజ్ఞానో ద్రావిడీం
వ్యాకృతిం వ్యధాత్ ॥ ౩౫ ॥ అగస్త్యప్రార్థనాతుష్ట బ్రహ్మదత్తవరా
దిమాః । నాపభ్రంశత్వదోషోఽస్తి ద్రావిడీనాం గిరాం తతః ॥ ౩౬ ॥
యత్రైవ సంస్కృతీ భాషా ప్రయుక్తా స్వర్గదాయినీ । ప్రాకృతీ ద్రావి
డీ చాపి తత్రైవ స్వర్గదాయికే ॥ ౩౭ ॥ అతోఽన్యాః ఖలు యా భాషా
ఆంధ్రకర్ణాటదేశజాః । అనార్షత్వాదపభ్రంశా ఇతి శాస్త్రవిదాం
మతాః ॥ ౩౮ ॥ తస్మాద్భాషాంతరీయాణాం కావ్యానాం దోషకీర్తనం
ప్రాకృతాద్ద్రావిడాచ్చాపి విభిన్నవిషయం భవేత్ ॥ ౩౯ ॥ ప్రాకృ
తీ శౌరసేనీ చ మాగధీ చ మహామతే । పైశాచీ చూలికా పైశాచ్యపభ్రం
శ ఇతి క్రమాత్ ॥ ౪౦ ॥ షడ్విజ్ఞేయా ఇమా భాషా ఆసామాద్యాస్తు పంచ
యాః । అపభ్రంశత్వదోషస్తు న తాసాం మున్యనుగ్రహాత్ ॥ ౪౧ ॥ షష్ఠ్యా
స్తు ఋషిరేవాస్యా అపభ్రంశత్వమూచివాన్ । అపభ్రంశత్వదోషస్త
న్నామ్నైవాస్యాః ప్రకాశ్యతే ॥ ౪౨ ॥ అంతిమా తు యథార్థేయ మప
భ్రంశ ఇతి స్మృతా । తదేషా నాటకే ప్రాజ్ఞై ర్యథేష్టం న ప్రయుజ్యతే ॥ ౪౩
ఇత్యేతత్ప్రాకృతాదీనాం భాషాణామపి మానద । పరిగ్రాహ్యత్వము
క్తం తే కిమన్యచ్ఛ్రోతుమిచ్ఛసి ॥ ౪౪ ॥ ****************

ఇతి శ్రీమచ్ఛంబరరహస్యే ప్రాకృతభాషాప్రశంసా నామ
సప్తషష్ట్యుత్తరద్విశతతమోఽధ్యాయః ॥



ఓం

శ్రీహయగ్రీవాయనమః



శ్రీ ప్రాకృతశబ్దప్రదీపికా శ్రీ

ఓంహయగ్రీవచరణయుగళంతత్సమాశ్రయే । యస్యసంస్మరణంనౄణాంద్రాగజ్ఞాననివారకం ॥ ౧ ॥ రక్షితాఖిలలోకంతమక్షిదగ్ధమనోభవం । దీక్షితంధీవితరణే దక్షిణామూర్తిమాశ్రయే ॥ — ॥ ఓంనజ్జయార్యతనుజాః పండితవర్యాజయంతితాతార్యాః । నరసింహస్తచ్ఛిష్యః ప్రాకృతశబ్దప్రదీపికాంకురుతే ॥ — ॥ అథఖలు ॥ శ్లో॥ ప్రకృతిస్సంస్కృతాయాస్తు వికృతిః ప్రాకృతీమతేత్యాది వచనప్రామాణ్యాత్సంస్కృత ప్రథమవికృతిభూతాయాః ప్రాకృతభాషాయాః ॥ శ్లో ॥ ఆద్యాప్రకృతిః ప్రకృతిశ్చాద్యావికృతిస్తద్దేవాన్యా ఇత్యాది వచనైస్సకలభాషాప్రకృతిత్వేన తత్తద్భాషావ్యుత్పత్తుభిస్సర్వైరప్యభ్యసనీయత్వేపి నాటకస్యముఖ్యాంగత్వేన కించ ప్రాకృతసూత్రవిష్పన్నేంగాలాదిశబ్దానాం కావ్యేషుబహుశః ప్రయోగదర్శనాచ్చ సంపూర్ణసాహితీపాండిత్యనాకాంక్షమాణైరవశ్యమభ్యసనీయత్వాత్ప్రాకృత మధీయతాం సుఖబోధాయతద్భాషాప్రభేదేషు శబ్దరూపాద్యావశ్యకాంశప్రతిపాదికా ప్రాకృతశబ్దప్రదీపికావిరచ్యతే॥

తత్రతావత్ప్రథమంరూపకపరిభాషోక్తా భాషాభేదోవినియోగశ్చ లిఖ్యతే.

భాషాద్వివిధాసంస్కృతాచ ప్రాకృతీచేతిభేదతః । కౌమారపాణినీయాది సంస్కృతాసంస్కృతామతా ॥ ఇయంతుదేవతాదీనాం మునీనాంనాయకస్యచ । విప్రక్షత్రవణిఙ్మాద్రి మంత్రికంచుకినామపి ॥ లింగినాంచవిటాదీనామనీచానాంప్రయుజ్యతే । ప్రకృతేస్సంస్కృతాయాస్తు వికృతిఃప్రాకృతీమతా ॥ షడ్విధాసాప్రాకృతీచశౌరసేనీచ మాగధీ । పైశాచీచూళికాపైశాచ్యపభ్రంశ ఇతిక్రమాత్ ॥ తత్రతు

ప్రాకృతంస్త్రీణాం సర్వాసాంనియతంభవేత్ । క్వచిచ్చదేవీగణికా మంత్రిరాజాదియోషితాం ॥ యోగిన్యప్సరసాంశిల్ప కారిణ్యాఅపి సంస్కృతం । యేనీచాఃకర్మణాజాత్యా తేషాం ప్రాకృతముచ్యతే ॥ భద్రలింగవతాంతద్వజ్జైనానామితికేచన ॥ ప్రాయేణప్రాకృతస్థానే శౌరసేనీప్రయుజ్యతే ॥ అథమెగుధ్యమేవాపి శౌరసేనీప్రయుజ్యతే । ధీవరాద్యతినీచేషు మాగధీవినియుజ్యతే ॥ రక్షఃపిశాచనీచేషు పైశాచీద్వితయంభవేత్ । అపభ్రంశస్తుచండాల యవనాదిషుయుజ్యతే॥ నాటకాదావపభ్రంశ విన్యాసస్యాపహిష్ణవః । అన్యేచండాలకాదీనాం మాగధ్యాదప్రయుంజతే ॥ సర్వేషాంకారణవశా త్కార్యోభాషావ్యతిక్రమః । మాహాత్మ్యస్యపరిభ్రంశం మదస్యాతిశయంతథా ।ప్రచ్ఛాదనంచ విభ్రాంతిం యథాలిఖితవాచనం ॥ కదాచిదనువాదంచ కారణానిప్రచక్షతే । త్రివిధాప్రాకృతిభాషా భవేద్దేశ్యాచతత్సమా॥ తద్భవాచభవేద్దేశ్యా తత్రలక్షణమంతరా । తత్సమాసంస్కృతసమా నేయాసంస్కృతవర్త్మనా । తద్భవాసంస్కృతభవా సిద్ధాసాధ్యేతి సాద్విధా ॥ ద్వివిధాయాశ్చసిద్ధ్యర్థం ప్రాకృతంలక్షణమతం ॥

॥ అథ సంధిప్రకరణమ్. ॥

సూ ॥ సంధిస్త్వపదే ॥ సంస్కృతోక్తస్సర్వస్సంధిః ప్రాకృతేవికల్పేనభవతి ॥ ఏకపదేతుస ॥ వాసఇసీ- వాసేసీ ॥ అపదఇతికిం । వచ్ఛాఇ । ఇత్యాది ॥ సూ ॥ నయణ్ ॥ ప్రాకృతేయణాదేశోనస్యాత్ యత్వవత్వయోరేవాయం నిషేధః॥ ఋౡవర్ణయోః ప్రాకృతేప్రయోగాభావాత్ । పహావళీఅగుణో - పహావాఅవఊఢో ॥ ఏఙః ॥ ఏదోతోస్సంధిర్నస్యాత్ । లచ్ఛీపఆణందో । రుక్ఖాఓఆఅఓ ॥సూ॥ శేషేచ్యాచః ॥ యుక్తస్యలోపేయోవశిష్యతే సశేషః తస్మిన్నచిపరే అచస్సంధిర్నస్యాత్ । జోణ్హాఊరిఅకేసో ॥ వా ॥ చక్రవాకశాతవాహనయోస్సంధిర్వావ్యః ॥ చక్కాఓ । సాలాహణో ॥ వా ॥ సుపురుషకుంభ

కారద్వితీయాదీనాం వా పచనం ॥ సూరిసో- సఉరిసో ॥ కుంభారో-కుంభఆరో ॥ బీఓ। విఇఓ ॥ సూ ॥ తిఙః ॥—॥ తిఙ్సంబంధినోఽచో చిపరే సంధిర్న స్యాత్ ॥ హోలాఇఇహ ॥—॥ ఇతి సంధిప్రకరణమ్ ॥

——శ్రీఅథ ప్రాకృతసామాన్య ప్రక్రియా.శ్రీ——

సూ ॥ మవయాం ॥ సంయోగేధోవర్తమానానాం మనయాంలోపస్యాత్ ॥ సూ ॥ రవలామధశ్చ ॥—॥ సంయోగేధోవర్తమానా। నాం ఉపరివర్తమానానాంచరవలాంలోపస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ కగటడతదపఙ్కఙ్కవషోరుపర్యాదేః। సంయుక్తసంబంధినా ముపరిస్థితానాం జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయయోశ్శషసానాంచ లుక్స్యాత్స్యాత్ ॥అద్రే। సూ॥ శోస్సత్ । శషసానాం సకారస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ప్రాయోలుక్కగచజతదపయవాం । అసంయుక్తానా మనాదౌవర్తమానానా మచఃపరేషాం కాదీనాం ప్రాయోలుక్స్యాత్ ॥ సూ ॥ వాత్పః । అవర్ణాత్పరస్య పకారస్యలోపో నస్యాత్ ॥ సూ ॥ శేషాదేశస్యాహోద్విచొఖోః॥ సంయుక్తయోరేకతరస్య లోపేయోవశిష్యతే సశేషః । తస్యసంయుక్తాదేశస్యచహాకారరేఫవర్జితస్య అచః పరస్యానాదౌ వర్తమానస్య ద్విత్వంభవతి ॥ సూ ॥ దీర్ఘాన్న ॥ దీర్ఘాత్పరస్యద్విత్వం నస్యాత్ ॥ సూ ॥ అంత్యహలోశ్రదుదీ॥ శబ్దానామంత్యహలోలోపస్స్యాత్- శ్రదుద్వర్జయిత్వా ॥ సూ ॥ మోచివా ॥ శబ్దానామంత్యమకారస్య అచిపరేమోవాస్యాత్ ॥ రామమనులం- రామంఅములం ॥ సూ ॥ ఖఘథధభాం ॥ అసంయుక్తానామనాదౌ వర్తమానానా మచః పరేషాంఖాదీనాం హస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ లోపః ॥ అచోచిపరే బహుళంలోపస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ శోలుక్త్రయవరశోదీర్ఘః ॥ యవరశషసానాం లోపేఽవశిష్టానాంశషసానామాదేరచో దీర్ఘస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ దోదోను త్సాహోత్సన్నఊచ్ఛసి ॥ ఉదోదకారేణ సహదీర్ఘస్స్యాత్ । తకారసకారయోః పరయోః-ఉత్సాహోత్సన్నశబ్దౌవర్జ

ణిత్వా ॥ సూ ॥ బిందుల్ ॥ శబ్దానామంత్యమకారస్య బిందుస్స్యాత్ సూ॥ ణితోల్ ॥ ఆదేణికారస్యఅత్వంస్యాత్ ॥ సూ ॥ ష్టః ॥ ష్టస్య ఠస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ష్కస్కయోర్నామ్ని ॥ అనయోర్నామ్నిఖస్స్యాత్ ॥ పొక్ఖరక్ఖో ॥ ఖంధో ॥ సూ ॥ స్తో ॥ సంయోగపరే ఉతఒత్వంస్యాత్ ॥ సూ ॥ క్షః । క్షస్యఖస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ త్యోచైత్యే ॥ త్యస్యచస్స్యాదచైత్యే ॥ సూ ॥ కేవలస్యరిః ॥ వ్యంజనేనాసంయుక్తస్య ఋతోరిస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ దృశ్యక్సక్విని ॥ అక్సక్విన్నంతే దృశిధాతౌఋతోరిస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ధ్యశ్చత్సప్సామనిశ్చలే ॥——॥ నిశ్చలవ్యతిరిక్తానాం ధ్యాదీనాంఛస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ద్యయ్యర్యాంజః॥——॥ ఏషాంజస్స్యాత్ సూ॥ ధ్యహ్యోర్ఝల్ ॥ అనయోః ఝకారస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ర్తస్యధూర్తాదౌటః ॥ ర్తస్యటస్స్యాద్ధూర్తాదౌ ॥ ధూర్తాదిః ప్రదర్శయిష్యతే ॥ సూ ॥ స్తః ॥ థస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ష్పస్పోః ॥ ఏతయోః ఫస్స్యాత్॥ సూ॥ స్మః ॥ మ్హస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ఇన్మయటి ॥ మయట్ప్రత్యయేయకారస్యఇత్వంవాస్యాత్ । తమ్మమఇఓ । తమ్మమఓ ॥ సూ ॥ హ్లోల్హః హ్లస్యల్హస్స్యాత్ ॥ ప్రహ్లాదః-పల్హాఓ ॥ ఇత్యాది ॥ సూ ॥ శ్మష్మస్మహ్మామస్మరరశ్మోమ్హః ॥ శ్మాదీనాం మ్హాదేశఃస్యాత్ స్మరరశ్మిశబ్దౌవర్జయిత్వా ॥ సూ ॥ శ్నష్ణస్నత్స్నహ్నహ్ణక్ష్ణాంణ్హః ॥ ఏషాంణ్హాదేశస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ వాసే ॥ సమాసేశేషాదేశయోర్ద్విత్వంవాస్యాత్ । ణఇగ్గామో । ణఇగామో । నదీగ్రామః । ఇత్యాది ॥ సూ ॥ దిహ్ఘమిథస్సే । సమాసేదీర్ఘహ్రస్వౌమిథోబహుళం స్తః ॥ సూ ॥ హ్యహ్యోర్వా హ్యశబ్దేహకారయకారయోర్వ్యత్యయోవాస్యాత్ । సహ్యః । సయ్హో॥ సజ్ఝో । ఇత్యాది ॥ సూ ॥ నిదురోర్వా ॥ ఏతయోరంతస్యలోపోవాస్యాత్ । నిస్సహో । ణీసహో . నిస్సహః । దుస్సహో । దూసహో । దుస్సహః ॥ సూ ॥ దురోరలుకితు ॥ దురిత్యస్య రేఫలోపేసత్యాదేరుతఊద్వాస్యాత్ । దూసహోఇత్యాది ॥ సూ ॥ అంతరిచనాచి । అంతశ్శబ్దే

నిర్ఝరోశ్చాచినరెలోపౌనస్యాత్ । అంతరప్పా । ణిరంతరో । దుదు
త్తరో ॥ సూ ॥ హలిజఇణనానాం । ఏషాంహలిపరేబిందుస్స్యాత్ ॥
సూ ॥ టోడః ॥ అసంయుక్తస్యానాదౌవర్తమానస్యాచఃపరస్యటస్య
డస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ వర్గ్యేన్త్యః । బింశోర్వర్గ్యేపరేతస్యైవాంత్య
స్స్యాత్ ॥ సూ ॥ స్వరస్యబింద్వమి । బిందావమిచపరేస్వరస్యహ్రస్వ
స్స్యాత్ । మాంసలః । మంసలో ॥ సూ ॥ ఘఞివా । ఘఞినిమిత్తోయో
వృద్ధిరూప ఆకారః తస్యాదిభూతస్య హ్రస్వోవాస్యాత్ । పవహో ।
పవాహో । ప్రవాహః ॥ సూ ॥ సంయోగే ॥ సంయోగేపరేపూర్వ
స్య హ్రస్వస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ త్వేదితః । సంయోగె పరెఆదేరికార
స్యవా ఏకారస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ఫస్యభహౌవా ॥ అసంయుక్తస్యానా
దౌ వర్తమానస్యాచః పరస్యఫస్యభకారహకారౌవ్యవస్థితవిభాషయా
భవతః । రేఫశిఫయోర్భఏవ । ముక్తాఫలాదౌహఏవ ॥ సూ ॥ ఠః ॥
అసంయుక్తస్యానాదౌవర్తమానస్యాచః పరస్యఠస్యఢస్స్యాత్ ॥సూ॥
లత్ డోనుడుగే।ఠఇతి సూత్రోక్తనిమిత్తాత్పరస్య డస్యలత్వంస్యాత్।అ
నుడుగే। ఉడుగః ప్రదర్శయిష్యతె ॥ సూ ॥ నః ॥ పూర్వోక్తనిమి
త్తాత్పరస్య నస్యణత్వంస్యాత్ ॥ సూ ॥ ఆదెస్తు ॥ ఆదేర్నస్యణత్వం
వాభవతి । నరో । ణరో ॥ సూ ॥ బోవః । ఠఇతిసూత్రీయనిమిత్తాత్ప
రస్యబస్యవస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ఆదేర్జః । ఆదెర్యస్యజస్స్యాత్ । య
మః । జమో । ఇత్యాది ॥ సూ ॥ హస్యఘోబిందోః । బిందోఃపర
స్యహస్యఘోవాస్యాత్॥ సూ ॥ త్వథ్వద్వధ్వాంచ్చఛజఝాః। త్వా
దీనాం ప్రయోగానుసారేణ క్రమాచ్చాదయస్స్యుః ॥ సూ ॥ అవిద్యు
తి స్త్రియామాత్ । అంత్యహాల స్త్రియామాత్వం నిత్యంస్యాదవిద్యుతి ॥
సూ ॥ హ్వః ॥ భోవాస్యాత్ । జిబ్భా॥ జీహా । జిహ్వా ॥ సూ॥ పుం
సాజాతేర్జీర్వా ॥ అజాతివాచినః పుల్లింగాత్ స్త్రియాంజీర్వాస్యా
త్ ॥ నీలీ । నీలా । ఇత్యాది ॥ సూ ॥ ప్రత్యయే ॥ ప్రత్యయనిమిత్త

కోజీబ్వాస్యాత్ । కురుచరీ । కురుఅరీ ॥ కురుఆరా । ఇత్యాది ॥సూ॥ హాలోక్ । ధాతోరంత్యస్యహాలఆగాగమస్యాల్ ॥ సూ ॥ స్నమదామ శిరోనభోనరి । సాంతంనాంతంచ శబ్దరూపం పుల్లింగె ప్రయోక్తవ్యం చామర్ణ । శిపస్ । నభస్ ఏతాన్వర్జయిత్వా । కమ్మో । నమ్మో । ఇత్యాది ॥ సూ ॥ శరదామత్ । శరదాదీనామంత్యహాలఅత్వంభవతి । సరఓ । భిసఓ । ఇత్యాది ॥ సూ ॥ లుగవ్యయత్యదాద్యాత్తదచః ॥ అవ్యయాత్త్యదాదెశ్చపరస్య అవ్యయత్యదాద్యోరాదెరచః బహులంలు క్స్యాల్ ॥ జఇఅహం । జఇహం । యద్యహం ॥ అహ్మఅణ్ణద్ధ । అహ్మణ్ణద్ధ । వయమన్యత్ర । అహ్మఅహ్మ । అహ్మహ్మ । వయంవయం । ఇఅ ఇవ । ఇఅవ । ఇతీవ ॥ ఇత్యాది ॥సూ॥ అతోడోవిసర్గః॥ అకారాత్పరస్య విసర్గస్య డోభవతి । సర్వతః । సవ్వఓ । ఇత్యాది ॥సూ॥ఐచ ఏజ్ ॥ ఐకారౌకారయోరేకారౌకారౌభవతః । కైలాసః । కెలాసో కౌశికః । కోసిఓ ॥

ఇతి ప్రాకృతసామాన్యప్రక్రియా

శ్లో ॥ ప్రాకృతేనద్వివచనంసుప్తిజాంచోపపద్యతె । యస్మాద్ద్వివచనస్థానె బహుత్వంసూత్రచోదితం ॥ హలంతతానాంత్యహాలాం సూత్రైర్లోపాదిశాసనాత్ । లింగానాంవైపరీత్యంచసంస్కృతాత్ప్రాకృతెభవెత్ ॥ ద్వితీయాదివిభక్తీనాంస్థానెవష్ఠీక్వచిద్భవెత్ । చతుర్థ్యాఅపిషష్ఠీస్యాన్నిత్యమెకబహుత్వయోః ॥ తాదర్థ్యేతు చతుర్థీస్యాదేకత్వెసావికల్పితా । వధాత్పరస్యజైస్థానే షష్ఠీడాఇచవాభవేత్॥(ద్వితీయాయాస్తృతీయాయాస్థానెవాసప్తమీభవెత్ । సప్తమీ చతృతీయాచ పంచమ్యాఃక్వచిద్భవేత్ । వీప్సార్థకాత్సుప స్తస్మిన్న చిమఃక్వచిద్భవెత్ ॥) ద్వితీయాన సప్తమీస్థానె క్వచిత్సూత్రచోదితా । నియమోనాత్మనేభాషా పరస్మైపదినోరిహ ॥ శబాదిప్రత్యయానాంతు ప్రయోగొత్రనసంమతః । ఏతత్సర్వంబహూగ్రంథాః సూ

త్రాణ్యాలోచ్యనిశ్చితం ॥—॥ ఇతి విభక్త్యర్థాః ॥

అథాజంతపుల్లింగసాధారణశబ్దాః.

అకారాంతః పుల్లింగో రామశబ్దః ॥

౧|౧| రామో * ౧|౩| రామా * ౧|౧| దేరామో| దేరామ * ౧|౩| దేరామా * ౨|౧| రామం * ౨|౩| రామె| రామా * ౩|౧| రామెణ | రామేణం * ౩| ౩ | రామెహిం | రామేహి | రామేహిఁ * ౫|౧| రామాహింతో| రామత్తో | రామాఓ| రామాఉ| రామా| రామాహి * ౫|౩| రామాహింతో| రామేహింతో| రామాసుంతో| రామేసుంతో| రామాహి | రామేహి| రామత్తో| రామాఓ| రామాఉ * ౬|౧| రామస్స * ౬|౩| రామాణం| రామాణ * ౭|౧ |రామే | రామమ్మి * ౭|౩| రామేసుం| రామేసు * ఏవం - కృష్ణముకుందాదయః

అకారాంతః పుల్లింగస్సర్వశబ్దః

౧|౧| సవ్వో * ౧|౩| సవ్వే * ౧|౧| దేసవ్వ| దెసవ్వో * ౧|౩| దెసవ్వే * ౨|౧| సవ్వం * ౨|౩| సవ్వె | సవ్వా * ౩|౧| సవ్వేణం | సవ్వేణ * ౩|౩| సవ్వేహిం| సవ్వెహి | సవ్వెహిఁ * ౫|౧| సవ్వాహింతో| సవ్వత్తో| సవ్వాఓ| సవ్వాఉ| సవ్వాహి * ౫|౩| సవ్వాహింతో| సవ్వేహింతో| సవ్వాసుంతో| సవ్వేసుంతో| సవ్వాహి| సవ్వేహి| సవ్వత్తో| సవ్వాఓ| సవ్వాఉ * ౬|౧| సవ్వస్స * ౬|౩| సవ్వేసిం | సవ్వాణం| సవ్వాణ * ౭|౧| సవ్వత్థ| సవ్వస్సిం| సవ్వమ్మి| సవ్వహిం * ౭|౩| సవ్వెసుం| సవ్వేసు * ఏవం విశ్వాద్యదంతశబ్దాఉన్నేయాః * పూర్వశబ్దస్యతు యదాసర్వనామ సంజ్ఞా తదాసర్వవత్ - తదభావె రామవత్ - ఏవమన్యేషాంచ ॥

ఆకారాంతః పుల్లింగ స్సోమపాశబ్దః

౧|౧| సోమపా * ౧|౩| సోమపా * ఇత్యాదిరామవత్ - ఏవమమృతపాప్రభృతయః

ఇకారాంతఃపుల్లింగో హరిశబ్దః

౧|౧| హరీ * ౧|౩| హరఓ| హరఉ| హరిణో| హరీ * ౧|౧| దే హరీ| దెహరి * ౧|౩| దేహరఓ| దేహరఉ| దేహరిణో | దెహరీ * ౨|౧| హరిం * ౨|౩| హరిణో| హరీ * ౩|౧|హరిణా * ౩|౩| హరీ హిం|హరీహి| హరీహిఁ *౪|౧| హరిణో|హరీహింతో|హరిత్తో|హ రీఓ | హరీఉ * ౪|౩|హరీసుంతో| హరీహింతో| హరిత్తో| హరీఓ | హరీఉ * ౬|౧| హరిస్స| హరిణో* ౬|౩|హరీణం|హరీణ* ౭|౧| హ రిమ్మి * ౭|౩| హరీసుం| హరీసు * ఏవం కవ్యాదయః

ఇకారాంతద్విశబ్ద స్త్రీలింగేషుసమఏకవచనద్వివచనరహితశ్చ

౧|౩|దొణ్ణి| దువె| బేణ్ణి| దుణ్ణి| బిణ్ణి| దో| వే * ద్వితీయా ప్యేవమే వ-౩|౩|దోహిం|దోహి|దోహిఁ|వేహిం|వెహి| వేహిఁ*౪|౩|దో సుంతో| దోహింతో| దొత్తో | దోఓ| దోఉ| వేసుంతో| వేహింతో|వె త్తో| వేఓ | వేఉ * ౬|౩| దోణ్హ| దోణ్హం | వేణ్హ| వెణ్హం * ౭|౩ దోసుం| దోసు| వేసుం| వెసు * త్రిశబ్దో ప్యేవమేవత్రిలింగేషుసమః ౧|౩| తిణ్ణి *౨|౩| తిణ్ణి * ౩|౩| తీహిం| తీహి|తీహిఁ*౪|౩|తీసుం తో| తీహింతో| తిత్తో| తీఓ | తీఉ * ౬|౩| తిణ్హం| తిణ్హ * ౭|౩| తీ సుం| తీసు *

ఈకారాంతఃపుల్లింగో గామణీశబ్దః ||—|| సంబుద్ధౌ దే గామ ణి- శేషం హరివత్ | ఏవముగ్రణీప్రభృతయః

ఉకారాంతఃపుల్లింగశ్శంభుశబ్దః.

౧|౧| సంభూ * ౧|౩|సంభఓ | సంభఉ | సంభవో| సంభుణో సంభూ * ౧|౧| దేసంభు| దెసంభూ * ౧|౩| దేసంభఓ| దేసంభఉ| దేసంభవో| దెసంభుణో | దేసంభూ * ౨|౧| సంభుం * ౨|౩| సం భుణో| సంభూ * ౩|౧| సంభుణా * ౩|౩ | సంభూహిం | సంభూ హి| సంభూహిఁ* ౪|౧| సంభుణో | సంభూహింతో| సంభుత్తో|

సంభూఓ । సంభూఉ * ౫।౩। సంభూసుంతో। సంభూహింతో। సం
భుత్తో। సంభూఓ । సంభూఉ * ౬।౧। సంభుస్స। సంభుణో * ౬।౩।
సంభూణం। సంభూణ * ౭।౧। సంభుమ్మి * ౭।౩। సంభూసుం । సం
భూసు * ఏవం గుర్వాదయః

ఉకారాంతః పుల్లింగః క్రోష్టుశబ్దః.

౧।౧। కోట్ఠూ। కోట్ఠారో * ౧।౩। కోట్ఠఉ। కోట్ఠఓ । కోట్ఠవో । కో
ట్ఠుణో । కోట్ఠూ। కోట్ఠారా * ౮।౧। దేకోట్ఠ। దేకోట్ఠార । దేకోట్ఠా
రో * ౮।౩। దేకోట్ఠఉ । దేకోట్ఠఓ । దేకోట్ఠవో। దేకోట్ఠుణో। దేకో
ట్ఠూ। దేకోట్ఠారా * ౨।౧। కోట్ఠారం * ౨।౩। కోట్ఠుణో। కోట్ఠూ *
౩।౧। కోట్ఠుణా। కోట్ఠారేణ। కోట్ఠారేణం * ౩।౩ । కోట్ఠూహిం। కో
ట్ఠూహి । కోట్ఠూహిఁ * ౫।౧। కోట్ఠుణో। కోట్ఠూహింతో।కోట్ఠుత్తో
కోట్ఠూఓ । కోట్ఠూఉ । కోట్ఠారాహింతో । కోట్ఠారత్తో। కోట్ఠారా
ఓ । కోట్ఠారాఉ । కోట్ఠారా । కోట్ఠారాహి * ౫।౩। కోట్ఠూసుంతో
కోట్ఠూహింతో । కోట్ఠుత్తో । కోట్ఠూఓ । కోట్ఠూఉ * ౬। ౧ । కోట్ఠు
స్స । కోట్ఠుణో । కోట్ఠారస్స * ౬।౩। కోట్ఠారాణం। కోట్ఠారాణ।
కోట్ఠూణం। కోట్ఠూణ * ౭।౧। కోట్ఠుమ్మి । కోట్ఠారే । కోట్ఠారమ్మి *
౭।౩। కోట్ఠూసుం । కోట్ఠూసు *

ఊకారాంతః పుల్లింగః స్వయంభూశబ్దః ॥—॥ సంబుద్ధౌ దేస
అంభు - శేషం శంభువత్ - ఏవం ప్రతిభూప్రభృతయః

ఋకారాంతః పుల్లింగః పితృశబ్దః

౧।౧। పిఆ। పిఅరో * ౧।౩। పిఅవు । పిఅఓ । పిఅవో । పిఉణో। పి
ఊ। పిఅరా * ౮।౧। దేపిఅ । దేపిఅరం। దేపిఅరో। దేపిఅర * ౮।౩। దే
పిఅఉ। దేపిఅఓ। దేపిఅవో। దేపిఉణో। దేపిఊ। దేపిఅరా * ౨।౧। పిఅరం *
౨।౩। పిఉణో। పిఊ। పిఅరా। పిఅరే * ౩।౧। పిఉణా। పిఅరేణ। పిఅ
రేణం * ౩।౩। పిఊహిం। పిఊహి। పిఊహిఁ। పిఅరేహిం। పిఅరేహి। పి

అరేహిం * ౫।౧। పిఉణో। పిఊహింతో। పిఉత్తో। పిఊఓ।పిఊఉ। పిఅరాహింతో। పిఅరత్తో। పిఅరాఓ। పిఅరాఉ। పిఅరా । పిఅరాహి * ౫।౩। పిఊసుంతో। పిఊహింతో। పిఉత్తో। పిఊఓ। పిఊఉ।పిఅరాసుంతో। పిఅరెసుంతో। పిఅరాహింతో। పిఅరేహింతో। పిఅరేహి। పిఅరాహి। పిఅరత్తో। పిఅరాఓ। పిఅరాఉ * ౬।౧। పిఉస్స। పిఉణో। పిఅరస్స * ౬।౩। పిఅరాణం। పిఅరాణ * ౭।౧। పిఉమ్మి। పిఅరె। పిఅరమ్మి * ౭।౩। పిఊసుం। పిఊసు। పిఅరేసుం। పిఅరెసు * ఏవం భ్రాత్రాదయస్సంజ్ఞావాచినోఋదంతాః.

ఋకారాంతఃపుల్లింగఃకర్తృశబ్దః.

౧।౧। కత్తా। కత్తారో * ౧।౩। కత్తారా। కత్తఉ కత్తఓ। కత్తుణో కత్తూ। కత్తవో * ౮।౧। దేకత్త। దేకత్తారా। దేకత్తార * ౮।౩। దేకత్తారా। దేకత్తఉ। దేకత్తఓ। దేకత్తవో। దేకత్తుణో। దేకత్తూ * ౨।౧। కత్తారం * ౨కత్తారెకత్తారా। కత్తుణో। కత్తూ * ౬।౧। కత్తుస్స। కత్తుణో। కత్తారస్స * ౬।౩। కత్తారాణం। కత్తారాణ * శేషం రామవచ్ఛమ్భువచ్చ ॥ ఏవం నేతృప్రభృతయః.

ఏకారాన్తఃపుల్లింగస్సేశబ్దః.

౧।౧। సేఓ * ౧।౩। సెఅ * ఇత్యాదిరామవత్

ఐకారాంతఃపుల్లింగోరైశబ్దః.

౧।౧। రెఓ * ౧।౩। రేఅ * ఇత్యాదిరామవత్.

ఓకారాంతఃపుల్లింగస్సుద్యోశబ్దః.

౧।౧। సుజ్జోఓ * ౧।౩। సుజ్జోఅ * ఇత్యాది రామవత్.

ఔకారాంతఃపుల్లిగోగ్లౌశబ్దః.

౧।౧। గిలోఓ * ౧।౩। గిలోఅ * ఇత్యాదిరామవత్.

* ఇత్యజంతపుల్లింగ సాధారణశబ్దాః. *

అథాజంతస్త్రీలింగసాధారణశబ్దాః.

ఆకారాంతస్త్రీలింగో రమాశబ్దః.

౧|౧| రమా * ౧|౩| రమాఓ| రమాఉ| రమా * ౧|౧| దేరమా | దేరమే| దేరమో * ౧|౩| దేరమాఉ| దేరమాఓ| దేరమా * ౨|౧ రమం| ౨|౩ రమాఓ| రమాఉ| రమా * ౩|౧| రమాఅ| రమాఇ| రమాఏ * ౩|౩| రమాహిం| రమాహి| రమాహిఀ * ౫|౧| రమాఅ| రమాఇ| రమాఏ| రమాహింతో| రమత్తో| రమాఓ| రమాఉ * ౫|౩| రమాసుంతో | రమాహింతో| రమత్తో| రమాఓ| రమాఉ * ౬|౧| రమాఅ| రమాఇ| రమాఏ * ౬|౩| రమాణం| రమాణ * ౭|౧| రమాఅ| రమాఇ| రమాఏ * ౭|౩| రమాసుం| రమాసు * ఏవం సీతా, ఖామాప్రభృతయః.

ఆకారాంతస్త్రీలింగో జరాశబ్దః

౧|౧| జరా * ౧|౩| జరాఓ| జరాఉ| జరా| జరఆఓ| జరఆఉ| జరఆ * ౧|౧| దేజరా| దేజరె * ౧|౩| దేజరాఓ| దేజరాఉ| దేజరా| దేజరఆఓ| దేజరఆఉ| దేజరఆ * ౨|౧| జరం| జరఅం * ౨|౩ జరాఉ| జరాఓ| జరా| జరఆఓ| జరఆఉ| జరఆ * ౩|౧| జరాఅ| జరాఇ| జరాఏ| జరఆఅ| జరఆఇ| జరఆఏ * ౩|౩| జరాహిం| జరాహి| జరాహిఀ * ౫|౧| జరాఅ| జరాఇ| జరాఏ| జరఆఅ| జరఆఇ| జరఆఏ| జరాహింతో| జరత్తో| జరాఓ| జరాఉ| జరఆహింతో| జరఅత్తో జరఆఓ| జరఆఉ * ౫|౩| జరాసుంతో| జరాహింతో| జరత్తో| జరాఓ| జరాఉ * ౬|౧| జరాఅ| జరాఇ| జరాఏ| జరఆఅ| జరఆఇ| జరఆఏ * ౬|౩| జరాణం| జరాణ| జరఆణం| జరఆణ * ౭|౧| జరాఅ| జరాఇ| జరాఏ| జరఆఅ| జరఆఇ| జరఆఏ * ౭|౩| జరాసుం| జరాసు

ఆకారాంతస్త్రీలింగస్సర్వాశబ్దః.

౬|౧| సవ్వాఅ| సవ్వాఇ| సవ్వాఏ * ౬|౩| సవ్వేసిం| సవ్వాణం| సవ్వాణ * శేషం రమావత్.

ఇకారాంతస్త్రీలింగో రుచిశబ్దః

౧|౧| రుఈ * ౧|౩| రుఈఓ| రుఈఉ| రుఈ * ౮|౧| దేరుఇ| దేరుఈ * ౧|౩| దేరుఈఓ| దేరుఈఉ| దేరుఈ * ౨|౧| రుఇం * ౨|౩| రుఈఓ| రుఈఉ| రుఈ * ౩|౧| రుఈఅ| రుఈఆ| రుఈఇ| రుఈఏ * ౩|౩| రుఈహిం| రుఈహిం| రుఈహిఁ * ౫|౧| రుఈఅ| రుఈఆ| రుఈఇ| రుఈఏ| రుఈహింతో| రుఇత్తో| రుఈఓ| రుఈఉ * ౫|౩| రుఈసుంతో| రుఈహింతో| రుఇత్తో| రుఈఓ| రుఈఉ * ౬|౧| రుఈఅ| రుఈఆ| రుఈఇ| రుఈఏ * ౬|౩| రుఈణం| రుఈణ * ౭| రుఈఅ| రుఈఆ| రుఈఇ| రుఈఏ * ౭|౩| రుఈసుం| రుఈసు * ఏవం మతిః, ఘృణిః ఇత్యాదయః

ఈకారాంతస్త్రీలింగో గౌరీశబ్దః

౧|౧| గోరీ| గోరిఆ * ౧|౩| గోరీ| గోరిఆ| గోరిఓ| గోరీఉ * ౮|౧| దేగోరి| దేగోరిఆ * ౧|౩| దేగోరి| దేగోరిఆ| దేగోరిఓ| దెగోరిఉ * శేషం రుచివత్. ఏవం తరుణీ, రమణీ, ఇత్యాదయః.

ఉకారాంతస్త్రీలింగస్తనుశబ్దః.

౧|౧| తణూ * ౧|౩| తణూఓ| తణూఉ| తణూ * ఇత్యాది రుచివత్. ఏవం ధేన్వాదయః

ఊకారాంతస్త్రీలింగో వధూశబ్దః.

౧|౮| దెవహూ * ౧|౩| దేవహూఓ| దెవహూఉ| దేవహూ * శేషం తనువత్. ఏవం జంబూః, తనూః ఇత్యాదయః.

ఋకారాంతస్త్రీలింగో మాతృశబ్దో జననీ వాచకః

౧|౧| మాఆ| మాఈ| మాఊ * ౧|౩| మాఆఓ| మాఆఉ| మాఆ| మాఈఓ| మాఈఉ| మాఈ| మాఊఓ| మాఊఉ| మాఊ ఇత్యాది రమావద్రుచివత్తనువచ్చ

దేవతావాచకమాతృశబ్దస్తు.

౧।౧। మాఅరా। మాఈ। మాఊ * ౧।౩। మాఅరాఓ। మాఅరాఉ। మాఅరా। మాఈఓ। మాఈఉ। మాఈ। మాఊఓ। మాఊఉ। మాఊ ఇత్యాది రమావదుచ్చిప త్తనువచ్చం.

ఋకారాంతస్త్రీలింగస్స్వస్ఋశబ్దః.

౧।౧। ససా * ౧।౩। ససాఓ। ససాఉ। ససా ఇత్యాది రమావత్ ఏవం ననంద్ఋ, దుహితృ యాతృశబ్దాః

ఓకారాంతస్త్రీలింగో ద్యోశబ్దః

౧।౧। జౌఆ * ౧।౩। జౌఆఓ। జౌఆఉ। జౌఆ ఇత్యాదిరమావత్.

ఐకారాంతస్త్రీలింగస్సురైశబ్దః

౧।౧। సురేఆ * ౧।౩। సురేఆఓ। సురేఆఉ। సురేఆ ఇత్యాది రమావత్.

ఇత్యజంతస్త్రీలింగసాధారణశబ్దాః

అథాజంతనపుంసకలింగ సాధారణశబ్దాః.

అకారాంతనపుంసకలింగఃఫలశబ్దః

౧।౧। ఫలం * ౧।౩। ఫలాణి।ఫలాఇం।ఫలాఇఁ * ౧।౧। దేఫల * ౧।౩। దేఫలాణి। దేఫలాఇం। దేఫలాఇఁ ప్రథమావద్ద్వితీయా. శేషం రామవత్ ఏవం వనాదయః

అకారాంతనపుంసకలింగస్సర్వశబ్దః

౧।౧। సవ్వం * ౧।౩। సవ్వాణి। సవ్వాఇం। సవ్వాఇఁ ద్వితీయా ప్యేవమేవ శేషంపుంవత్

ఇకారాంతనపుంసకలింగో దధిశబ్దః

౧।౧। దహిం।దహిఁ * ౧।౩।దహీణి।దహీఇం।దహీఇఁ * ౧।౧।దే దహి * ౧।౩। దేదహీణి। దేదహీఇం। దేదహీఇఁ ప్రథమావద్ద్వితీయా శేషం హరివత్. ఏవం వారిప్రభృతయః. గ్రామణీశబ్దో దధిశబ్దవత్.

ఉకారాంతనపుంసకలింగో మధుశబ్దః

౧।౧। మహుం। మహుఁ * ౧।౩।మహూణి।మహూఇం।మహూఇఁ * ౧।౧। దేమహు *౧।౩। దేమహూణి। దేమహూఇం। దేమహూఇఁ ప్రథమావద్ద్వితీయా శేషంశమ్భువత్.

ఋకారాంనపుంసకలింగః కత్రృశబ్దః

౧।౧। కత్తారం * ౧।౩। కత్తారాణి। కత్తారాఇం।కత్తారాఇఁ।కత్తూణి। కత్తూఇం। కత్తూఇఁ * ౧।౧। దేకత్తార*౧।౩ దేకత్తారాణి దేకత్తారాఇం। దేకత్తారాఇఁ। దేకత్తూణి। దేకత్తూఇం। దేకత్తూఇఁ ప్రథమావద్ద్వితీయా శేషం పుంవత్

ఏకారాంతనపుంసకలింగోఽతిసేశబ్దః.

౧।౧ అఇసిం। అఇసిఁ * ౧।౩ అఉసీణి। అఇసీఇం। అఇసీఇఁ ఇత్యాది దధివత్

ఐకారాంతనపుంసకలింగోఽతిరైశబ్దః.

౧।౧ అఇరిం। అఇరిఁ * ౧।౩ అఇరీణి। అఇరీఇం। అఇరీఇఁ ఇత్యాదిదధివదేవ

ఓకారాంతనపుంసకలింగో తిద్యోశబ్దః

౧।౧ అఇజ్జుం। అఇజ్జుఁ * ౧।౩। అఇజ్జూణి। అఉజూఇం। అఇజ్జూఇఁ ఇత్యాదిదధివదేవ

ఔకారాంతనపుంసకలింగోఽతినౌశబ్దః.

౧।౧।అఇణుం। అఇణుఁ * ౧।౩। అఇణూణి। అఇణూఇం। అఇణూఇఁ ఇత్యాదిదధివత్

ఇత్యజంతనపుంసకలింగసాధారణశబ్దాః

అథహలంతపుల్లింగసాధారణశబ్దాః

హకారాంతః పుల్లింగో లిట్ఛబ్దః.

१।१। लिहो * १।३। लिहा इत्यादि रामवत् एवं अनडुहप्रभृतयः.

वकारान्तःपुल्लिङ्गो सुदिव् शब्दः

१।१।सुदी। सुदीओ * १।३। सुदओ। सुदउ। सुविणो। सुदी। सुदिअ १।१। देसुदि। देसुदी। देसुदिओ। देसुदिअ * १।३। देसुदओ। देसुदउ देसुदिणो। देसुदी। देसुदिअ * २।१। सुदिं। सुदिअं * २।३। सुदिणो। सुदी। सुदिए। सुदिआ * ३।१। सुविणा। सुदिएणं। सुदिएण * ३।३ सुदीहिं। सुदीहि। सुदीहिँ। सुज्जाहिं। सुज्जाहि। सुज्जाहिँ। ५।१। सुदिणो। सुदीहिंतो। सुदित्तो। सुदीओ। सुदीउ। सुदिआहिंतो। सुदिअत्तो। सुदिआओ। सुदिआउ। सुदिआ। सुदिआहि * ५।३। सुदीसुंतो। सुदीहिंतो। सुदित्तो। सुदीओ। सुदीउ। सुदिआसुंतो। सुदिएसुंतो। सुदिआहिंतो। सुदिएहिंतो। सुदिआहि। सुदिएहि। सुदिअत्तो॥ सुदिआओ। सुदिआउ। सुज्जासुंतो। सुज्जाहिंतो। सुज्जुत्तो। सुज्जाओ। सुज्जाउ * ६।१। सुदिस्स। सुदिणो। सुदिअस्स * ६।३। सुदीणं। सुदीण। सुदिआणं। सुदिआण * ७।१। सुदिम्मि। सुदिअम्मि। सुदिए * ७।३। सुदीसुं।सुदीसु।सुदिएसुं।सुदिएसु।सुज्जासुं।सुज्जासु

रेफान्तःपुल्लिङ्गस्सुगिर् शब्दः

१।१। सुगिरो * १।३। सुगिरा इत्यादि रामवत् एवं सुपूः प्रभृतयः

रेफान्तःपुल्लिङ्गश्चतुश्शब्दः - नित्यंबहुवचनान्तः

१।३। चउरो। चत्तारो। चत्तारि * एवंद्वितीया॥ चउहिँ। चऊहिँ * ३।३। चउहिं। चऊहिं। चउहि। चऊहि * ५।३। चऊसुंतो। चउसुंतो॥ चऊहिंतो। चउहिंतो। चउत्तो। चउओ। चऊओ। चउउ। चऊउ * ६।३। चउण्णं। चउण्ण * ७।३। चऊसुं। चऊसु। चउसुं। चउसु

మకారాంతఃపుల్లింగఃపరిశామ్‌శబ్దః.

౧|౧| పసామో * ౧|౩| పసామా ఇత్యాదిరామవత్ ఏవంప్రశా మాదయః.

మకారాంతఃపుల్లింగఃకింశబ్దః

౧|౧| కో * ౧|౩| కే * ౨|౧| కం * ౨|౩| కే| కా * ౩|౧| కిణం కేణం| కేణ * ౩|౩| కేహిం| కెహి| కెహిఁ * ౫|౧| కమ్హా| కిణ కిణో| కాహింతో| కత్తో| కాఓ| కాఉ| కా| కాహి * ౫|౩| కాహిం తో| కేహింతో| కాసుంతో| కెసుంతో| కాహి| కేహి| కత్తో| కాఓ| కాఉ * ౬|౧| కాస| కస్స * ౬|౩| కాన| కేసి| కాణం| కాణ * ౭| ౧| కత్థ| కస్సిం| కమ్మి| కహిం కాలవాచకత్వే| కఇఆ| కాహే|| కా లా * ౭|౩|| కేసుం|| కెసు

మకారాంతఃపుల్లింగ ఇదమ్‌శబ్దః

౧|౧|| అఅం| ఇమో * ౧|౩|| ఇమె * ౨|౧|| ణం| ఇణం| ఇమం* ౨|౩|| ణే| ణా| ఇమే| ఇమా * ౩|౧|| ణేణం| ణెణ| ఇమేణం| ఇమేణ| ణిణా| ఇమిణా * ౩|౩|| ణెహిం| ణేహి| ణేహిఁ| ఇమెహిం| ఇమే హి| ఇమేహిఁ| ఏహి * ౫|౧|| ఇమాహింతో| ఇమత్తో| ఇమాఓ| ఇ మాఉ| ఇమా| ఇమాహి| ఆహి * ౫|౩|| ఇమాహింతో| ఇమేహింతో ఇమాసుంతో| ఇమేసుంతో| ఇమాహి| ఇమేహి| ఆహి| ఏహి| ఇమ త్తో| ఇమాఓ| ఇమాఉ * ౬|౧|| అస్స| ఇమస్స| సే * ౬|౩| సిం| ఇ మేసిం| ఇమాణం| ఇమాణ * ౭|౧|| అస్సిం| ఇమస్సిం| ఇమమ్మి|ఇహ ౭|౩|| ఏసుం| ఏసు| ఇమెసుం| ఇమేసు| ణెసుం| ణేసు*

నకారాంతఃపుల్లింగో రాజన్‌శబ్దః.

౧|౧| రాఆ| రాఓ| రాఆణో * ౧|౩|| రాఆ| రాఆణా|రాఇణో రాఆణో| రాఆణాణో * ౧|౧|| దేరాఆ| దేరాఓ| దేరాఅ| దేరా అణో| దేరాఆణ * ౧|౩| దేరాఅ| దరాఆణా| దేరాఇణో| దేరాఆ

ణో। దేరాఆణాణో * ౨।౧॥ రాఅం। రాఇణం। రాఆణం * ౨।౩॥ రాఆణాణో। రాఆణో। రాఇణో। రాఆణా। రాఆణె। రాఆ। రాఏ* ౩।౧॥ రాఇణా। రణ్ణా। రాఅణా। రాఅణ్ణా। రాఏణం। రాఏణ। రాఆణేణం। రాఆణేణ * ౩।౩॥ రాఇహిం। రాఇహి। రాఇహిఁ। రాఏహిం రాఏహి। రాఏహిఁ। రాఆణేహిం। రాఆణేహి। రాఆణేహిఁ * ౫।౧॥ రాఆణాణో। రాఇణో। రణ్ణో। రాఅణో। రాఆహింతో। రాఅత్తో। రాఆఓ। రాఆఉ। రాఆ। రాఆహి। రాఆణాహింతో। రాఆణత్తో। రాఆణాఓ। రాఆణాఉ। రాఆణా। రాఆణాహి * ౫।౩॥ రాఆసుంతో। రాఏసుంతో। రాఆహింతో। రాఏహింతో। రాఆహి। రాఏహి। రాఅత్తో। రాఆఓ। రాఆఉ। రాఆణాసుంతో। రాఆణేసుంతో। రాఆణాహింతో। రాఆణేహింతో। రాఆణాహి। రాఆణేహి। రాఆణత్తో రాఆణాఓ। రాఆణాఉ। రాఈసుంతో। రాఈహింతో। రాఇత్తో। రాఈఓ। రాఈఉ * ౬।౧॥ రాఇణో। రణ్ణో। రాఆణాణో। రాఆణో। రాఅస్స। రాఆణస్స * ౬।౩॥ రాఇణం। రాఈణం। రాఈణ। రాఆణాణం। రాఆణాణ। రాఆణం। రాఆణ * ౭।౧॥ రాఇమ్మి। రాఅమ్మి। రాఆణె। రాఆణమ్మి। రాఏ * ౭।౩॥ రాఈసుం। రాఈసు। రాఏసుం। రాఏసు। రాఆణేసుం। రాఆణేసు*

నకారాంతః పుల్లింగః పూషన్ శబ్దః.

౧।౧॥ పూసో। పూసా। పూసాణో * ౧।౩॥ పూసా। పూసాణ। పూసాణో। పూసాణాణో * ౧।౧॥ దేపూసా। దెపూస। దేపూసో। దెపూసాణ। దెపూసాణో *౧।౩॥ దెపూసా। దెపూసాణ। దేపూసాణో। దెపూసాణాణో * ౨।౧॥ పూసం। పూసాణం * ౨।౩॥ పూసె పూసా। పూసాణె। పూసాణా। పూసాణో * ౩।౧॥ పూసణా। పూసాణేణం। పూసేణం। పూసేణ। పూసాణేణం। పూసాణేణ * ౩।౩॥ పూసేహిం। పూసేహి। పూసేహిఁ। పూసాణేహిం। పూసాణేహి। పూసా

ణేహిఁ * ౫।౧॥ పూసాణో। పూసాణాణో। పూసాహింతో। పూసత్తో। పూసాఓ। పూసాఉ। పూసా। పూసాహి। పూసాణాహింతో। పూసాణత్తో। పూసాణాఓ। పూసాణాఉ। పూసాణం। పూసాణాహి * ౫।౩॥ పూసాసుంతో। పూసేసుంతో। పూసాహింతో। పూసేహింతో। పూసేహి। పూసత్తో। పూసాఓ। పూసాఉ। పూసాణాసుంతో। పూసాణేసుంతో। పూసాణాహింతో। పూసాణేహింతో। పూసాణాహి। పూసాణేహి। పూసాణత్తో। పూసాణాఓ। పూసాణాఉ * ౬।౧॥ పూసాణో। పూసాణాణో। పూసస్స। పూసాణస్స * ౬।౩॥ పూసాణం। పూసాణ। పూసాణాణం। పూసాణాణ * ౭।౧॥ పూసే।పూసమ్మి। పూసాణే। పూసాణమ్మి * ౭।౩॥ పూసేసుం। పూసేసు। పూసాణేసుం పూసాణేసు ఏవంమూర్ధా - యువా - శ్వా ఇత్యాదయః।

నకారాంతః పుల్లింగ ఆత్మ శబ్దః

౩।౧॥ అప్పణా। అప్పాణణా। అప్పేణం। అప్పేణ। అప్పాణేణం। అప్పాణేణ। అప్పణిఆ। అప్పణఇఆ * ౩।౩॥ అప్పేహిం। అప్పేహి। అప్పేహిఁ। అప్పాణేహిం। అప్పాణేహి। అప్పాణేహిఁ ఏవమేవ రూపాంతరస్య అత్తా ఇత్యస్యాపి ఉభయస్యావిశేషం పూషన్ శబ్దవత్। ఇన్నంతానాం సర్వేషాం అంత్యహలోపస్యలోపే హరివద్రూపం. పథిన్ శబ్దస్తు పహో॥పహా ఇత్యాది రామవత్

భకారాంతః పుల్లింగస్సుకకుప్ఛబ్దః.

౧।౧॥ సుకకుహో * ౧।౩॥ సుకకుహా ఇత్యాది రామవత్

ధకారాంతః పుల్లింగ స్తత్త్వభుచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ తత్తబుహో * ౧।౩॥ తత్తబుహా ఇత్యాది రామవత్ ఏవం సుయుధ్ సమిధ్ ఇత్యాదయః

జకారాంతః పుల్లింగో భిషక్ఛబ్దః

౧।౧॥ భిసఓ * ౧।౩॥ భిసఆ ఇత్యాది రామవత్

దకారాంతః పుల్లింగో వేదవిచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ వేఅవిదో * ౧।౩॥ వెఅవిదా ఇత్యాదిరామవత్ ఏవం తత్వ విదాదయః.

దకారాంతః పుల్లింగో యచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ జో * ౧।౩॥ జే * ౨।౧॥ జం * ౨।౩॥ జే। జా * ౩।౧॥ జిణం। జేణ। జేణం * ౩।౩॥ జెహిం। జెహి। జేహిఁ * ౫।౧॥ జహ్మా। జాహింతో। జత్తో। జాఓ। జాఉ। జా। జాహి * ౫।౩॥ జాసుంతో। జెసుంతో। జాహింతో। జెహింతో। జాహి। జేహి।జత్తో। జాఓ। జాఉ * ౬।౧॥ జాస। జస్స * ౬।౩॥ జాస। జెసిం। జాణం। జాణ* ౭।౧॥ జత్థ। జస్సిం। జమ్మి। జహిం। కాలవాచకత్వే॥ జఇఆ। జాహే। జాలా * ౭।౩॥ జేసుం। జెసు*

దకారాంతః పుల్లింగస్తచ్ఛబ్దః.

౧।౧॥ సో। స *౧।౩॥ తె * ౨।౩॥ తం। ణం * ౨।౩॥ తే। తా।ణా * ౩।౧॥ తిణం। తేణ। తేణం। ణిణం। ణేణ। ణేణం * ౩।౩॥ తేహిం। తేహి। తేహిఁ * ౫।౧॥ తమ్హా। తో। తాహింతో।తత్తో।తాఓ। తాఉ। తా। తాహి * ౫।౩॥ తాసుంతో। తేసుంతో। తాహింతో తేహింతో। తాహి। తెహి। తత్తో। తాఓ। తాఉ * ౬।౧॥ సే।తాస। తస్స * ౬।౩। సిం। తాస। తేసిం। తాణం। తాణ * ౭।౧॥ తత్థ। తస్సిం తమ్మి। తహిం। కాలవాచకత్వే॥ తఇఆ। తాహే। తాలా * ౭।౩॥ తెసుం। తెసు। ణెసుం। ణెసు*

దకారాంతః పుల్లింగ ఏతచ్ఛబ్దః.

౧।౧॥ ఏసో। ఏస। ఇణ.మో। ఇణం * ౧।౩। ఏఏ * ౨।౧ ॥ ఏఅం* ౩।౩॥ ఏఏ। ఏఅ * ౩।౧॥ ఏఇణా। ఏఏణం। ఏఏణ * ౩।౩॥ ఏఏహిం। ఏఏహి। ఏఏహిఁ * ౫।౧॥ ఏత్తో। ఏత్తాహే। ఏఆహింతో। ఏఅత్తో ఏఅఓ। ఏఆఉ। ఏఆ। ఏఆహి * ౫।౩॥ ఏఆసుంతో। ఏఏసుంతో।ఏఆహిం.

తో। ఏఏహింతో। ఏఆహి। ఏఏహి। ఏఅత్తో। ఏఆఓ। ఏఆఉ * ౬।౧। సే।
ఏఅస్స * ౬।౩॥ సం। ఏఏసి। ఏఆణం। ఏఆణ * ౭।౧॥ ఏత్థ। అఆమ్మి।ఇ
అమ్మి। ఏఅమ్మి । ఏఏసిం * ౭।౩॥ ఏఏసుం । ఏఏసు
శరత్ప్రావృట్ఛబ్దయో ర స్త్రీత్వాస్త్రి పుంస్త్యేవ ప్రయోగః

దకారాంతః పుల్లింగశ్శరచ్ఛబ్దః.

౧।౧॥ సరఓ * ౧।౩। సరఆ ఇత్యాదిరామవత్.

ధకారాంతః పుల్లింగో గ్నిమథచ్ఛబ్దః.

౧।౧॥ అగ్గిమహో * ౧।౩॥ అగ్గిమహా ఇత్యాదిరామవత్.

చకారాంతః పుల్లింగో జలముక్ఛబ్దః

౧।౧॥ జలముఓ * ౧।౩॥ జలముఆ ఇత్యాదిరామవత్.
ఏవం సువాక్ప్రభృతయః

తకారాంతః పుల్లింగో మరుచ్ఛబ్దః.

౧।౧॥ మరూ * ౧।౩॥ మరవో। మరఉ। మరఓ । మరుణో । మ
రూ * ఇత్యాదిశమ్భువత్.

పకారాంతః పుల్లింగో గుప్ఛబ్దః.

౧।౧॥ గువో * ౧।౩॥ గువా ఇత్యాదిరామవత్.

శకారాంతః పుల్లింగస్సదృక్ఛబ్దః.

౧।౧॥ సరిసో * ౧।౩॥ సరిసా ఇత్యాదిరామవత్. ఏవంతాదృగాదయః.

షకారాంతః పుల్లింగో రత్నముట్ఛబ్దః.

౧।౧॥ రఅణముసో * ౧।౩॥ రఅణముసా * ఇత్యాదిరామవత్.

షకారాంతః పుల్లింగః ప్రావృట్ఛబ్దః.

౧।౧॥ పాఉసో * ౧।౩॥ పాఉసా ఇత్యాదిరామవత్.

షకారాంతః పుల్లింగష్షట్ఛబ్దో నిత్యబహువచనాంతః.

౧।౩॥ ఛా * ౨।౩॥ ఛే। ఛా * ౧।౩। ఛేహిం। ఛేహి। ఛేహిఁ *
౫।౩। ఛాసుంతో। ఛేసుంతో। ఛాహింతో। ఛేహింతో। ఛాహి। ఛేహి।

ఛత్తో। ఛాఓ। ఛాఉ * ౬|౩॥ ఛణ్ణాం। ఛణ్ణా * ౭|౩॥ ఛేసుం। ఛేసు *

సకారాంతః పుల్లింగస్సువర్చశ్శబ్దః.

౧|౧॥ సువచ్చో * ౧|౩॥ సువచ్చా * ఇత్యాదిరామవత్.

ఏవం సుమనా ఇత్యాదయః.

సకారాంతః పుల్లింగో౽దశ్శబ్దః.

౧|౧॥ అహ। అమూ * ౧|౩॥ అమనో। అమఓ। అమఉ। అమునో। అమూ * ౭|౧। అఅమ్మి। ఇఅమ్మి। అముమ్మి * ౭|౩॥ అమూసుం। అమూసు * శేషం శమ్భువత్

⸻ ఇతి హలంతపుల్లింగసాధారణశబ్దాః ⸻

అథ హలంతస్త్రీలింగసాధారణశబ్దాః.

హకారాంతస్త్రీలింగఉవానహచ్ఛబ్దః.

౧|౧॥ ఉవాణఆ * ౧|౩॥ ఉవాణఆఓ। ఉవాణఆఉ। ఉవాణఆ * ఇత్యాదిరమావత్

వకారాంతస్త్రీలింగోదివ్ శబ్దః

౧|౧॥ దిఆ * ౧|౩॥ దిఆఓ। దిఆఉ। దిఆ * ఇత్యాదిరమావత్।

రేఫాంతస్త్రీలింగోగిర్ శబ్దః.

౧|౧॥ గిరా * ౧|౩॥ గిరాఓ। గిరాఉ। గిరా * ఇత్యాదిరమావత్.

ఏవం పూః, ధూః ఇత్యాదయః। చతుర్ శబ్దః పుంవత్

మకారాంతః స్త్రీలింగః కిమ్ శబ్దః

౧|౧॥ కా * ౧|౩॥ కీఓ। కీఉ। కీ। కీఆ। కాఓ। కాఉ। కా * ౨|౧॥ కం ౨|౩॥ కీఓ। కీఉ। కీ। కీఆ। కాఓ। కాఉ। కా * ౬|౧॥ కీసే। కిస్సా। కీఅ। కీఆ। కీఇ। కీఏ। కాఅ। కాఇ। కాఏ। కాస। కీస * ౬|౩॥ కేసిం। కాస। కాణం। కాణ * ౭|౧॥ కీఅ। కీఆ। కీఇ। కీఏ। కాఅ। కాఇ। కాఏ। కాహిం ౭|౩॥ కీసుం। కీసు। కాసుం। కాసు శేషం రమావద్గౌరీవచ్చ

మకారాంతస్త్రీలింగ ఇదమ్‌శబ్దః

౧।౧॥ ఇమీ। ఇమా। ఇమిఆ। ఇఅం। ఇమిఆ * ౧।౩॥ ఇమీఓ। ఇమీఉ ఇమీ। ఇమీఆ। ఇమాఓ। ఇమాఉ। ఇమా * ౨।౧॥ ఇమిం। ఇమం। ణం, ఇణం * ౨।౩॥ ఇమీఓ। ఇమీఉ। ఇమీ। ఇమీఆ। ఇమాఓ।ఇమాఉ। ఇమా। ణాఓ. ణాఉ। ణా * ౩।౧॥ ఇమీఅ। ఇమీఆ। ఇమీఇ। ఇమీఏ। ఇమాఅ। ఇమాఇ। ఇమాఏ। ణాఅ। ణాఇ। ణాఏ * ౩।౩॥ ఇమీహిం। ఇమీహి। ఇమీహిఁ। ఇమాహిం। ఇమాహి। ఇమాహిఁ। ణాహిం। ణాహి। ణాహిఁ। ఆహి * ౫।౧॥ ఇమీఅ। ఇమీఆ। ఇమీఇ। ఇమీఏ। ఇమాఅ। ఇమాఇ। ఇమాఏ।ఇమీహింతో। ఇమిత్తో।ఇమీఓ। ఇమీఉ। ఇమాహింతో।ఇమత్తో। ఇమాఓ। ఇమాఉ * ౫।౩॥ ఇమీసుంతో। ఇమీహింతో। ఇమిత్తో। ఇమీఓ। ఇమీఉ। ఇమాసుంతో। ఇమాహింతో। ఇమత్తో। ఇమాఓ। ఇమాఉ * ౬।౧॥ సె। ఇమీఅ। ఇమీఆ। ఇమీఇ। ఇమీఏ। ఇమాఅ।ఇమాఇ। ఇమాఏ * ౬।౩॥ సిం। ఇమేసిం। ఇమీణం। ఇమీణ। ఇమాణం। ఇమాణ * ౭।౧॥ ఇమీఅ। ఇమీఆ। ఇమీఇ। ఇమీఏ। ఇమాఅ। ఇమాఇ। ఇమాఏ। ఇహ * ౭।౨॥ ఇమీసుం।ఇమీసు।ఇమాసుం।ఇమాసు।ఆసుం।ఆసు

నకారాంతస్త్రీలింగస్సీమఞ్ఛబ్దః

౧।౧॥ సీమఆ * ౧।౩॥సీమఆఓ। సీమఆఉ।సీమఆఇత్యాదిరమావత్

నకారాంతస్త్రీలింగో గరిమఞ్ఛబ్దః

౧।౧॥ గరిమా * ౧।౩॥ గరిమాఓ। గరిమాఉ। గరిమా ఇత్యాదిరమావత్. ఏవం ఇమనిజంతానాం సర్వేషామపి స్త్రీత్వే రూపం నేయం॥

భకారాంతస్త్రీలింగకకుప్ఛబ్దః

౧।౧॥ కకుహా * ౧।౩॥కకుహాఓ।కకుహాఉ।కకుహా ఇత్యాదిరమావత్

ధకారాంతస్త్రీలింగః క్షుచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ ఛుహా * ౧।౩॥ ఛుహాఓ।ఛుహాఉ। ఛుహా ఇత్యాదిరమావత్

ధకారాంతస్త్రీలింగస్సమిచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ సమిఆ * ౧।౩॥ సమిఆఓ। సమిఆఉ। సమిఆ ఇత్యాదిరమావత్

జకారాంతస్త్రీలింగస్స్రిక్ఛబ్దః ।

౧।౧॥ సఆ * ౧।౩॥ సఆఓ। సఆఉ। సఆ ఇత్యాదిరమావత్॥

దకారాంతస్త్రీలింగోదృషచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ దసఆ * ౧।౩॥ దసఆఓ। దసఆఉ। దసఆ ఇత్యాదిరమావత్ ॥

యత్తచ్ఛబ్దయోస్తు స్త్రీలింగకింశబ్దవద్రూపమ్

దకారాంతస్త్రీలింగ ఏతచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ ఏస। ఇణమో। ఇణం। ఏణా। ఏఈ * ౧।౩॥ ఏఆఆ। ఎఆఉ। ఎఆ। ఏఈఓ। ఎఈఉ। ఎఈఆ। ఏఈ * ౬।౧॥ సే। ఏఆఅ। ఎఆఇ। ఏఆఎ। ఏఈఅ। ఎఈఆ। ఏఈఇ। ఏఈఎ * ౬।౩॥ సిం। ఎఏసిం। ఎఈణం। ఎఈణ। ఎఆణం। ఎఆణ శేషం రమావద్గౌరీవచ్చ

చకారాంతస్త్రీలింగో వాక్ఛబ్దః

౧।౧॥ వాఆ * ౧।౩॥ వాఆఓ। వాఆఉ। వాఆ ఇత్యాదిరమావత్. ఏవం రుక్ త్వక్ ఇత్యాదయః

తకారాంతస్త్రీలింగో జ్యోషిచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ జోసిఆ * ౧।౩॥ జోసిఆఓ। జోసిఆఉ। జోసిఆ శేషం రమావత్. ఏవం సరిదాదయః

తకారాంతస్త్రీలింగోవిద్యుచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ విజ్జూ। విజ్జులా * ౧।౩॥ విజ్జూఓ। విజ్జూఉ। విజ్జూ। విజ్జులాఓ। విజ్జులాఉ। విజ్జులా ఇత్యాది తనువద్రమావచ్చ

పకారాంతస్త్రీలింగోఽప్ఛబ్దోనిత్యంబహువచనాంతః.

౧।౩॥ ఆఓ। ఆఉ। ఆఆ ॥ ఇత్యాదిరమావత్.

శకారాంతస్త్రీలింగో దిక్ఛబ్దః.

౧।౧॥ దిసా * ౧।౩॥ దిసాఓ। దిసాఉ। దిసా॥ ఇత్యాదిరమావత్.

శకారాంతస్త్రీలింగోదృక్ఛబ్దః

౧|౧॥ దిఆ * ౧|౩॥ దిఆఓ| దిఆఉ| దిఆ॥ ఇత్యాదిరమావత్.

షకారాంత స్త్రీలింగ త్విట్ఛబ్దః

౧|౧॥ చిఆ * ౧|౩॥ చిఆఓ| చిఆఉ| చిఆ॥ ఇత్యాదిరమావత్.

షట్ఛబ్దఃపుల్లింగవత్॥ సకారాంత స్త్రీలింగఆశీశ్శబ్దః

౧|౧॥ ఆసీసా| ఆసిఆ * ౧|౩॥ ఆసీసాఓ| ఆసీసాఉ| ఆసీసా| ఆసిఆఓ| ఆసిఆఉ| ఆసిఆ॥ ఇత్యాది రూపద్వయేపి రమావత్.

అప్సరశ్శబ్దస్యాపి—అచ్ఛరసా, అచ్ఛరఆ ఇత్యాది రూపద్వయేపి రమావదూహ్యం జ్ఞేయం

సకారాంత స్త్రీలింగో ఽదశ్శబ్దః

౧|౧॥ అహ| అమూ * ౧|౩॥ అమూఓ | అమూఉ | అమూ॥ శేషంతనువత్.

——— హలంత స్త్రీలింగసాధారణశబ్దాః ———

అథహలంతనపుంసకలింగస్సనడుహ్ శబ్దః.

౧|౧॥ అణడుహం * ౧|౩॥ అణడుహాణి| అణడుహాఇం| అణడుహాఇఁ॥ పునస్తద్వత్. శేషం ఫలవత్.

వకారాంతనపుంసకలింగస్సుదివ్ శబ్దః.

౧|౧॥ సుదిఅం * ౧|౩॥ సుదిఆణి| సుదిఆఇం| సుదిఆఇఁ॥ పునస్తద్వత్. శేషంఫలవత్.

రేఫాంతనపుంసకలింగస్సుగీర్ శబ్దః.

౧|౧॥ సుగిరం * ౧|౩॥ సుగిరాణి| సుగిరాఇం| సుగిరాఇఁ॥ పునస్తద్వత్. శేషం ఫలవత్. ఏవం సుపురాదయః

చతుర్శబ్దఃపుల్లింగవత్—మకారాంతనపుంసకలింగఇదమ్శబ్దః

౧|౧॥ ఇదం| ఇణం| ఇమో * ౧|౩॥ ఇమాణి|ఇమాఇం| ఇమాఇఁ ౨|౧॥ ఇదం| ఇణం| ఇణమో|ణం * ౨|౩॥ ఇమాణి| ఇమాఇం| ఇమాఇఁ| ణాణి| ణాఇం| ణాఇఁ॥ శేషంపుంవత్.

మకారాంతనపుంసకలింగః కింశబ్దః

౧।౧॥ కిం * ౧।౩॥ కాణి। కాఇం। కాఇఀ॥ పునస్తద్వత్. శేషం పుంవత్.

నకారాంతనపుంసకలింగో దామశబ్దః

౧।౧॥ దామం * ౧।౩॥ దామాణి। దామాఇం। దామాఇఀ॥ పునస్తద్వత్. శేషంఫలవత్.

జకారాంతనపుంసకలింగోఽసృక్ఛబ్దః

౧।౧॥ అసిం। అసిఀ * ౧।౩॥ అసీణి। అసీఇం। అసీఇఀ॥ ఇత్యాది దధివత్.

దకారాంతనపుంసకలింగో యచ్ఛబ్దః

౧।౧॥జం*౧।౩॥జాణి।జాఇం।జాఇఀ*ద్వితీయాప్యేవం। శేషంపుంవత్

యద్వత్తచ్ఛబ్దః—దకారాంతనపుంసకలింగ ఏతచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ ఏస। ఇణమో। ఇ౯ ౧। ఏఅం * ౧।౩॥ ఏఆణి। ఏఆఇం।ఏఆఇఀ*౨।౧॥ఏఅం*౨।౩॥ఏఆణి।ఏఆఇం।ఏఆఇఀ॥ఏఆఇఀ, శేషంపుంవత్

తకారాంతనపుంసకలింగశ్శకృచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ సఇం। సఇఀ * ౧।౩॥ సఈణి। సఈఇం। సఈఇ॥ ఇత్యాది దధివత్.

శకారాంతనపుంసకలింగో యాదృక్ఛబ్దః

౧।౧ ॥ జారిసం * ౧ । ౩ ॥ జారిసాణి । జారిసాఇం । జారిసాఇఀ॥ ఇత్యాది ఫలవత్. ఏవంతాదృగాదయః.

షట్ఛబ్దఃపుంవత్ - సకారాంతనపుంసకలింగశ్శిరశ్శబ్దః

౧।౧॥ సిరం * ౧।౩॥ సిరాణి। సిరాఇం। సిరాఇఀ॥ ఇత్యాదిఫలవత్- ఏవం వయస్, సదస్ ఇత్యాదయః

సకారాంతనపుంసకలింగో ధనుశ్శబ్దః

౧।౧॥ ధణుహం। ధణు*౧।౩॥ధణుహాణి।ధణుహాఇం।ధణుహాఇఀ

ధణూణి। ధణూఇం। ధణూఇఁ॥ ఇత్యాదిఫలవన్మధువచ్చ.

సకారాంతనపుంసకలింగో౽దశ్శబ్దః

౧।౧॥ అహ। అముం। అముఁ * ౧।౩॥ అమూణి। అమూఇం। అమూఇఁ * ౨।౧॥ అముం। అముఁ * ౨।౩॥ అమూణి।అమూఇం। అమూఇఁ॥ శేషంపుంవత్

శ్రీ ఇతి హలంతనపుంసకలింగ సాధారణశబ్దాః శ్రీ

అథ కేచనవిశేషశబ్దాః ప్రదర్శ్యంతే.

పుల్లింగవిశేషాః.

అమరిసో—అమర్షః
అరిహో—అర్హః
ఏవంహర్షశబ్దేంత్యహలః ప్రాగిత్వమూహ్యమ్
అట్ఠారహో—అష్టాదశ
ఆఠిఓ—ఆదృతః
అల్లిట్టో—ఆశ్లిష్టః
అమ్హో—ఆమ్రః
ఇఖుః—ఉచ్చాః
ఏరిసో—ఈదృశః
ఉట్టో—ఉష్ట్రః
ఎక్కారహో—ఏకాదశ
కవట్టిఓ—కదర్థితః
కవడ్డో—కపర్దః
కసిణో—కృత్స్నః
కిలిత్తో—క్లప్తః
ఖప్పరో—కర్పరః
కఉహో—కకుదః
కణవీరో—కరవీరః
కాహలో—కాతరః
ఖిలఓ—కీలకః
చిలాఓ—కిరాతః
కిడీ—కిరిః
కేరిసో—కీదృశః
కోప్పరో—కూర్పరః
కేఢవో—కైటభః
ఖల్లీఢో—ఖల్వాటః
గబ్భిణో—గర్భితః
గహవఈ—గృహపతిః
గఉఓ—గవయః
గడ్డో—గర్తః
చిహురో—చికురః
ఛాలో—ఛాగః
టగరో—తగరః (ఓషధివిశేషః)
టసరో—త్రసరః
తేరహో—త్రయోదశ
తిత్తిరో—తిత్తిరిః

తొణీరో—తూణీరః
టూబరో—తూంబరః
దడ్ఢో—దగ్ధః
దిణ్ణో—దత్తః
బారహో—ద్వాదశ
దరిఓ—దృప్తః
దట్ఠజ్జుణో—ధృష్టద్యుమ్నః
దసారో—దశార్హాః
దుఉణో—ద్విగుణః
ఏవంద్వాశబ్దేఇకారస్య ఉత్వమూహ్యం
దోవలో—దోహానః
ణమోక్కారో—నమస్కారః
ణేహసో—[illegible]కషః
ణు[illegible]—[illegible]
ఏవం ని[illegible] [illegible] [illegible] ఊహ్యమూ
హ్యం॥
ణిప్పహో—నిష్ప్రహః
పహో—ప[illegible]
పణ్ణరహో—పంచదశ
ఫరుసో—పరుషః
ఫణసో—పనసః
ఫలిహో—పరిఘః
పరామరిసో—పరామర్శః
పణ్ణాసో—పంచాశత్
పల్లంకో—పర్యంకః
పవట్టో—ప్రవృత్తః
పహుత్తో—ప్రభూతః
పలీవిఓ—ప్రదీపితః
పలక్కో—ప్లక్షః
ఫాలిహద్దో—పారిభద్రః
ఫాడిఓ—పాటితః
పుణ్ణామో—పున్నాగః
పోరో—పూతరః (అధమః)
భిప్ఫో—భీష్మః
బేడో—బేరః
వమ్మహో—మన్మథః
మడ్డిఓ—మర్దితః
మరహట్ఠో—మహారాష్ట్రః
మఅగలో—[illegible]కలః
మూసఓ—మూషికః
[illegible]స్సి—గ[illegible]
[illegible]థులో—వినస్థులః
విచ్ఛడ్డో—విచ్ఛర్దః
[illegible]ఢ్ఢో—[illegible]ఢ్ఢ[illegible]
[illegible]హేడఓ—[illegible]భీతకః
వాఉలో—వాతూలః
సణిచ్ఛరో—శనైశ్చరః
సమరో—శబరః
సఅఢో—శకటః
ఛావో—శాబః
సామఓ—శ్యామాకః
ఛమ్ముహో—షణ్ముఖః
ఛప్పఓ—షట్పదః
సందట్ఠో—సందష్టః
సమ్మడ్డో—సమ్మర్దః
టడ్ఢో—స్తబ్ధః
తంబో—స్తమ్బః
సమత్తో—సమస్తః

సక్కఓ—సంస్కృతః
సక్కారో—సంస్కారః
సత్తరహో—సప్తదశ
ఛత్తివణ్ణో—సప్తవర్ణః
ఫలిహో—స్ఫటికః
థువఓ—స్తావకః
సురుగ్ఘం—స్రుఘ్నం—నగరం
సూసాసో—సోచ్ఛ్వాసః
సింధవో—సైంధవః
హణుమంతో—హనుమాన్
హరిఅందో—హరిశ్చంద్రః
హలిఆలో—హరితాలః
హరిసో—హర్షః

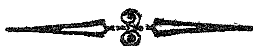
అథ స్త్రీలింగవిశేషాః

అంసే—అస్సే
అంతావేఈ—అంతర్వేదిః
ఇట్టా—ఇష్టా
కణేరూ—కరేణుః
కఉహా—కకుప్
కిచ్చీ—కృత్తిః
కిరిఆ—క్రియా
గళోఈ—గుళూచీ
చందిమా—చంద్రికా
ఛడ్డీ—ఛర్దిః
జీఆ—జ్యా
తీసా—త్రింశత్
తంబోలీ—తాంబూలీ
దాఢా—దంష్ట్రా
ణోమాలిఆ—నవమాలికా
ణోహలిఆ—నవఫలికా
ఫలిహా—పరిఖా
పణ్ణాసా—పంచాశత్
పిసాజీ—పిశాచీ
పారద్ధీ—పాపర్ధిః (మృగయా)
భిసిణీ—బిసినీ
భామిణీ—భామినీ
భిఉడీ—భృకుటిః
మట్టీ—మృత్తిః
మేరా—మేరా (సీమా)
వుట్ఠీ—వృష్టిః
విఅడ్డీ—వితర్దిః
విహత్థీ—వితస్తిః
వీసా—వింశతిః
వారాణసీ—వారాణసీ
[illegible]
సలాహా—శ్లాఘా
సిరీ—శ్రీః
సఢా—సటా
ఛుహా—సుధా
సుణ్హా - స్నుషా
హిరీ - హ్రీః
ఛుహా - క్షుత్

అథ నపుంసకవిశేషాః

అంఠి - అస్థి
అలలఉరం - అచలపురం
ఆణాలం - ఆలానం
కండుఅణం - కండూయనం
గేందుఅం - కందుకం

ఘరం - గృహం
గారవం - గౌరవం
చచ్చరం - చత్వరం
తమ్బం - తామ్రం
తూరం - తూర్యం
పట్టణం - పత్తనం
పమ్హం - పక్ష్మ
పరొప్పరం - పరస్పరం
పవట్టం - ప్రవృత్తం
పేఊసం - పీయూషం
పొప్ఫలం - పూగఫలం
బమ్హచెరం - బ్రహ్మచర్యం
బొరం - బదరం
మరగఅం - మరకతం
మాహులుంగం - మాతులుంగం
మొల్లం - మూల్యం
రఅణం - రత్నం
రాఅఘరం - రాజగృహం
రుణ్ణం - రుదితం
వట్టం - వృత్తం
మంసు - శ్మశ్రు
సంకలం - శృంఖలం
సారంగం - శార్ఙ్గం
సొండీరం - శౌండీర్యం
మసాణం - శ్మశానం
సొందెరం - సౌందర్యం
సొఅమల్లం - సౌకుమార్యం
ఖీఅం - క్షుతం



అథానేకప్రకృతికశబ్దానాం ప్రథమైకవచనమాత్రమేవ రూపాణి ప్రదర్శ్యంతే. అన్యత్సర్వంతత్తదంత శబ్దానామివ నేయం

అజంతపుల్లింగాః

అట్ఠో - అర్థః
అత్థో, అర్థః (ధనం)
అద్దంసణో, అదంసణో, అదర్శనః
అంగారో, ఇంగాలో - అంగారః
అప్పిఓ, ఓప్పిఓ - అర్పితః
అడో, అవడో - అవటః
అగణీ, అగ్గీ - అగ్నిః
అహివణ్ణూ, అహిమణ్ణూ, అహివజ్జూ, అహిమజ్జూ, అహివజూ, అహిమజూ - అభిమన్యుః
ఆఅరిసో, ఆఅసో - ఆదర్శః
ఆఅరిఓ, ఆఇరిఓ, ఆఅరిఓ - ఆచార్యః
ఆమెలో, ఆవెలో - ఆపీడః
ఆవజ్జో, ఆఓజ్జో - ఆతోద్యః
ఆఓ, ఆఅఓ - ఆగతః
అత్తమాణో, అవత్తమాణో } ఆవర్తమానః
ఆఢత్తో, ఆరద్ధో - ఆరబ్ధః
అప్పజ్ఞో, అత్తజ్ఞో, అప్పణ్ణు, అత్తణ్ణు - ఆత్మజ్ఞః
ఉచ్ఛుఓ, ఊసుఓ - ఉత్సుకః
ఉత్థారో, ఉచ్ఛాహో - ఉత్సాహః
ఉంబరో - ఉఉంబరో - ఉదుంబరః
ఉవ్వీఢో - ఉవ్వూఢో - ఉద్వ్యూఢః

ఓహాలో,ఉఊహాలో- ఉదూఖలః
ఉక్కేరో, ఉక్కరో- ఉత్కరః
ఉక్ఖఓ, ఉక్ఖాఓ- ఉత్ఖాతః
రిక్ఖో, రిచ్ఛో- ఋక్షః
ఉఊ,రిఊ- ఋతుః
ఉజ్జూ, రిజ్జూ- ఋజుః
ఇసీ,రిసీ-ఋషిః
రిసహో,ఉసహో- ఋషభః
ఏక్కారో, ఏక్కల్లో, ఏఓ, ఏఅల్లో,
ఏగో, ఏగల్లో- ఏకః
కత్తా, కట్టా- కర్తా
కారో, కడూ- కటుః
కఇవహో, కఇవాహో- కతిపయః
కరణిజ్జో, కరణీఓ- కరణీయః
కవంధో,కయంధో-కబంధః
కణ్ణేరో,కణిఆరో,కణ్ణిఆరో-కర్ణికారః
కలఓ, కలాఓ- కలాదః
కలంబో,కఅంబో- కదంబః
కహావణో,కాహావణో-కార్షాపణః
కమ్హారో,కమ్భారో-కాశ్మీరః
కసిణో, కసణో,కణ్హో-కృష్ణః(వర్ణ వాచీ)
కణ్హో- కృష్ణః
కేసుఓ, కింసుఓ- కింశుకః
ఖుజ్జో-కుబ్జః(పుష్పం)
కుజ్జో-కుబ్జః (పురుషవిశేషః)
కుమరో, కుమారో- కుమారః
కుప్పిసో, కుప్పాసో- కూర్పాసః
కిసరో, కేసరో- కేసరః
కుచ్ఛేఅఅం,కొచ్ఛేఅఅం, కఉచ్ఛేఅఅం- కౌక్షేయకం
ఖుడిఓ, ఖండిఓ- ఖండితః
ఖసిఓ, ఖఇఓ- ఖచితః
గద్ధహో,గడ్డహో- గర్దభః
గరుఓ, గురుఓ- గురుకః
గులో, గుడో- గుడః
గఊ, గఈ,గాఈ- గౌః
చంద్రో, చందో- చంద్రః
ఏవం ద్రశబ్దే రేఫస్య వికల్పేనలోపః
చోద్దహో,చఉద్దహో- చతుర్దశః
చుడో, చండో- చండః
చొత్థో, చఉత్థో,చోట్ఠో, చఉట్ఠో
చతుర్థః
చొద్దారో,చఉద్దారో-చతుర్ద్వారః
చోవ్వారో చఉవ్వారో-చతుర్వారః
చోగ్గుణో, చఉగ్గుణో-చతుర్గుణః
చక్కాఓ, చక్కవాఓ-చక్రవాకః
చేత్తో, చఇత్తో- చైత్రః
చమరో,చామరో- చామరః
ఝడిలో, జడిలో- జటిలః
జుణ్ణో, జిణ్ణో- జీర్ణః
తవిఓ, తత్తో- తప్తః
తఇజ్జో, తఇఓ- తృతీయః
తమ్బమఓ తమ్బమఇఓ తామ్రమయః
చుచ్ఛో,ఛుచ్ఛో- తుచ్ఛః
తిక్ఖో, తిణ్హో- తీక్ష్ణః
తోణో,తూణో-తూణః
దక్కో,దట్ఠో,డక్కో,డట్ఠో-దష్టః

దాహిణో, దక్ఖిణో- దక్షిణః
దణువహో, దణుఅవహో } దనుజవధః
డంభో, దంభో- దంభః
దరో, డరో- దరః(భయం)
దబ్భో, డబ్భో- దర్భః
దసణో, డసణో- దశనః
దడ్ఢో, డడ్ఢో- దగ్ధః
దండో, డండో- దండః
దరిసో, దాసో- దర్శః
దవ్వీరఓ, దవ్వీఅరో- దర్వీకరః
దోహాఇఓ, దుహాఇఓ-ద్విధాకృతః
దిట్ఠో, దట్ఠో- దృష్టః
దాహో, డాహో-దాహః
దీహో, దీహరో, దిగ్ఘో, దిగ్ఘరో- దీర్ఘః
దూహవో, దుహవో- దుర్భగః
బీఓ, బిఇఓ, బిఈఓ, బిఇజ్జో-ద్వితీయః
దుస్సహో, దుసహో, దూసహో } దుస్సహః
దూహిఓ, దుహిఓ, దుక్ఖిఓ-దుఃఖితః
దిఅరో, దేఅరో- దేవరః
దెవ్వజ్జో, దేవ్వణ్ణూ, దఇవజ్జో, దఇవణ్ణూ- దైవజ్ఞః
డోహలో, దోహలో - దోహదః
దిఅహో, దివసో- దివసః
ధమ్మిల్లో, ధమ్మేల్లో- ధమ్మిల్లః
ధుణీ, ఝుణీ- ధ్వనిః
ణఇగ్గామో, ణఇగామో } నదీగ్రామః

ణత్తిఓ, ణత్తుఓ- నప్తృకః
హావిఓ, ణావిఓ, నావిఓ- నాపితః
ణిట్ఠులో, ణిట్ఠురో, నిట్ఠులో, నిట్ఠురో నిష్ఠురః
ణిసహో, ణిస్సహో, ణీసహో, నిసహో, నిస్సహో, నీసహో- నిస్సహః
ణివహో, నివహో- నివహః
ణిసిఅరో, నిసిఅరో, ణిసాఅరో, నిసాఅరో- నిశాచరః
ఓజ్ఝరో, ణిజ్ఝరో- నిర్ఝరః
నిడ్డో, నీడో, నేడ్డో, నేడో - నీడః
ణివుత్తో, ణివత్తో- నివృత్తః
ణుమణ్ణో, ణసణ్ణో- నిషణ్ణః
ణిలంబో, ణిఅంబో-నితంబః
ణిసీఢో, ణిసీహో- నిశీథః
ణీవో, ణీమో- నీపః
పిక్కో, పక్కో, పక్వః
పల్లట్టో, పల్లత్థో- పర్యస్తః
పేరంతో, పజ్జంతో- పర్యంతః
పంసూ, పాసూ- పాంసుః
పారానఓ, పారేవఓ- పారావతః
పముక్కో, పమ్ముక్కో- ప్రముక్తః
పడికూలో, పడిక్కూలో, పడిఊలో- ప్రతికూలః
పవహో, పవాహో - ప్రవాహః
పవట్ఠో, పఉట్ఠో- ప్రకోష్ఠః
పరిట్ఠిఓ, పడిట్ఠిఓ, పఇట్ఠిఓ-ప్రతిష్ఠితః
పాసుత్తో, పసుత్తో- ప్రసుప్తః
పచ్చూహో, పచ్చూసో, ప్రత్యూషః

పవాసూ, పావాసూ - ప్రవాసీ
పారో, పావారో - ప్రావారః
పిసాఓ, పిసల్లో - పిశాచః
పిహఢో, పిఢరో - పిఠరః (స్థాలీ)
పీవలో, పీఅలో, పీఓ - పీతః
పాహాణో, పాసాణో - పాషాణః
పురిమో, పువ్వో - పూర్వః
పువ్వణ్హో, పూవాణ్హో - పూర్వాహ్ణః
పారో, పాఆరో - ప్రాకారః
పాఇక్కో, పఆఈ - పదాతిః
బద్ధప్ఫలో, బద్ధఫలో - బద్ధఫలః
బుందారఓ, వందారఓ - బృందారకః
బిహప్ఫఈ, బుహప్ఫఈ, బహప్ఫఈ, భియప్ఫఈ, భుయప్ఫఈ, భయప్ఫఈ, బిహస్సఈ, బుహస్సఈ, బహస్సఈ, భియస్సఈ, భుయస్సఈ, భయస్సఈ, బిహప్పఈ, బుహప్పఈ, బహప్పఈ, భియప్పఈ, భుయప్పఈ, భయప్పఈ ౧౮ - బృహస్పతిః
బాహో - బాష్పః (అశ్రు)
బప్ఫో - బాష్పః (ఊష్మా)
బమ్హణో, బామ్హణో - బ్రాహ్మణః
భరహో, భరఓ - భరతః
మోరో, మఊరో మయూరః
మోహో, మఊహో - మయూఖః
మణహరో, మణోహరో } మనోహరః
మన్తూ, మణ్ణూ - మన్యుః
మజ్ఝణ్ణో, మజ్ఝణ్హో - మధ్యాహ్నః
మిచ్చూ, మచ్చూ - మృత్యుః
మిఅంగో, ముఅంగో - మృదంగః
మిఅంకో, మఅంకో - మృగాంకః
మంసలో, మాంసలో మాంసలః
మంజారో, మజ్జారో. మార్జారః
ముసలో. మూసలో - ముసలః
ముక్కో, ముత్తో - ముక్తః
మురుహో, ముక్ఖో - మూర్ఖః
మెజ్జో, మేఓ - మేయః
జహుట్ఠిలో, జహిట్ఠిలో - యుధిష్ఠిరః
రగ్గో, రత్తో - రక్తః
లుక్కో, లుగ్గో - రుగ్ణః
రుద్రో, రుద్దో - రుద్రః
హలుఓ, లహుఓ - లఘుకః
ణంగూలో, లంగూలో - లాంగూలః
ణోహలో, లోహలో - లోహలః
వఢలో. వఢరో - వఠరః (ధృష్టః)
వణస్సఈ, వణప్ఫఈ - వనస్పతిః
వాసఓ, వరిసఓ - వర్షజః
వంకో, వక్కో - వక్రః
విఞ్చుఓ, వింఛిఓ - వృశ్చికః
ఉసహో; వసహో - వృషభః
విట్ఠో, వుట్ఠో - వృష్టః
వచ్ఛో, రుక్ఖో - వృక్షః
వుడ్ఢో, వుద్ధో - వృద్ధః
విసఢో, విసమో - విషమః
విబ్భలో. విహ్భలో, విహలో - విహ్వలః

వాఉల్లో, వాఉలో- వ్యాకులః
వేడిసో, వెఅసో- వేతసః
విహీణో, విహూణో - విహీనః
వేసంపాఅణో, వఇసంపాఅణో } వైశంపాయనః
సక్కో, సత్తో- శక్తః
సణ్హో. లణ్హో. శ్లక్ష్ణః
సాలాహణో, సాలవాహణో } శాతవాహనః
సఢిలో, సిఢిలో- శిథిలః
సీభరో. సీహరో. సీఅరో- శీకరః
సుక్కో, సుఙ్గో- శుల్కః
సొక్ఖో; సోక్కో- శుష్కః
సయ్హో, సజ్ఝో- సహ్యః
సజణో, సజ్జణో- సజ్జనః
సంఘారో, సంహారో- సంహారః
ఖందో, కందో- స్కందః
సారిచ్ఛో,సరిచ్ఛో-సదృక్షః
సవ్వజ్జో, సవ్వణ్ణూ- సర్వజ్ఞః
ఖంభో, తంభో- స్తంభః
థంభో, రంభో- స్తంభః (సాత్త్వికభావః)
థవో, తవో- స్తవః
సరో, ఈసరో- స్మరః
సివిణో, సిమిణో- స్వప్నః
ఖాణూ, ఖణ్ణూ- స్థాణుః(శంకుః)
థాణూ-స్థాణుః (హరః)
సిణిద్ధో, సణిద్ధో, ణిద్ధో- స్నిగ్ధః
సూహవో, సుహఓ- సుభగః

సోమారో,సుఉమారో- సుకుమారః
సుణ్హాణో, సుజ్జాణో - సుజ్ఞానః
సుణ్హో, సోణ్హో, సణ్హో-సూక్ష్మః
థుల్లో, థూలో, థోరో- స్థూలః
థూణో, థోణో- స్థూణః
సణేహో, ణేహో- స్నేహః
థూణో, థేణో- స్తైనః
ఖేడఓ, స్ఫేటకః } క్ష్వేడకశ్చ
హీరో, హరో- హరః
దహో, ద్రహో- హ్రదః
హలిఓ,హాలిఓ- హాలికః
హూణో, హీణో- హీనః
ఛణో-క్షణః (ఉత్సవః)
ఖణో- క్షణః (కాలః)

అథాజంతస్త్రీలింగవిశేషాః.

అహిఆఈ, అహిఆఈ-అభిజాతిః
లావూ, అలావూ- అలాబూః
అజ్జూ-ఆర్యా (శ్వశ్రూః)
అజ్జా- ఆర్యా (పూజ్యా)
ఓలీ- ఆలిః (పఙ్క్తిః)
ఆళీ- ఆళిః (సఖి)
ఉడ్ఢీ, ఇడ్ఢీ, ఉద్ధీ, ఇద్ధీ- ఋద్ధిః
కరలీ-కదళీ (మృగవిశేషః)
కఅలీ-కదళీ (ద్రుమః)
కసా,కాసా- కృశా
కోహల్లీ, కోహణ్డీ- కూశ్మాండీ
గఊ, గఈ, గాఈ- గౌః
గిట్ఠీ, గింఠీ- గృష్టిః(ధేనుః)

చవిడా, చవేడా- చపెటా
చందిమా, చందిమా - చ వి...
ఛాహో, ఛాఈ, ఛాఆ- ఛాయా
జిబ్భా, జీహా- జిహ్వా
దూఆ, దుహిఆ- దుహితా
దుగ్గాఈ,దుగ్గాదెఈ- దుర్గాదెవీ
ధత్తీ, ధారీ, ధాఈ- ధాత్రీ
దిహీ, ధిఈ- ధృతిః
ణీమీ, ణీవీ- నీవీ
పాసిద్ధీ, పసిద్ధీ- ప్రసిద్ధిః
పాడిసిద్ధీ, పడిసిద్ధీ- ప్రతిసిద్ధిః
పాహుడీ, పహుడీ- ప్రభృతిః
పుహఈ, పుథఈ- పృథివీ
పిచ్ఛీ-పృథ్వీ (భూః)
పహుఈ-పృథ్వీ (ఉర్వీ)
బహిణీ, భఇణీ- భగినీ
భుమఆ, భమఆ- భ్రూః
మణంసిలా,మాణంసిలా-మనశ్శిలా
మణంసిణీ, మాణంసిణీ- మనస్వినీ
రత్తీ, రాఈ- రాత్రిః
రుప్పిణీ, రుక్మిణీ, రుమ్మిణీ-రుక్మిణీ
వేల్లీ, వల్లీ- వల్లీ
వసహీ- వసఈ-వసతిః
విలఆ, వణిఆ- వనితా
విఅణా, వెఅణా- వేదనా
సద్ధా, సద్ధా- శ్రద్ధా
సిప్పీ, సుత్తీ, సొత్తీ- శుక్తిః
సమిద్ధీ, సామిద్ధీ- సమృద్ధిః
సుణ్హా- స్నుషా

సిరీ, ఇత్థీ- స్త్రీ
చిరా, సిరా- సిరా
సుణ్హా, సహా- స్నుషా
థూణా, థోణా- స్థూణా
హరడఈ, హరిడఈ- హరీతకీ
హలద్దీ, హలద్దా, హలదీ, హలద్రా- హరిద్రా
ఛమా- క్షమా- క్ష్మాచ
ఖమా-సహనం

ఆధాజంతనపుంసకలింగాః

అడ్ఢం, అద్ధం- అర్ధం
అణ్ణణ్ణం, అణ్ణోణ్ణం- అన్యోన్యం
ఆరణ్ణం, రణ్ణం- అరణ్యం
అల్లం,ఉల్లం,ఓల్లం,అద్దం,ఉద్దం,ఓద్దం
అద్రం, ఉద్రం, ఓద్రం -ఆర్ద్రం
అచ్ఛఅరం, అచ్ఛరిఅం, అచ్ఛరిజ్జం
ఆశ్చర్యం
అంగుఅం, ఇంగుఅం- ఇంగుదం
ఓహలం, ఉదూహలం- ఉదూఖలం
ఉత్తరిఅం,ఉత్తరిజ్జం- ఉత్తరీయం
ఉద్ధం, ఉబ్భం- ఊర్ధ్వం
ఉణం, రిణం- ఋణం
ఓసఢం, ఓసహం- ఔషధం
కాలాసం, కాలాఅస } కాలాయసం
కిసలం, కిసల - కిసలయం
కోహల్లం, కోహలం- కొఉహల్లం-
కొఉహలం. కుఊహల్లం, కుఊహలం- కుతూహలం

చిన్ధం.చిణ్హం.ఇన్ధం.ఇణ్హం- చిహ్నం
చేఇఅం, చేఇఇఅం, చేఇత్తం, చె
అం- చైత్యం (బౌద్ధాలయః)
జఢరం, జఢలం- జఠరం
జీఅం, జీవిఅం- జీవితం
తలవింటం, తాలవింటం, తలవెంటం
తాలవెంటం- తాలవృంతం
తిమ్మం, తిగ్గం- తిగ్మం
తూహం, తిత్థం- తీర్థం
దుఅల్లం, దుఊలం- దుకూలం
దూహం, దుక్ఖం- దుఃఖం
దేఉలం, దేవఉలం- దేవకులం
దేరం, దారం, వారం, వెరం, దు
ఆరం, దుఏరం, దువేరం, దువా
రం- ద్వారం
ధీరం, ధిజ్జం- ధైర్యం
ఓమల్లం, ణిమ్మల్లం } నిర్మాల్యం
ణేఉరం, ణెఉరం, ణూఉరం- నూ
పురం
పత్తలం, పత్తం- పత్రం
పల్లాణం, పడాణం- పర్యాణం
పఉమం, పొమ్మం- పద్మం
పలిఅం, పలిలం- పలితం
పావీఢం, పాఅవీఢం- పాదపీఠం
పావడణం, పాఅవడణం } పాదపతనం
పాణిఅం, పాణీఅం- పానీయం
పిట్ఠం, పట్ఠం- పృష్ఠం

పుఢుమం, పఢుమం, పుఢమం, ప
ఢమం- ప్రథమం
పిండం, పేండం- పిండం
పీఅం, పీఅలం- పీతం
భాణం, భాఅణం- భాజనం
భోణం, భోఅణం- భోజనం
మసిణం, మసణం } మసృణం
మహుఅం, మహూఅం- మధూకం
మఇలం, మలిణం- మలినం
మానం, మంసం- మాంసం
మాఉక్కం, మఉక్కం, మాఉఅం
మఉఅం- మృదుకం
మాఉక్కం, మఉక్కం, మాఉత్త
ణం, మఉత్తణం, మాఉత్తం, మ
ఉత్తం, మాఇమా, మఇమా- మృ
త్వం
మీసం, మీసాలిఅం- మిశ్రం
రాఉలం, రాఅఉలం- రాజకులం
ణిడాలం, ణడాలం- లలాటం
లోణం, లవణం- లవణం
ణంగలం, లంగలం- లాంగలం
వఇరం, వజ్జం- వజ్రం
వింటం, వెంటం- వృంతం
విణాణం, విణ్ణాణం- విజ్ఞానం
వెరులిఅం, వేరుజ్జం- వైడూర్యం
వారణం, వాఅరణం- వ్యాకరణం
సింగం, సంగం- శృంగం
సామచ్ఛం, సామత్థం- సామర్థ్యమ్

సిందూరం, సేందూరం- సిందూరం
సరరుహం } సరోరుహం
సరోరుహం }
సిణ్ణం, సేణ్ణం, సఇణ్ణం-సైన్యమ్
ఠీణం, థీణం, థిణ్ణం- స్త్యానమ్
హిఅం, హిఅఅం- హృదయమ్

హలంతపుల్లింగాః

అరుహన్తో, అరిహన్తో, అరహన్తో, అరుహమాణో, అరిహమాణో, అరుహో, అరిహో, అరహో-అర్హన్
అప్పా, అత్తా, అదా- నకారాంతవత్.
అప్పో, అత్తో, అప్పాణో, అత్తాణో- ఆత్మా
తిరచ్ఛి, తిరో- తిర్యక్
భవన్తో, భవో- భవాన్
మహన్తో, మహో- మహాన్

ముంఢా, ముంధా- నకారాంతవత్
ముంఢాణో } మూర్ధా
ముంధాణో }
సక్ఖిణో, సక్ఖీ - సాక్షీ

హలంతస్త్రీలింగాః

ఆసీసా, అసిఆ- ఆశీః
అచ్ఛరసా, అచ్ఛరఆ- అప్సరాః
పడివఆ, పాడివఆ- ప్రతిపత్
విజ్జులా, విజ్జూ- విద్యుత్

హలంతనపుంసకలింగాః

ఛఉమో, ఛమ్మో- ఛద్మ
జమ్మణో, జమ్మో- జన్మ
భసో, భస్సో- భస్మ

ఏషామకారాంతవద్రూపమ్

—*ఇతి శబ్దవిశేషాః.*—

శ్రీ

దకారాంతో యుష్మచ్ఛబ్దస్త్రీలింగేఽపిసమానః.

౧।౧॥ తువం। తుం। తుమం। తుహ। తం * ౧।౨॥ భే। తుబ్భే। తుమ్హే। ఉయ్హే। తుబ్భ। తుమ్హే। తుజ్ఝే। తుమ్హ।తుజ్ఝ * ౨।౧ ॥ తుమె। తుఏ। తువం। తుం। తుమం। తుహ। తం * ౨।౨॥ వో। భే। తుమ్హే। తుమ్హే। తుజ్ఝే। ఉయ్హే। తుబ్భ। తుమ్హ। తుజ్ఝ। తుబ్భే * ౩।౧॥ భే। తే। దే। ది। తుమం। తుమఇ। తుమఏ॥ తుఇ। తుఏ। తుమాఇ। తుమె * ౩।౩॥భే। తుబ్భేహి। తుమ్హేహి। తుజ్ఝేహి। ఉబ్భేహి। ఉమ్హేహి॥ ఉజ్ఝేహి। ఉయ్హేహి। తుయ్హేహి * ౫।౧॥ తుబ్భ। తుమ్హ। తుజ్ఝ। తుహింతో। తుయ్హ। తఉహింతో। తఇత్తో। తఈఓ। తఈఉ। తువాహింతో।తువత్తో। తువా

ఓ। తువాఉ। తువాహి। తువా। తుమాహింతో। తుమత్తో। తుమాఓ। తుమాఉ। తుమా।తుమాహి।తుహాహింతో। తుహత్తో।తుహాఓ।తుహాఉ। తుహా। తుహాహి। తుబ్భాహింతో। తుబ్భత్తో। తుబ్భాఓ। తుబ్భాఉ।తుబ్భా। తుబ్భాహి। తుమ్హాహింతో। తుమ్హత్తో। తుమ్హాఓ। తుమ్హాఉ। తుమ్హా। తుమ్హాహి। తుజ్ఝాహింతో। తుజ్ఝత్తో। తుజ్ఝాఓ। తుజ్ఝాఉ। తుజ్ఝా। తుజ్ఝాహి * ౫।౩॥ ఉమ్హేహింతో। ఉమ్హాహింతో। ఉమ్హేసుంతో। ఉమ్హాసుంతో। ఉమ్హేహి। ఉమ్హాహి। ఉమ్హత్తో। ఉమ్హాఓ। ఉమ్హాఉ। ఉయ్హాహింతో। ఉయ్హేహింతో। ఉయ్హాసుంతో। ఉయ్హేసుంతో। ఉయ్హాహి। ఉయ్హేహి। ఉయ్హత్తో। ఉయ్హాఓ। ఉయ్హాఉ। తుయ్హేహింతో। తుయ్హాహింతో। తుయ్హేసుంతో। తుయ్హాసుంతో। తుయ్హేహి। తుయ్హాహి। తుయ్హత్తో తుయ్హాఓ। తుయ్హాఉ। తుబ్భాహింతో। తుబ్భేహింతో। తుబ్భాసుంతో తుబ్భేసుంతో। తుబ్భాహి। తుబ్భేహి। తుబ్భత్తో। తుబ్భాఓ। తుబ్భాఉ। తుమ్హాహింతో। తుమ్హేహింతో। తుమ్హాసుంతో। తుమ్హేసుంతో।తుమ్హాహి। తుమ్హేహి। తుమ్హత్తో। తుమ్హాఓ। తుమ్హాఉ। తుజ్ఝాహింతో। తుజ్ఝేహింతో। తుజ్ఝాసుంతో। తుజ్ఝేసుంతో। తుజ్ఝాహి। తుజ్ఝేహి। తుజ్ఝత్తో। తుజ్ఝాఓ। తుజ్ఝాఉ * ౬।౧॥ తుబ్భ। తుజ్ఝ। ఉబ్భ। ఉమ్హ। ఉజ్ఝ। ఉయ్హ। ఉయ్హ। తఇ। తుహం। తుహ। తుమ్హ। తువ। తుమ। తుమే। తుమాఇ। తుమో। దే। తే। ది। తుఇ। తుఏ * ౬।౩॥ తుమ్హాణం। తుమ్హాణ। తుజ్ఝాణం। తుజ్ఝాణ। తుబ్భాణం। తుబ్భాణ। తువాణం। తువాణ। తువాణం। తువాణ। తుహాణం। తుహాణ। తుబ్భం। తుమ్హం।తుజ్ఝం। తుబ్భ। తుమ్హ। తుజ్ఝ। వో। భే। తు * ౭।౧॥ తుమఏ। తుఇ। తుఏ।తుమాఇ। తుమె। తుహమ్మి। తువత్థ। తువస్సిం। తువమ్మి। తుమత్థ। తుమస్సిం। తుమమ్మి। తుహత్థ। తుహస్సిం। తుహమ్మి। తుబ్భత్థ। తుబ్భస్సిం।తుబ్భమ్మి। తుమ్హత్థ। తుమ్హస్సిం। తుమ్హమ్మి। తుజ్ఝత్థ। తుజ్ఝస్సిం। తుజ్ఝమ్మి తువహిం। తుమహిం। తుహహిం। తుబ్భహిం। తుమ్హహిం। తుజ్ఝహిం

౭।౩॥ తువేసుం। తువేసు। తుమేసుం। తుమేసు। తుహేసుం। తుహేసు తుబ్భేసుం। తుబ్భేసు। తుమ్హేసుం। తుమ్హేసు। తుజ్ఝేసుం। తుజ్ఝేసు।తూసుం। తూసు ॥

దకారాంతఃపుల్లింగో ఽస్మచ్ఛబ్దోలింగత్రయే ఽపిసమానః

౧।౧॥ అమ్మి। హం। అహఅం। అహం।అహమ్మి। అమ్మి * ౧।౩॥వోఅ। భే। వఅం। అమ్హే। అమ్హో। అమ్హ * ౨।౧॥ మం। ణే। ణం। మ్మి। మిమం। మమం। అమ్మి। అహం। మమ్హ। అమ్హ * ౨।౩॥ అమ్హే। అమ్హో।అమ్హ।ణే। ౩।౧॥ మి। మఇ। మిమాఇ। మప। మె। మమం। ణె। మఅఇ। మమప * ౩।౩॥ ణె। అమ్హేహిం। అమ్హేహి। అమ్హేహిఁ। అమ్హాహిం। అమ్హాహి। అమ్హాహిఁ। అమ్హే। అమ్హ * ౫।౧॥ మఈహింతో।మఇత్తో। మఈఓ। మఈఉ। మమాహింతో। మమత్తో। మమాఓ। మమాఉ। మమా। మమాహి। మహాహింతో। మహత్తో। మహాఓ। మహాఉ। మహా। మహాహి। మజ్ఝాహింతో। మజ్ఝత్తో। మజ్ఝాఓ। మజ్ఝాఉ। మజ్ఝా। మజ్ఝాహి * ౫।౩॥ అమ్హాహింతో। అమ్హేహింతో। అమ్హాసుంతో। అమ్హేసుంతో। అమ్హాహి। అమ్హేహి॥ అమ్హత్తో। అమ్హాఓ। అమ్హాఉ। మమాహింతో। మమేహింతో। మమాసుంతో। మమేసుంతో। మమాహి। మమేహి। మమత్తో। మమాఓ। మమాఉ * ౬।౧॥ అమ్హం। మజ్ఝం। మజ్ఝ। మఇ।మహ। మహం। మే। అమ్హ। మమ * ౬।౩॥ అమ్హే। అమ్హో। అమ్హాణం। అమ్హాణ। మమాణం। మమాణ। మహాణం। మహాణ। మజ్ఝాణం। మజ్ఝాణ। మజ్ఝ। అమ్హ। అమ్హం। ణే। ణో * ౭।౧॥ మి। మఇ। మిమాఇ। మప। మే। అమ్హత్థ। అమ్హస్సిం। అమ్హమ్మి। అమ్హహిం। మమత్థ। మమస్సిం। మమమ్మి। మమహిం। మజ్ఝత్థ। మజ్ఝస్సిం। మజ్ఝమ్మి। మజ్ఝహిం। మహత్థ। మహస్సిం। మహమ్మి। మహహిం। అమ్హే, మమే, మజ్ఝే, మహే ॥ చింత్యమేతత్. * ౭।౩॥ అమ్హేసుం। అమ్హేసు। అమ్హాసుం। అమ్హాసు। అమ్హసుం। అమ్హసు। మమేసుం। మమేసు। మమాసుం। మమాసు। మమసుం

మజ్ఝసు। మజ్ఝేసుం। మజ్ఝేసు। మజ్ఝాసుం। మజ్ఝాసు। మజ్ఝసుం। మజ్ఝసు। మహేసుం। మహేసు। మహాసుం। మహాసు। మహంసుం। మహంసు ॥

ఇతి శబ్దరూపప్రకరణమ్.

అథావ్యయాన్యుపయుక్తాని కానిచిత్ప్రదర్శ్యంతే.

వలె, ఇఇ, చెఅ; చిఅ, చ్చిఅ, వ్వ-ఏవార్థే
కిం, కిణో—కిమ్
మిన, పిన, విన, పిఅ, వ్వ, వ, ఇవ- ఇవార్థే
కిర, ఇర, హిర, కిల—కిలార్థే
అమ్మో, అవ్వో, హమ్మో— ఆశ్చర్యే
ణవర, ణవరి } కేవలం
ణవరిఅ } అనంతరంచ
మణఅం. మణిఅం. ... —మనాక్
చచ్చే. పచ్చే, దే—హే
అణ, ణాఇం, ణ—నఞర్థే
హు, ఖు, ణం, వలే- నిశ్చయే
మణే—కిన్స్విత్
సణిఅం—శనైః
అలాహి, హుంచచ్చే—అలమ్
మాఇ—మార్థే
ఓ } అవ
అవ } అప
ఓ, ఉఅ—ఉత
ఊ, ఓ, ఉవ—ఉప
పాడిఏక్కం, పాడిక్కం, పచ్చేఅం—ప్రత్యేకమ్
అప్పణా, సఅం—స్వయమ్

ఏక్కసరిఅం, ఝత్తి—ఝడితి
ఏక్కసరిఅం, సంపఇ—సంప్రతి
ఇహరా, ఇహరహా—ఇతరథా
మోరఉల్లా, ముహా—ముధా
అఇ, ఐ—అయి
ఇణ్హిం, ఏత్తాహే—ఇదానీమ్
బాహిం, బాహిరో—బహిః
అవరిం, ఉవరి—ఉపరి
జం—యత్
తం—తత్
సమ్మం—సమ్యక్
వీసుం—విష్వక్
ఉచ్చఅ—ఉచ్చైః
నీచఅ—నీచైః
పిథం, పుథం, పిహం, పుహం-పృథక్
ముసా, మూసా, మోసా-మృషా
పదాత్పరస్యాపేరకారలోపో వా భవతి। కింపి। కిమవి॥ పదాత్పరస్య ఇతేరికారలోపో నిత్యంభవతి॥ కింతి సచాచః పరశ్చేదికారస్య తకారః వాక్యాదౌ విద్యమానః ఇతిః ఇఅ ఇతి భవతి
సఇ, సఆ—సదా

కఇఆ, కాహే, కాలా, కఆ—కదా
తఇఆ, తాహే, తాలా, తఆ—తదా
జఇఆ, జాహే, జాలా, జఆ—యదా
జా, జావ—యావత్
తా, తావ—తావత్
కహి, కత్థ, కహ—కుత్ర
దిట్ఠిఆ—దిష్ట్యా
పుణో, పుణాఇ, పుణ—పునః
ణఉణాఇ, ణఉణా, ణఉణ, ణఉణో
— నపునః
కఓ, కదో, కత్తో, కుఓ, కుదో-కుతః
ఇత్యాది
—*ఇత్యవ్యయ ప్రకరణమ్ *—
అథతద్ధితాంతాః కేచిత్ప్రదర్శ్యన్తే
సిరిమంతో—శ్రీమాన్
ధణమణో—ధనవాన్
భత్తివంతో—భక్తిమాన్
హాణుమా—హనుమాన్
దఆలూ—దయావాన్
సద్ధాలూ—శ్రద్ధావాన్
గవ్విరో—గర్వవాన్
ఛాఇల్లో—ఛాయావాన్
దప్పుల్లో—దర్పవాన్
మాణఇంతో—మానవాన్
ఇత్యాద్యూహ్యమ్.
తెత్తిఅం, తిత్తిఅం, తిత్తిలం, తేద్దహం, తా, తావ—తావత్
ఏత్తిఅం, ఇత్తిఅం, ఇత్తిలం, ఏద్దహం
—ఏతావత్
కేత్తిఅం, కిత్తిలం, కేద్దహం-కియత్
ఏత్తిఅం, ఇత్తిలం, ఏద్దహం-ఇయత్
జేత్తిఅం, జిత్తిఅం, జిత్తిలం, జేద్దహం, జా, జావ—యావత్
పహిఓ—(పథికః) పాన్థః
సవ్వంగిఓ—సర్వాంగీణః
అప్పణఅం—ఆత్మీయమ్
జహి, జత్థ, జహ—యత్ర
ఏవం తత్రాదౌ
అమ్హకేరో } అస్మదీయః
అమ్హాకేరో
పారక్కం, పరక్కం, పారకకం,
పరకకం, పారకేరం; పరకేరం—
పరకీయమ్. అయమేవవిశేషః
రాఇకకం, రాఅకకం, రాఅకేరం
—రాజకీయం. సామాన్యేన
అమ్హకేరం-అస్మదీయం ఇత్యాది
తుమ్హేచ్చఅం—యౌష్మాకమ్
అమ్హచ్చఅం—ఆస్మాకమ్
[illegible]—చంద్రవత్. ఇత్యాది
పీణిమా, పీణత్తణం—పీనత్వం
ఇత్యాది
సవ్వదో, సవ్వత్తో, సవ్వఓ—సర్వతః. ఇత్యాది
ఏకకసి, ఏకకసిఅ, ఏకకఇఆ, ఏకకఆ—ఏకదా. ఇత్యాది
సఅహుత్తో—శతకృత్వః. ఇత్యాది
పురిల్లం—పురోభవమ్
అప్పుల్లం—ఆత్మభవమ్ ఇత్యాది

లజ్జిరో—లజ్జాశీలః. ఇత్యాది
ఇతి తద్ధితాంతాః.
అథకృదంతవిశేషాః

హాసిఅం—హసితమ్
పడిఅం—ప్రతిష్ఠితమ్
జాఅం—జాతం
లూఅం—లున్నం
ఘూఅం—ఘూతం. ఇత్యాది
కారిఅం,కారావిఅం—కారితమ్
హాసిఅం, హాసావిఅం—హాసితం ఇత్యాది
హోమాణో,హోంతో—భవన్
హసమాణో,హసంతో, హసేమాణో,హసేంతో—హసన్ ఇత్యాది
విరాఅమాణో, విరాఅంతో, విరాఏమాణో, విరాఏంతో— విరాజమానః
హసఈ, హసేఈ, హసమాణీ,హసేమాణీ, హసంతీ, హసేంతీ, హసమాణా,హసేమాణా, హసంతా, హసేన్తా—హసంతీ
భజఈ, భజేఈ, భజమాణీ, భజేమాణీ, భజంతీ, భజేంతీ, భజమాణా, భజేమణా, భజన్తా, భజేన్తా—భజమానా
దట్ఠుం, దట్ఠుఆణ, దట్ఠూణ, దట్ఠుఆణం,దట్ఠూణం—దృష్ట్వా
ఘేత్తుం, ఘేత్తుఆణ, ఘేత్తుఆణం, ఘేత్తూణ, ఘేత్తూణం-గృహీత్వా
వోత్తుం, వోత్తుఆణ, వోత్తుఆణం, వోత్తూణ, వోత్తూణం—ఉక్త్వా
మోత్తుం, మోత్తుఆణ, మోత్తుఆణం మోత్తూణం, మోత్తూణ—ముక్త్వా
రోత్తుం, రోత్తుఆణ,రోత్తుఆణం, రోత్తూణ, రోత్తూణం—రుదిత్వా
సోత్తుం, సోత్తుఆణ, సోత్తుఆణం, సోత్తూణ, సోత్తూణం, సుణిఉం,సుణెఉం, సుణిఊణ, సుణిఊణం, సుణెఊణ, సుణెఊణం, సుణిఉఆణ, సుణిఉఆణం, సుణెఉఆణ, సుణెఉఆణం—శ్రుత్వా
భోత్తుం, భోత్తుఆణ, భోత్తుఆణం భోత్తూణ, భోత్తూణం—భుక్త్వా
కాఉం, కాఉఆణం, కాఉఆణ, కాఊణం,కాఊణ—కృత్వా
హసేఅం, హసిఅం, హసేఅ, హసిఅ, హసేఊణ, హసేఊణం,హసిఊణ, హసిఊణం, హసిఉఆణ, హసిఉఆణం, హసేఉఆణ, హసేఉఆణం—హసిత్వా. ఇత్యాది
దట్ఠుం—ద్రష్టుమ్
ఘేత్తుం—గృహీతుమ్
వోత్తుం—వక్తుమ్
మోత్తుం—మోక్తుమ్
రోత్తుం—రోదితుమ్
సోత్తుం—శ్రోతుమ్
భోత్తుమ్—భోక్తుమ్
కాఉం—కర్తుం

హాసేఉం, హాసిఉం—హసితుమ్	భోత్తవ్వం—భోక్తవ్యమ్
దట్ఠవ్వం—ద్రష్టవ్యం	కాఅవ్వం—కర్తవ్యం
ఘేత్తవ్వం—గృహీతవ్యం	హాసేఅవ్వం } హాసితవ్యం
వోత్తవ్వం—వక్తవ్యమ్	హాసిఅవ్వం }
మోత్తవ్వం—మోక్తవ్యం	ఇత్యాది
రోత్తవ్వం—రోదితవ్యమ్	కరణీఓ, కరణిజ్జో-కరణీయః ఇత్యాది
సోత్తవ్వం—శ్రోతవ్యమ్	ఇతి కృదంతవిశేషాః

ఇతి ప్రాకృతభాషాయామ్ సుబంతవిభాగః.

అథ శౌరసేనీసామాన్యప్రక్రియా ॥ సూ ॥ దస్తస్య శౌరసేన్యా మఖావచోస్తోః. శౌరసేన్యాం భాషాయాం అచఃపరస్య అసంయుక్తస్యానాదౌ వర్తమానస్య తకారస్య దకారస్స్యాత్. పిదా—పితా ఇత్యాది. ॥సూ॥ అధః క్వచిత్. శౌరసేన్యాం సంయోగే అధోవర్తమానస్య తస్యాజః క్వచిత్. ణిస్చిందో—నిశ్చింతః ఇత్యాది

సూ॥ ర్యోయ్యః॥ర్యస్య వా య్యోభవతి. అయ్యో, అజ్జో—ఆర్యః. ఇత్యాది

సూ॥ థోధః. థస్యధో వా స్యాత్. కధా, కహా—కథా. ఇత్యాది

సూ ॥ ఇహహచోర్హస్య, ఇహశబ్దే హకారస్య థధ్వమిధ్వాహ చావితి విహితహకారస్యచ ధకారో వా స్యాత్,

సూ ॥ అంత్యాదిదేతి మోణః.। శౌరసేన్యామంత్యమకారాణ్ణాగమోభవతి. ఇదెతోః పరయోః. జుత్తంణిమం- యుక్తమిదమ్, ఏవ్వంణేదం. ఏవమేతత్.

సూ॥ శేషం ప్రాకృతవత్. ॥ స్పష్టమ్ ॥ ఇతి శౌరసేనీసామాన్య ప్రక్రియా.

అథ శౌరసేనీశబ్దాః

౫॥౧॥ రామాదు । రామాదో * ౫॥౩॥ రామాహింతో । రామే

హింతో। రామాసుంతో। రామేసుంతో। రామత్తో। రామాదో। రామాదు। రామాహి। రామెహి॥ శేషం ప్రాకృతవత్. ఏవమదన్తాః కృష్ణాదయః। పూర్వశబ్దస్య పురవ ఇత్యాదేశః, రూపాణితు ప్రాకృతవత్. అజంతనపుంసకలింగేషు పష్ఠ్యాం రామవత్. అన్యత్సర్వం ప్రాకృతవదేవ. ఇత్యజంతవిశేషాః

అథ హలంతవిశేషాః. నకారాంతః పుల్లింగః కరిన్ శబ్దః.

౧।౧॥ దేకరిఅ। దేకరీ। దేకరి * ౧।౩॥ దేకరిఓ। దేకరీఉ। దేకరిణో। దేకరీ * శేషం ప్రాకృతవత్. ఏవమిన్నన్తాః

అన్నంతేషు సర్వత్ర దరాఅం। దేసుకమ్మం। దేఅప్పం॥ ఇత్యేకైకం రూపమధికం. అన్యత్సర్వం ప్రాకృతవత్.

తకారాంతః పుల్లింగో భవచ్ఛబ్దః.

౧।౧॥ భవం * ౧।౩॥ భవా॥ శేషం ప్రాకృతవత్. ఏవం కృపావాన్, మఘవాన్ ఇత్యాదయః.

ఇతి హలంతవిశేషాః. అథావ్యయాని.

దావ, తావ, దా, తా—తావత్. ఇహ, ఇధ—ఇహ. దాణిం—ఇదానీం. తా—తస్మాత్. రమిఅ, రమిదూణ—రన్త్వా. ఇత్యాది.

కదుఅ, కరిఅ, కరిదూణ—కృత్వా. గమిఅ, గమిదూణ, గదుఅ—గత్వా. ణం—నను। అమ్మహే—సంతోషే. హీహీ—వైదూషకహర్షే. హీమాణహే—ఆశ్చర్యే, కష్టే చ। ఏవ్వ—ఏవ. చేట్యాహ్వానే హంజే. ఇత్యవ్యయవిశేషాః. ఇతి శౌరసేన్యాం సుబంతభాగః

అథ మాగధీసామాన్యప్రక్రియా

సూ॥ షోః శ్లౌ॥ మాగధ్యాం సకారరేఫయోర్యథాసంఖ్యం శకారలకారౌ స్తః. ॥సూ॥ చ్ఛోఽనాదౌ శ్చః॥ అనాదౌ వర్తమానస్య లాక్షణికస్యాలాక్షణికస్య చ, చ్ఛస్య శ్చో భవతి. పిశ్చలే। పిచ్ఛిలః। వత్సలః। వశ్చలో। వశ్చలె॥

సూ॥ క్షః ఁకః॥ అనాదౌవర్తమానస్య క్షస్య జిహ్వామూలీయాకారస్తకారో భవతి. లఃకశే. రాక్షసః

సూ॥ స్సషోస్సంయోగే౽గ్రీష్మే॥ అనాదిమయోస్సంయోగే వర్తమానయోస్సకారషకారయోస్సకారో భవతి. గ్రీష్మేనభవతి.

పశస్తే- ప్రశస్తః. శుస్కే- శుష్కః. గిష్మే- గ్రీష్మః.

సూ॥ న్యణ్యజ్ఞఞ్జాం ఞః ॥ ఏషాం ఞకారస్స్యాత్ ॥ రిత్వాద్విత్వమ్॥ ధఞ్ఞే - ధన్యః. గఞ్ఞే - గణ్యః. సామఞ్ఞె - సామజ్ఞః. ధణఞ్జప - ధనంజయః. ఇత్యాద్యూహ్యం.

సూ॥ జయద్యాం యః ॥ ఏషాం యకారో భవతి ॥ శమాయే - సమాజః. యయె - జయః. హాయ్యె - హృద్యః.

సూ॥ ట్టష్ఠయోస్స్టః॥ ఏతయోః స్టస్స్యాత్॥ శుస్టు-సుష్ఠు. భస్టె-భట్టః ఇత్యాది

సూ॥ స్థర్థయోస్తః ॥ స్థర్థయోః స్తస్స్యాత్ ॥ స్తిదె - స్థితః. అస్తే- అర్థః. ఇత్యాది ॥సూ॥ మాగధ్యాం శౌరసేనీవత్ ॥ స్పష్టమ్ ॥

సూ॥ శేషం ప్రాకృతవత్ ॥ శౌరసేన్యాం మాగధ్యాం చానుక్తమిత్యర్థః ॥ ఇతి మాగధీసామాన్యప్రక్రియా

అకారాంతః పుల్లింగో రామశబ్దః.

౧।౧॥ లామే * ౧।౩॥ లామా * ౬।౧॥ లామాహ । లామస్స * ౬।౩॥ లామాహఁ । లామాణం । లామాణ ॥ శేషం శౌరసేనీవత్.

ఏవమదంతాః, నపుంసకలింగానామపి షష్ఠ్యామేవ. శేషం ప్రాకృతవత్.

అహం, వయం, ఏతయోః స్థానే హగే ఇత్యాదేశో భవతి. అన్యత్సర్వం శౌరసేనీవత్ప్రాకృతవచ్చ. ఇతి మాగధ్యాం సుబంతభాగః.

అథ పైశాచీసామాన్యప్రక్రియా.

సూ॥ ణోనః పైశాచ్యాం ॥ పైశాచ్యాం భాషాయాం ణకారనకారయోర్నకారో భవతి.

సూ॥ న్యణ్యజ్ఞాంఞ్ఞ్ ర్॥ పైశాచ్యామేషాం ఞకారస్స్యాత్. రిత్వా దిప్రత్యమ్. ధఞ్ఞో - ధన్యః. గఞ్ఞో - గణ్యః. పఞ్ఞో - ప్రాజ్ఞః

సూ॥ తల్తదోః ॥ తకారదకారయోస్తకారోభవతి ॥ పతిపన్నో - ప్రతిపన్నః. మతో - మదః. ఇత్యాది

సూ॥ లోళః ॥ స్పష్టం ॥ కొమళో - కోమలః.

సూ॥ దుస్తిర్యాదృశగే ॥ యాదృశాదిషు, దృ ఇత్యస్య తి ఇతిస్స్యాత్. యాతిసో - యాదృశః. తాతిసో - తాదృశః. భవాతిసో - భవాదృశః, ఇత్యాది

సూ॥ ర్యస్నష్టాం రియసినసిటాఃక్వచిత్ ॥ ర్య, స్న, ష్ట, ఏషాం స్థానే. రిఅ, సిన, సిట, ఇత్యాదేశా యథాసంఖ్యంభవంతి ॥ ఆరిఅ- ఆర్యః. సినాతో - స్నాతః. కసిటో - కృష్టః.

సూ॥ టోస్తుతు ॥ టు, ఇత్యస్యతు, ఇతి వాస్యాత్ ॥ కతుకో, కటుకో - కటుకః. ఇత్యాది

సూ॥ శషోస్సః ॥ స్పష్టం ॥ సెసొ - శేషః, ఇత్యాది

సూ ॥ ష్ట్వః ట్టూనత్థూనౌ ॥ ష్ట్వ ఇత్యస్య ట్టూన త్థూన, ఇత్యాదేశౌభవతః ॥ కట్టూన, కత్థూన - కృష్ట్వా ఇత్యాది

సూ ॥ శేషం శౌరసేనీవత్ ॥ స్పష్టమ్ ॥ అత్ర హలాదేశాః ప్రాయశోనభవంతి. ఇతి పైశాచీసామాన్యప్రక్రియా.

అకారాంతఃపుల్లింగో రామశబ్దః

ప్ర।ఏ॥ రామాతు। రామాతో * ప్ర।బ॥ రామాహింతో। రామేహింతో। రామాసుంతో। రామేసుంతో। రామాహి। రామేహి। రామత్తో రామాతో। రామాతు ॥ శేషం ప్రాకృతవత్

నపుంసకలింగానామప్యేవమేవ హృదయమిత్యస్యహితపమితిరూపే ప్రాకృతవచ్ఛౌరసేనీవచ్చ ॥ రాజన్ శబ్దస్య సిద్ధావస్థాపేక్షయా యత్రయత్ర జ్ఞకారోదృశ్యతే, తత్రతత్ర జ్ఞకారస్య వికల్పేన, చిఞ్.

ఇత్యాదేశస్స్యాత్. రాచిణ్ణో, - రాజ్ఞః, పక్షే రణ్ణో-రాజ్ఞః ఇతి.

తదిదమోః పుంసితృతీయైకవచనేనేన।స్త్రియాం నాయే ఇతి భవతి అవ్యయేషుక్త్వా ప్రత్యయేవిశేషః. గంతూన - గత్వా ఇత్యాది శేష మఖిలం శౌరసేనీవత్ప్రాకృతవచ్చ. ఇతి పైశాచ్యాం సుబంతభాగః.

అథ చూళికాపైశాచీ సామాన్యప్రక్రియా.

సూ॥ రోలస్తుచూళికాపైశాచ్యామ్ ॥ చూళికాపైశాచ్యాం రేఫస్య లకారోవాస్యాత్. రామో, లామో - రామః ఇత్యాది

సూ ॥ గజడదబఘఝఢధభాం కచటతపఖఛఠథఫాల్ ॥ గాదీనాం క్రమాత్కాదయస్స్యుః ॥ మక్కనో - మార్గణః. నకో - నగః. రాచా, లాచా - రాజా. టమలుకో, టమరుకో - డమరుకః. మతనో - మదనః. పాలకో - బాలకః. మేఖో - మేఘః. ఛలో, ఛరో - ఝరః. కాఠం - గాఢం. థాలా, థారా - ధారా. రంఫా, లంఫా - రంభా. క్వచిల్లాక్షణికస్యాపి పడిమా, పటిమా- ప్రతిమా ఇత్యాది.

సూ॥ అన్యేషామాదియుజిన ॥ గజడాది సూత్రోక్తమాదౌ వర్తమానానాం యుజిధాతౌచ నభవత్యన్యేషామ్మతేన ॥ జనో । నియోజితం ఇత్యాది

సూ॥ శేషం ప్రాగ్వత్ ॥ స్పష్టం ॥ ఇతిచూళికాపైశాచీప్రకరణం

అథాపభ్రంశభాషాసామాన్యప్రక్రియా.

సూ॥ తుమోఞ్జ్వమ్ ॥ అసంయుక్తస్యానాదౌ వర్తమానస్యాచః పరస్య మస్యవావస్స్యాత్ । జేత్త్వాత్సానునాసిక ఉచ్చారః

సూ॥ అచోస్తవోఖా కఖతథపఫాగఘదధబభాన్ ॥ అసంయుక్తానామనాదౌ వర్తమానానా మచఃపరేషాం కాదీనాం యథాసంఖ్యం గాదయస్స్యుఃప్రాయః. లోగు - లోకః. మఘు - మఖః. సుదు - సుతః. ణాధు - నాథః. తాబు- తాపః. కభు-కఫః. ఇత్యాదిసంచారణీయం

సూ॥ హ్మో మ్భమ్ ॥ హ్మస్య లాక్షణికస్య మ్భస్స్యాల్. బ్రాహ్మణః బమ్హణో। బమ్భణో * ఇత్యాది

సూ॥ రో లుక మధః ॥ అధోవర్తమానస్య రేఫస్య లుగ్వాస్యాత్. పిఉ, ప్రిఉ - ప్రియః॥ఇత్యాది

సూ॥ క్వచిదభూతోపి ॥ రేఫస్యాదిత్యర్థః ॥ వ్రాసు - వ్యాసః.

సూ॥ ప్రాయోఽపభ్రంశే చోఽచ్॥ అపభ్రంశేఽచస్థానేఽన్యోఽచ్ క్వచిద్భవతి ॥ ప్రాయ ఇత్యస్యాభాషాంతమనువృత్తిః ॥

సూ॥ అడడడుల్లాస్స్వార్థికకలుక్చ ॥ నామ్నః అ, డడ, డుల్ల ఇతి ప్రత్యయా భవంతి తత్సన్నియోగేన స్వార్థికకప్రత్యయలోపః ॥ డడ ఇత్యత్రాద్యో డకార ఇత్ ॥ రామఉ। రామడు। రాముల్లు - రామః

సూ॥ క్తాంతస్యాత ఉం స్వమోః ॥ కాంతస్య క్తాంతస్య చ అకారాంతస్య ఉం స్యాత్స్వమోః పరయోః నపుంసకలింగే ॥ కుండఉం - కుండకం. కరఉం - కృతం, భగ్గఉం - భగ్నమ్.

సూ॥ తణేణ తేసిం తేసి తేహిం కేహిం తాదర్థ్యే ॥ తాదర్థ్యే ద్యోత్యే ప్రత్యయా భవంతి ॥ రామతణేణ। రామతేసిం। రామతేసి। రామతేహిం। రామకేహిం—రామార్థం ఇత్యాది

సూ॥ లింగమతంత్రం ॥ స్పష్టం ॥ ఇత్యపభ్రంశభాషా సామాన్యప్రక్రియా

అకారాంతః పుల్లిఙ్గో రామశబ్దః

౧।౧॥ రాము। రామూ। రామ। రామో * ౧।౩॥ రామ। రామా * ౧।౧॥ హే రాము। హే రామూ। హే రామో। హే రామ। హే రామా * ౧।౩॥ హే రామహో। హే రామాహో * ౨।౧॥ రాము। రామూ। రామో। రామా। రామ * ౨।౩॥ రామ। రామా। రామి। రామే * ౩।౧॥ రామేణ। రామెం। రామే * ౩।౩॥ రామేహిం। రామహిం। రామాహిం॥ రామె * ౪।౧॥ రామహె। రామాహే। రామహు। రా

మాహు * ౫।౩॥ రామహుం। రామాహుం * ౬।౧॥ రామసు। రామాసు। రామస్స। రామహో। రామాసహో। రామ। రామా * ౬।౩॥ రామహం। రామాహం। రామ। రామా * ౭।౧॥ రామి। రామె * ౭।౩॥ రామహిం। రామాహిం। రామసు। రామాసు। రామసుం। రామాసుం॥ ఏవమదంతాః

అత్రమకారస్యతు మో_జ్వమిత్యనునాసిక వకారశ్చవావక్తవ్యః. విన్ను- విషణ్ణః। విచ్చు- వర్త్మా। వుత్త- ఉక్తః। జఇసు - యాదృశః। తఇసు- తాదృశః। కఇసు- కీదృశః। అఇసు -ఈదృశః। అణ్ణాఇసు, అవరాఇసు - అన్యాదృశః। అవరోవరు - పరస్పరః ఇత్యాది సర్వం రామవత్

సర్వశబ్దస్యవికల్పేన సాహఇత్యాదేశః

౫।౧॥ సవ్వహం। సవ్వాహం। సాహహం। సాహాహం * ౫।౩॥ సవ్వహుం। సవ్వాహుం। సాహహుం। సాహాహుం * శేషం ఆదేశద్వయేపి రామవత్ - ఏవం విశ్వాదయః

ఇకారాంతఃపుల్లింగఃకవిశబ్దః

౧।౧॥ కఇ। కఈ * ౧।౩॥ కఇ। కఈ। కఇహో। కఈహో *౧।౧॥ దేకఇ। దేకఈ * ౧।౧॥ దేకఇహో। దేకఈహో * ౨।౧। కఇ। కఈ।బహువచనమప్యేవమేవ ॥ ౩।౧। కఇఏం। కఈఏం। కఇణ। కఈణ। కఇం కఈం * ౩।౩॥ కఇహిం। కఈహిం * ౫।౧॥ కఇహే। కఈహే * ౫।౩॥ కఇహుం। కఈహుం * ౬।౧॥ కఇ। కఈ।కఇహుం। కఈహుం ౬।౩॥ కఇహం। కఈహం। కఇహుం। కఈహుం। కఇ। కఈ * ౭।౧॥ కఇహి। కఈహి। కఇహుం। కఈహుం ॥ బహువచనమప్యేవం॥ ఏవం రవిః హరిః ఇత్యాదయః

ఉకారాంతఃపుల్లింగః కారుశబ్దః

౧।౧॥ కారు। కారూ * ౧।౩॥ కరు। కరూ। కరహో। కరూ

హో * ఇత్యాది సర్వంకవివత్ ఏవముకారాంతాః ॥ ఋకారాన్తానాంతు ఋకారస్యాత్వోత్వయోః రామవత్ప్రరుపచ్ఛరూపాణి కల్పనీయాని ॥ ఇత్యజంతాఃపుల్లింగాః

ఆకారాంతస్త్రీలింగో జాయాశబ్దః

౧।౧॥ జాఆ, చాఆ! జాఈ। జాఇ * ౧।౩॥ జాఅఉ। జాఅఓ। జాఈఉ। జాఈఓ। జాఅఉ। జాఅఓ। జాఇఉ। జాఇఓ * ౧।౧॥ దేజాఆ। దేజాఅ। దేజాఈ। దెజాఇ * దేజాఆఉ। దెజాఆఓ। దేజాఅఉ। దెజాఅఓ। దెజాఆహో। దేజాఅహో। దెజాఈఉ। దేజాఈఓ। దేజాఇఉ। దేజాఇఓ। దేజాఈహో। దేజాఇహో * ౨।౧॥ జాఆ। జాఅ। జాఈ। జాఇ * ౨।౩॥ జాఆఉ। జాఆఓ। జాఅఉ। జాఅఓ। జాఈఉ। జాఈఓ జాఇఉ। జాఇఓ * జాఆ। జాఅ। జాఈ। జాఇ * ఇతికెచిత్తద్చిన్త్యం ౩।౧॥ జాఆణ।జాఅణ। జాఆం। జాఅం। జాఈణ। జాఇణ। జాఈం। జాఇం। జాఈఏం। జాఇఏం * ౩।౩॥ జాఆహిం। జాఅహిం। జాఈహిం జాఇహిం * ౪।౧॥ జాఆహె। జాఅహె। జాఈహె। జాఇహె * ౪।౩ జాఆహుం। జాఅహుం। జాఈహుం। జాఇహుం * ౫।౧॥ జాఆహె జాఅహె। జాఈహె। జాఇహె * జాఆ। జాఅ। జాఈ। జాఇ * ఇతికేచిత్ తచ్చింత్యం ॥ ౫।౩। జాఆహుం। జాఅహుం। జాఈహుం। జాఇహుం * జాఆ। జాఅ। జాఈ। జాఇ * ఇమాన్యపిచింత్యాని ॥ ౭।౧॥ జాఆహిం। జాఅహిం। జాఈహిం। జాఇహిం * బహువచనమప్యేవమేవ ॥ ఏవమాకారాంతాః । సర్వశబ్దస్య సాహచర్యేఽపి జాయావత్· పంచమ్యాంవిశేషః పిశ్వాదీనామపి తథైవ ॥ రుచ్యాదీనాం తు జాయాశబ్దస్య ఇకారాంతత్వే ఈకారాంతత్వేచ యథాతద్వద్రూపాణ్యూహ్యాని ॥ ఋకారాంతానామపి ఋకారస్యాత్వే ఈత్వేచ జాయావదేవ,॥ ఇత్యాజన్తాస్త్రీలింగాః

అథాజంతనపుంసకలింగాః

అకారాంతనపుంసకలింగః కుణ్డశబ్దః,

౧।౧॥ కుండం। కుండాఇం। కుండఉం * ౧।౩॥ కుండాఇం। కుండఇం ॥ కుండ। కుండా। కుండె * శేషం రామవత్ ఏవమకారాన్తాః

ఇకారాంతనపుంసకలింగో వారిశబ్దః

౧।౧॥ వారి। వారీ। వారిఉం * ౧।౩॥ వారిఇం। వారీఇం శేషం కవివత్। ఏవమజంతనపుంసకలింగాః ॥ సర్వాదీనాంతు పంచమ్యామేవ విశేషః ॥ అథ హలంతవిశేషాః

మకారాంతఃపుల్లింగః కింశబ్దః

౧।౧॥ కు। కూ। క। కా। కో * ౧।౩॥ కే * ౫।౧॥ కిహ। కహం॥ కాహం * ౫।౩॥ కహుం। కాహుం * ౬।౧॥ కాసు। కసు। కస్సు। కహో। క। కా * ౬।౩॥ కహం। కాహం। క। కా * శేషం సర్వవత్ ఏవం కాఇం, కవణ, ఇత్యాదేశయోరపిరూపాణి। ఇదంశబ్దస్య నిత్యంజసి శసిచ ఆఅఇత్యాదేశః అన్యత్ర ఇమాదేశశ్చ

౧।౧॥ ఇము। ఇమూ। ఇమ। ఇమా। ఇమో। ఆఅ। ఆఆ। ఆఉ। ఆఓ।ఆఓ * ౧।౩॥ఆఏ। ఆఅ। ఆఆ* శేషమాదేశద్వయోఽపి సర్వవత్

దకారాంతఃపుల్లింగో యచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ము్రిం। జు। జూ। జ। జా। జో*౧।౩॥ జే।జ।జా* ౨।౧॥ము్రిం।జు జూ।జ। జా।జో* ౨।౩॥జే।జ।జా। జి* శేషం కింశబ్దవత్

దకారాంతఃపుల్లింగ స్తచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ తు్రిం। సు। సూ। స। సా। సో *౧।౩॥దే।ద।దా* ౨।౧॥తు్రిం ।ద।దా। దు।దూ।దో* ౨।౩॥దే।ద।దా।ది* ఇత్యాదియద్వత్

దకారాంతఃపుల్లింగఏతచ్ఛబ్దః-

౧।౧॥ ఏహో*౧।౩॥ఏఇ।ఏఈ ఏవమేవద్వితీయాయామపి శేషం సర్వవత్ ॥

జేహు—యాదృక్॥ తెహు—తాదృక్॥ కెహు—కీదృక్॥ఏహు—

ఈదృక్॥ ఇత్యాది రామవత్

నకారాంతః పుల్లింగో౽దశ్శబ్దః

౧।౧॥ అము। అమూ * ౧।౩॥ ఓఇ * ఏవమేవద్వితీయాపి శేషం

గారువత్। ఇతి హలంతపుల్లింగాః

అథ హలన్తాస్త్రీలింగాః కింశబ్దస్య కాదేశే ప్రథమా ద్వితీయయోరిదంతత్వ మీదన్తత్వం చన, అన్యత్సత్వంజాయవత్.

ఏవం యత్తచ్ఛబ్దయోరపి విశేషస్తుపంచ మ్యేకవచనే

కాహే—కస్యాః॥ జాహే—యస్యాః॥ తాహే—తస్యాః॥ఇత్యేవ। ఏతచ్ఛబ్దస్తు ప్రథమాద్వితీయయో రేకత్వే ‘ఏహా’, బహుత్వేపుంవత్। అన్యత్రాంత్యహలోలోపె తస్య దత్వేచ జాయావత్. అదశ్శబ్దస్య అహ్మాదేశే ప్రథమాద్వితీయయోః పుంవత్; శేషంరుచివత్ ॥

ఇతి హలన్తాస్త్రీలింగాః

మకారాంతనపుంసకలింగః కింశబ్దః

౧।౧॥ కిం। కాఇం। కవణు। కవణూ * ౧।౩॥ కిఇం। కాఇం। క। కా

కే। కవణఇం। కవణాఇం। కవణ। కవణా। కవణే పునస్తద్వత్ ॥ శేషం పుంవత్ ॥

మకారాంతనపుంసకలింగ ఇదంశబ్దః

౧।౧॥ ఇము। ఇమూ * ౧।౩॥ ఆఆఇం। ఆఅఇం। ఆఅ। ఆఆ। ఆఏ *

౨।౧॥ ఇము। ఇమూ * ౨।౩॥ ఆఆఇం। ఆఅఇం। ఆఅ। ఆఆ। ఆఏ * అన్యత్రి ఇమాదేశే ఆఆదేశేచ సర్వవత్

దకారాంతనపుంసకలింగో యచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ ద్రుం। ధు। జం * జఇం। జాఇం॥ పునస్తద్వత్. శేషంపుంవత్

దకారాన్తనపుంసకలింగస్తచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ త్రుం। ధు। తం* ౧।౩॥ తఇం। తాఇం॥ పునస్తద్వత్ శేషంపుంవత్

దకారాంతనపుంసకలింగ ఏతచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ ఏహు * ౧।౩॥ ఏఇ। ఏఈ * ఏదం। ఏదఇం। ఏదాఇం * చింత్యమేతత్। పునస్తద్వత్ । శేషం పుంవత్

సకారాంతనపుంసకలింగోఽదశ్శబ్దః

౧।౧॥ అము। అమూ * ౧।౩॥ ఓఇ। ఓఈ* అముఇం। అమూఇం। చింత్యం। పునస్తద్వత్, శేషం పుంవత్ ॥ ఇతిహలన్తానపుంసకలింగాః॥

దకారాన్తో యుష్మచ్ఛబ్దః లింగత్రయేఽపిసమానః

౧।౧॥ తుహుం * ౧।౩॥ తుమ్హే। తుమ్హఇ * ౨।౧॥ పఇం। తఇం * ౨।౩॥ తుమ్హే। తుమ్హఇ *౩।౧॥ పఇం । తఇం * ౩।౩॥ తుమ్హేహిం * ౫।౧॥ తుజ్ఝ। తుధ్ర। తఉ। తుహ। తఓ *౫।౩॥తుమ్హహం* షష్ఠ్యప్యేవమేవ ॥ ౭।౧॥ ఎఇం। తఇం * ౭।౩॥ తుమ్హాసు।

దకారాన్తోఽస్మచ్ఛబ్దః లిఙ్గత్రయేఽపిసరూపః

౧।౧॥ హఉం * ౧।౩॥ అమ్హఇం। అమ్హేఇం * ౨।౧॥ మఇం * ౨।౩ అమ్హఇం। అమ్హేఇం * ౩।౧॥ మఇం * ౩।౩॥ అమ్హేహిం * ౫।౧॥ మహు। మజ్ఝు * ౫।౩॥ అమ్హహం * షష్ఠ్యపి చైవం ॥ ౭।౧॥ మఇం * ౭।౩॥ అమ్హాసు

ఇత్యస్మచ్ఛబ్దః—అథావ్యయవిశేషాః.

కిహ, కిధ, కిమ, కేమ - కథమ్ ॥ జిహ, జిధ, జిమ, జేమ-యథా తిహ, తిధ, తిమ, తెమ - తథా ॥ జాఉం, జామహి, జామ-యావత్ తాఉం: తామహి, తామ- తావత్ ॥ సవ్వత్తహో- సర్వత్ర। ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యమ్,

విశేషస్తు .

జఇ, జేత్థు - యత్ర ॥ తఇ, తెత్థు- తత్ర ॥ కేత్థు- కుత్ర॥ ఏత్థు అత్ర ॥ కరఇ, కరఇఉ, కరప, కరఅవి, కరఏప్పి, కరపప్పిణు, కరపపి కరపపిణు - కృత్వా ॥ ఏవం సర్వత్రోహ్యమ్

కరఏవం, కరఅణ, కరఅణహం, కరఅణహిం, కరపప్పి, కరఏప్పిణు కరఏపి, కరపపిణు - కర్తుం. ఏవమేవ సర్వత్రకల్పనీయం

జణి, జణు, నం, ణఇ, ణావఇ, ణాఇ - ఇవ ॥ జే - ఏవ ॥ ఏమ - ఏవం ॥ కిర - కిల ॥ పగ్గిమ, పాఇమ, పాఉ, పాఇవ - ప్రాయః ॥ పుణు - పునః ॥ విణు - వినా ॥ ధువు - ధ్రువం ॥ పర - పరం॥ ణాహి - నహి ॥ పచ్చలిఉ - ప్రత్యుత ॥ దివే - దివా ॥ సహుం - సహ ॥ మాం - మా ॥ కఉ, కహు, తిహు - కుతః ॥ అవాసేం, అవాస - అవశ్యం ॥ ఏగసి - ఏకశః॥ ఏవ్వహిం - ఇదానీం ॥ ఏమఇ-ఏవమేవ ॥ సమాణు - సఘం ॥ అహవఇ - అథవా॥ మణాఉం - మనాక్ ॥ ఏత్తహే - ఇతః ॥ పచ్ఛఇ - పశ్చాత్ ॥ తో - తతః,తదా ॥ అను - అన్యథా ॥ ఇత్యవ్యయవిశేషాః ॥

అథతద్ధితవిశేషాః

ఏత్తులు, ఏవడు - ఇయత్ ॥ కేత్తులు, కెవడు - కియత్ ॥ జేత్తులు జెవడు-యావత్ ॥ తేత్తులు, తేవడు - తావత్ ॥ పడుప్పణు - పటుత్వం,పటుతా ॥ ఏవం త్వతలంతాః ॥ జేఏవ్వఇ, జెఏప్పఇ, జేఏవ్వ, జెఇఏవ్వఇ, జ్జేఏవ్వఉ - జేతవ్యః ॥ ఏవంతవ్యాన్తాః ॥ హోణఉ-భవితా సుణఉ-శ్రోతా ॥ ఇత్యాద్యి తృన్నంతాః ॥ తుమ్హారు- యుష్మదీయః॥ అమ్హారు- అస్మదీయః ॥ఇతి తద్ధితవిశేషాః

—— ॥ఇత్యపభ్రంశ సుబన్తవిభాగః॥ ——

అథ ప్రాకృతతిజంతసామాన్యప్రక్రియా

సూ॥ లట స్తిప్తావిజేచ్ ॥ లటఃప్రథమపురుషైక వచనయో స్తిప్తయోః ప్రత్యేకం, ఇచ్, ఏచ్, ఇతిభవతః ॥ అత్ర లడ్గ్రణం లకారమాత్రోపలక్షకం। తేన లస్యార్థః ॥ హోఇ। భవతి ॥సూ॥త్వనతః॥ ఆకారాంత వర్జితా దజంతాద్ధాతొరగాగమోవాభవతి ॥ హోఅఇ। భవతి॥ సూ ॥ అతఏవైచ్సె ॥ ప్రథమపురుషస్యైక త్వే విహితో యఏచ్ ॥ మధ్యమపురుషస్యైక త్వే వక్ష్యమాణో యస్సే తావకారాంతా దేవభవతో నాన్యస్మాత్ । హోఅఏ । అతఏవేతికిం ॥ హోఇ ॥

సూ॥ లఙ్లృటోశ్చజ్జజ్జారౌ ॥ లఙ్లృటోశ్చకారాద్విధ్యాదిషుచ సర్వత్రవిహితస్య ప్రత్యయస్య స్థానే జ్జజ్జారౌవాభవతః । రిత్త్వాద్ద్విత్వం ॥ హోజ్జ। హోజ్జా। సర్వలకారేషు జ్జజ్జారావితి కేచిత్ ॥

సూ॥ మధ్యేచాజన్తాత్॥ అజంతాద్ధాతోః ప్రకృతిప్రత్యయయోర్మధ్యేచ జ్జజ్జారౌవాభవతః లఙ్లృటోర్విధ్యాదిషుచ॥ హోజ్జఇ। హోజ్జాఇ। ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ ఝఝా న్తి న్తే ఇరే ॥ లట్ప్రథమపురుషస్య బహుత్వేవిహితయోః ఝఝయోఃప్రత్యేకం న్తి, న్తే. ఇరే ఇతిత్రయ ఆదేశాభవంతి ॥ హోంతి । హోంతే । హోఇరే । భవంతి ॥

సూ॥ సిప్థాస్సేసి॥ లటో మధ్యమపురుషైకవచనయోః సిప్, థాస్ ఇత్యేతయోః ప్రత్యేకం సే, సి, ఇత్యేతౌ భవతః । హోఅసి। హోఅసే। ఇ ఇత్యాది॥ ॥ సూ ॥ థధ్వమిత్థాహచౌ ॥ లటో మధ్యమపురుషబహువచనయోః థ , ధ్వం ఇత్యేతయోః ప్రత్యేకం ఇత్థా, హచ్ ఇత్యాదేశౌ భవతః । హోఇత్థా । హోహ । ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ మి ర్మిబిటో॥ ఉత్తమపురుషైకవచనయోః మిప్, ఇట్, ఇత్యేతయోః ప్రత్యేకం మి ఇత్యాదేశో భవతి ॥ హోమి ॥ ॥సూ॥ తుమౌ॥ అదన్తాద్ధాతోరుత్తమపురుషైకవచనాదేశే మౌపరే ఆత్వంతుభవతి। హోఆమి । హోఅమి ॥సూ॥ వాలఙ్లోట్ఛతృషు ॥ ఏషుపరేషు అతఏత్వంవాస్యాత్ । హోఏమి । హోఏఇ ॥ ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ మోమముమస్మహిఙ్ ॥ ఉత్తమపురుషబహువచనయోః మస్, మహిఙ్ ఇత్యేతయోః మో, మ, ము ఇతి త్రయ ఆదేశాః ప్రత్యేకంభవంతి ॥ హోమో । హోమ । హోము, ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ మోమముష్విచ్చ ॥ అకారాన్తాద్ధాతోః మో। మ, ము ఇత్యేతేషు పరేషు అతఇత్వమాత్వంచ వాస్యాత్॥హోఇమో హోఆమో । పఠే। హోఅమో॥ ఇత్యాది ॥ ॥సూ ॥ జ్జాజ్జే ॥ జ్జా।జ్జ ఇత్యేతయోః పరయోః అతఏత్వంవాస్యాత్ । హవేజ్జా । హవేజ్జ । అ ఇత్యేవ । హోజ్జా ॥ ॥ సూ ॥ భూతార్థస్యసీహీఅహీ ॥ భూ

తార్థేవిహితో యో లుఙాదిప్రత్యయః తస్యస్థానే ప్రత్యేకంసి, హీ
అ, హీ, ఇతి త్రయఆదేశాభవంతి ॥ స్వరాంతాదేవాయంవిధిః।హో
సి। హోహీఅ। హోహీ। తి స్త్రయో రేవస్యాదయః ॥ ॥సూ॥ హ
లశ్చఅ ॥ హలన్తాత్పరయోర్భూతార్థకయోస్తి స్త్రయోః ఈఅ ఇత్యా
దేశో భవతి ॥ హువీఅ। సర్వత్రబభూవ। అభవత్। అభూద్వా ॥
సూ॥ భవిష్యతిహిరాదిః ॥ భవిష్యదర్థే విహితప్రత్యయేపరే తస్యై
వహిరిత్యాదిః ప్రయోక్తవ్యః। హోహిఇ। ఇత్యాది। భవిష్యతి। భవి
తా వా। ॥సూ॥ మేర్స్సామిమోముమేవా ॥ భవిష్యదర్థేవిహితే
షుమి। మో। ము। మ। ఇత్యేతేషు పరేషుహే। స్సాఇతివాప్రయో
క్తవ్యా। పక్షేహిరపి। హోహామి। హోస్సామి। ఇత్యాది। పక్షే।
హోహిమి। ॥సూ॥ స్సం ॥ ధాతోఃపరతః భవిష్యతి కాలేమేస్థానే
స్సంవాభవతి। హోహిస్సం। పక్షే హోహిమి। సూ॥ హిస్సాహి
త్థామువోమస్య ॥ భవిష్యతికాలేము, మో, మ, ఏషాంస్థానే హిస్సా।
హిత్థాఇతివాప్రయోక్తవ్యా। హోహిస్సా।హోహిత్థా। పక్షేహోహి
ము ఇత్యాది। ॥సూ॥ ఏచ్చక్త్వాతుంతవ్యభవిష్యతి ॥ క్త్వాతుంతవ్యే
షు భవిష్యత్కాలవిహితేచ ప్రత్యయేపరతః అతఏత్వమిత్వంచ భవతి
హువేహిమి। హువిహిమి। ఇత్యాది। ॥సూ॥ ఏకస్మిన్ ప్రథమాదె
ర్విధ్యాదిషు దుసుము ॥ లిఙ్లోటోః ప్రథమ మధ్యమోత్తమ పురుషై
కవచనానాం స్థానేక్రమాత్ దు, సు, ము ఇతిభవంతి। హోదు। హో
సు। హోము ఇత్యాది। ॥సూ॥ బహుష్వన్తుహమో ॥ లిఙ్లోటోఃప్రథ
మమధ్యమోత్తమ పురుషబహువచనానాం స్థానేన్తు, హ, మో ఇతి
క్రమాద్భవంతి ॥ హోంతు। హోహ। హోమో। ఇత్యాది ॥సూ॥
సోస్తుహి ॥ విధ్యాదిషు సోర్మధ్యమపురుషైకవచనస్య స్థానేహి ఇ
త్యాదేశో వాభవతి। హోహి। హోసు। ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ త్వజ్జా
ల్లిఙః ॥ లిఙో జజ్జాభ్యాంపరః ఇకారోవాప్రయోక్తవ్యః। హోజ్జఇ।

హోజ్జా ఇ । ఇత్యాది ॥సూ॥ లుగిజ్జహిజ్జస్విజ్జేతః ॥ అదంతాద్ధాతోర్లి జో మధ్యమ పురుషైకవచనస్య స్థానేలుక్ ॥ ఇజ్జహి । ఇజ్జసు । ఇజ్జెఇ తి చత్వారఆదేశా వాభవంతి । హావ । హావిజ్జిహి । హావిజ్జసు । హావిజ్జె పత్తే । హావిసుఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ మాణన్త్రౌల్చల్పృజః ॥ ల్పృజః మాణ న్త ఇత్యాదేశౌ సర్వత్రభవతః । లిత్వాన్నిత్యం । చకారాజ్జజ్జారౌచ । హోమాణ । హోంత । హోజ్జ । హోజ్జా ఇత్యాది ॥ సూ ॥ యోరెజ్ ॥ ధాతోరివర్ణోవర్ణయోరెదొతౌయథాసంఖ్యం భవతః । జెఇ । జయతి । హొఊణ । శ్రుత్వా ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ ఉవర్ణస్యావః ॥ ధాతోరంత్యస్య ఉవర్ణస్య అవఇత్యాదేశోభవతి । బవఇ । బ్రూతే॥ ॥సూ॥ రుషగెఽచోదిః ॥ రుషాదిష్వాదేరచో దీర్ఘోభవతి । రుష - రూసఇ ॥ శుష - సూసఇ ॥ తుష - తూసఇ ॥ పుష - పూసఇ ॥ శిష - సీసఇ ॥ ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ ణోహశ్చచిజిపుశ్రుధూస్తుహులూభ్యః ॥ ఏభ్యః పరోణ ఇత్యాగమస్యాత్ । తత్సన్నియోగేన దీర్ఘస్య హ్రస్వః ॥ జిణఇజయతీత్యాది ॥సూ॥ అరఋః ॥ ధాతోః ఋవర్ణస్య అరఇత్యాదేశోభవతి । మరఇ । మ్రియతె ఇత్యాది ॥సూ॥ ఛగమిష్యమాసాం ॥ గమ్. ఇష్, యమ్, ఆస్. ఏషామంత్యస్య ఛకారోభవతి । రిత్వాద్విత్వం । గచ్ఛఇ । గచ్ఛతి ఇత్యాది ॥సూ॥ ఛిదిభిదోన్థః॥ అనయోరంత్యస్య న్థఇత్యాదేశస్స్యాత్ ॥ ఛిన్థఇ । ఛేత్తి । భిన్థఇ । భేత్తి ఇత్యాది ॥సూ॥ రుధోన్థమహ్భా ॥ అంత్యస్యేత్యనువర్తతే । రున్థఇ । రుమ్భఇ । రుంధతె ॥సూ॥ ఆభూతభవిష్యతిచకృఞః ॥ భూతాద్యభవిష్యదర్థేచ ప్రత్యయె పరెకృఞోఽన్త్యస్య ఆత్వంస్యాత్ । కాసిఇత్యాది । చకార । కాహిఇ । కరిష్యతీత్యాది ॥సూ॥ నమోద్విజరుదాంవః ॥ ఏషామంత్యస్యవస్స్యాత్ । ణవఇ- నమతి ॥ ఉవ్విపఇ- ఉద్విజతే ॥ రువఇ- రోదితి ॥సూ॥ చన్నృతిమదివ్రజాం ॥ అంత్యస్యేతి వర్తతే । ణచ్చఇ- నృత్యతి ఇత్యాది ॥సూ॥ యుధబుధగృధకృధసిధముహాంచర్ఝః॥

ఏషాంరుధశ్చాంత్యస్య ద్విరుక్తఝకారస్స్యాత్ । జుజ్ఝఇయుధ్యతీత్యా
ది ॥సూ॥ జర్స్విదాం ॥ స్విదాదీనామంత్యస్య జభవతి । స్విద్। సిజ్జ
ఇ । సంపద్ । సంపజ్జఇ । ఖిద్ । ఖిజ్జఇ ఇత్యాది ॥ సూ ॥ ఢఃక్వథివ
ర్ధాం ॥ అంత్యస్యఢస్స్యాత్ ॥ వృధేర్వర్ధతేశ్చావిశేషేణగ్రహణం
కఢ్ఢఇ । క్వథతే । వఢ్ఢఇ । వర్ధతే ॥సూ॥ వెష్టేః ॥ అంత్యస్యఢస్స్యా
త్ ॥ వేఢఇ। వేష్టతె ॥సూ॥ ఖాదధావిలుక్ ॥ అనయోరంత్యస్య లుగ్భ
వతి । ఖాఇ- ఖాదతి । ధాఇ-ధావతి ॥ ఇత్యాది ॥సూ॥ రస్సృజి ॥సృ
జధాతోరంత్యరత్వంభవతి ॥ సరఇ। సృజతి ॥సూ॥ డస్సదపతో ॥ అన
యోరంత్యస్య డత్వంభవతి ॥ సడఇ । సీదతి । పడఇ-పతతి ॥సూ॥శక
గే ॥ శకాదిష్వంత్యస్య ద్విత్వంభవతి । శక్నోతి । సక్కఇ । అట్టఇ -
అటతి ఇత్యాది ॥సూ॥అరివృషాం ॥ వృషాదీనాంఋకారస్య అరిరిత్యా
దేశస్స్యాత్ । వరిసఇ । వర్షతీత్యాది ॥సూ॥ స్వపి ॥ ఆదేరతఉదో
తావాభవతః । సువఇ । సోవఇ । ఏవం కర్తరి సర్వేషాంధాతూనాం
తదాదేశేషుచ రూపాణి కల్పనీయాని ॥ భావకర్మణోస్తు ॥ సూ ॥
ఈఅఇజ్జౌయకః ॥ యకః ఈఅ । ఇజ్జఇత్యాదేశౌభవతః । హోఈఅ
ఇ । హోఇజ్జఇ । భూయతే। అణుహోఈఅఇ । అణుహోఇజ్జఇ । అ
నుభూయతె ఇత్యాది ॥ అగాగమాదయ ఆదేశాః పూర్వవత్కల్పనీ
యాః ॥సూ॥ భావకర్మణితు యగ్లుక్ ॥ భావేకర్మణిచచిజ్యాదిభ్యో
ధాతుభ్యః పరావకారాగమోరిత్యాత్ । తత్సన్నియోగేనయకోలుక్
చిన్వఇ । జివ్వఇ । ఇత్యాది ॥సూ॥ మచేః ॥ భావేకర్మణిచచినో
తేమాగమోరిత్యాద్వా ॥ తత్సన్నియోగేన యగ్లుక్చ ॥ చిమ్మఇ ॥ చీ
యతె ॥సూ॥ అంత్యస్య హనఖనోః॥ మకారోరిద్వాస్యాత్తత్సన్నియోగె
న యగ్లుక్చ । హమ్మఇ । హన్యతే । ఖమ్మఇ।ఖన్యతే ॥సూ॥ దుహలిహ
వహరుహాంభరతఉచ్చ ॥ ఏషామంత్యస్య భకారోరిద్వాస్యాత్తత్సన్ని
యోగెన యగ్లుక్చ । వహేరత ఉకారశ్చ దుబ్భఇ । లిబ్భఇ । వుబ్భఇ।రు

బ్భఇ ॥సూ॥ దహేర్ఝర్ ॥ అంత్యస్యేత్యనువర్తతే ॥ ఝకారాదేరిద్వా స్యాత్ । తత్సన్నియోగేన యశ్చ । డజ్ఝఇ।డహిజ్జఇ।దహ్యతే॥సూ॥ బన్ధేర్ధః ॥ ఝకారో వా స్యాద్యశ్చ । బజ్ఝఇ । బంధిజ్జఇ । బధ్యతే ॥ సూ॥ రుధఉపసమనోః ॥ ఏభ్యః పరస్య రుధేరంత్యస్య భావకర్మణోర్ఝ ర్వా స్యాద్యశ్చ ॥ ఉవరుజ్ఝఇ। ఇత్యాది ॥సూ॥ ద్వేగమిగే ॥ గమా ది ష్వంత్యస్య ద్విత్వం యశ్చ । గమ్మఇ। హస్సఇ । ఇత్యాది ॥సూ। ఈరహృకృతౄజ్రాం ॥ ఏషామంత్యస్య ఈర ఇత్యాదేశస్స్యాద్వా ॥ తత్సన్నియోగేన యశ్చ । హీరఇ। కీరఇ । తీరఇ । జీరఇ । ఇత్యా దిభావకర్మణో రూపాణి కల్పనీయాని॥

అథ ణిచిరూపనిర్ణయః ప్రదర్శ్యతే.

సూ॥ ణిజదేదావావే ॥ ణిచః। అత్ । ఏత్ । ఆవ । ఆవే। ఇతిచ త్వార ఆదేశా భవంతి । ఇజాదయః ॥ పూర్వవత్ । హాఅఇ। హాఏఇ। హాఆవఇ। హాఆవేఇ। భావయతి ॥సూ॥ ఉపాన్త్యస్యారవిద్వా ॥ ఉపాన్త్య దేర్ణిచః అవిర్వాస్యాత్ ॥సూ॥ అదేలుక్యాదేరతః ॥ ణిజాదేశేషు అదేల్లుక్యుపతఆదేరతఆద్భవతి । హావఇ। హావేఇ । భావయతి ఇత్యా ది। కేచిదావే, ఆవ, ఇత్యేతయోరపి ఆత్వమాహుః । హావావఇ। హా వావేఇ। ఇత్యాది । ఏవంణిచి సర్వేషాం ధాతూనాం తదాదేశానాం చ కర్తరి రూపాణి సర్వలకారేషు కల్పనీయాని । ణిచిభావకర్మణోస్తు సూ॥లుగావిల్భావకర్మక్తే ॥ భావకర్మప్రత్యయే క్తప్రత్యయే చ ప రేణిచోలుక్, ఆవి, ఇత్యాదేశౌ భవతః । లిత్వాన్నిత్యం । హాఈఅఇ హా ఆవీఅఇ।భావ్యతే । ఇత్యాదిరూపాణికల్పనీయాని ॥సూ॥ ఉకథ్య జోర్యస్య ॥ క్యచః క్యషశ్చ సంబంధినో యకారస్య క్వచిల్లుగ్భవతి। గు రూఇ । గురూఅఇ । గురూయతే ఇత్యాద్యూహ్యాని ॥*॥ ఇతి ప్రాకృ తభాషాయాం తిజంతసామాన్య ప్రక్రియా॥ * * * *

అథ శౌరసేన్యాం తిజంత ప్రక్రియా.

సూ॥ భువోభః ॥ భవతేరాదేశస్యహస్యభో వాస్యాత్ ॥ సూ॥ఇజెచోర్దట్॥ లట స్తిప్తాదేశయోరిజెచోర్దకారాగమోభవతి। టిత్వాదాద్యావయవః। భోది భువది।భువదే। భవతిఇత్యాది ॥సూ॥ భవిష్యతిస్సి॥ భవిష్యదర్థే విహితస్య హేస్థానేస్సిర్భవతి। భోస్సిది। భవిష్యాతీత్యాది-సర్వలకారేషు రూపాణికల్పనీయాని। అగాగమాదయశ్చ పూర్వవత్ ॥ ఇతి శౌరసేనీతిఙంతప్రక్రియా.

అథమాగధీ తిఙంత ప్రక్రియా.

సూ॥ స్కః ప్రేక్షాచక్షతేః ॥ అనయోఃక్షస్యస్కస్స్యాత్ ॥ పెస్కది। పెక్షతె। ఆఅస్కది। ఆచక్షతే। ఇత్యాది సర్వలకారేషు రూపాణి ॥సూ॥ జోవ్రజేః ॥ వ్రజెజకారస్య ఇకారోరిద్భవతి। వఞ్ఞది। వఞ్ఞదె। వ్రజతి। ఇత్యాది ॥సూ॥చిట్టస్తిష్ఠస్య ॥ స్థాధాతోరాదేశస్య తిష్ఠస్య చిట్టఇతిభవతి। చిట్టది। చిట్టదె। తిష్ఠతి। శేషంప్రాకృతవచ్ఛౌరసేనీవచ్చరూపాణ్యూహ్యాని ॥ ఇతి మాగధీతిఙంతప్రక్రియా ॥

అథపైశాచీతిఙంతప్రక్రియా.

సూ॥తడిజెచః ॥ ఇజేచోస్తడాగమస్స్యాత్। భోతి। భవతి। భవత ఇత్యాది ॥సూ॥ ఏయ్యఏవభవిష్యతి ॥ భవిష్యదర్థే విహితయోరిజెచోస్థానె ఏయ్యాదేశఏవభవతి। నత్వాతిదేశికస్సిః। భోఏయ్య। భవిష్యతి ॥సూ॥ ఇయ్యోయకః ॥స్పష్టం। భోఇయ్యతి। భూయతె ॥సూ॥ క్రిఞోడీరః ॥ కృఞోయకస్థానే డీరఇతి భవతి। కీరతి। కీరతె। క్రియతే। ఇత్యాది। సర్వలకారేషు ప్రాకృతవచ్ఛౌరసేనీవచ్చరూపాణ్యూహ్యాని ॥ ఇతి పైశాచీతిఙంత ప్రక్రియా. చూలికాపైశాచ్యాంసర్వం పైశాచీవత్। సర్వత్రోపదిష్టెనాతిదిష్టస్యబాధః

అథాపభ్రంశతిఙంతప్రక్రియా

సూ॥ ఇజెచోర్దట్ ॥ హోది। హువది। హువదే। భవతి ॥సూ॥ లటోహింవాఝుఝ్యోః ॥ అపభ్రంశే లటోఝుఝ్యోర్హింవాస్యాత్

హోహిం। హువహీం। ఇత్యాది । భవంతి । పక్షే । హోంతి ఇత్యాది ॥ హిథాస్సిపోః । అపభ్రంశే థాస్సిపోర్హిః స్యాద్వా । హోహి । హువహి ఇత్యాది । భవసి । పక్షే హోసీత్యాది ॥ సూ॥ హుథధ్వమోః॥ అపభ్రంశే థధ్వమోర్హుః స్యాద్వా । హోహు। హువహు। ఇత్యాదిభవథ । పక్షే హోఇత్థా ఇత్యాది ॥సూ॥ ఉమిబిటోః॥ మిబిటోర్వా ఉకారో భవతి । హోఉ। హువఉ। ఇత్యాది। భవామి । పక్షే హోమీత్యాది॥ సూ॥ హుంమస్మహిజోః ॥ మస్మహిజోర్హుంవా భవతి ।హోహు ఇత్యాది । భవామః । పక్షే హోమోఇత్యాది ॥ సూ॥ సస్యహోలృటి॥ లృటివిహితస్యస్యహోపభ్రంశేసోవాస్యాత్ । హోసది । భవిష్యతి। హోసహిం భవిష్యంతి ఇత్యాది ॥సూ॥ఇదుదేత్స్వహ్యోః ॥ లోణ్మధ్యమపురుషైకవచనస్య స్థానే విహితయోః స్వహ్యోః॥ ఇ, ఉ, ఏ, ఇతి త్రయఆదేశా భవంతి । హోఇ। హోఉ। హోఏ। భవ। అన్యత్రహిమాదయః । ప్రాకృతరూపతాచ॥ శేషం ప్రాకృతవత్ ॥సూ॥ లింగమతంత్రం ॥ అపభ్రంశే లింగమవివక్షితం ప్రాయః ॥ సూ॥ శేషం శౌరసేనీవత్ ॥స్పష్టం॥ ఇత్యపభ్రంశ తిజంతసామాన్యప్రక్రియా ॥

సూ ॥ తద్వ్యత్యయశ్చ ॥ ప్రాకృతాది లక్షణానాం పరస్పరం వ్యత్యయశ్చ క్వచిద్భవతి ॥ ఇతి ప్రాకృతాదిభాషాసు తిజన్తసామాన్యప్రక్రియా ॥—॥ ధాత్వాదేశాదయోవిస్తరభియానలిఖితాః.

అథగణాః ప్రదర్శ్యంతే .

సూ॥ స్వరేభ్యోవక్రాదౌ ॥ వక్రాదిషు యథాదర్శనం స్వరేభ్యః పరోబిందుర్భవతి । వక్రః- వంకో । వక్రకుట్మలబుధ్నాస్థిపుచ్ఛకర్కోటవృశ్చికాః ॥ గుచ్ఛదర్శనమూర్ధానఃపశ్వశ్రుత్ర్యస్రగృష్టయః ॥స్పర్శన శ్మశ్రుమార్జారాః ప్రథమాద్బిందుశాలినః ॥ ఛందఃపూర్త్యైదేవనాగే మనస్విన్యాంప్రతిశ్రుతి । మనశ్శిలాయాంపార్శ్వేష్టిషు వయస్యేపి మనస్విని । ద్వితీయతస్తృతీయాత్తుసాద్యుపర్యతిముక్తయోః॥

సూ॥ లుక్మాంసాదౌ ॥ మాంసాదిషు బిందోర్లుగ్వాస్యాత్ । మాసం॥ మంసం । మాంసాదిస్తుతదానీం కథమేవంకింకరోమినూనమిదానీం ॥ కాంస్యాంమాంసలసంముఖపాంసులపాంసవ ఇతీరితోహిగణోయం ॥ సూ ॥ అక్ష్యర్థకులాద్యావా ॥ అక్షిపర్యాయాః కులాదయశ్చ పుల్లింగేవాప్రయోక్తవ్యాః । విద్యుచ్ఛందోభాజనమాహాత్మ్యం దుఃఖవచనకులం । ఇత్యాదిః ॥ సూ ॥ క్లీబేగుణగాః॥ గుణాదయః క్లీబేవాప్రయోక్తవ్యాః । గుణదేవమండలాగ్రాః ఖడ్గోబిందుశ్చ కరరుహోవృక్షః ఇత్యాదిః ॥ సూ ॥ (స్త్రీ) యామిమాంజలిగాః॥ఇమాంతాఅంజల్యాదయశ్చ (స్త్రీ)యాంవాపతంతె । కుక్షిబలీనిధిర శ్మిప్రశ్నాక్షీగ్రంధిచార్యవిధిపృష్ఠం । అంజల్యాదిః పృష్ఠస్యకృతేత్వస్యైవ సంగ్రహణమ్ ॥ సూ॥ తుసమృధ్యాదౌ ॥ సమృధ్యాదిష్వాదెరవర్ణస్యవా దీర్ఘస్యాత్ । సామిద్ధీ । సమిద్ధీ । సమృద్ధిః । ప్రతిసిద్ధిసదృక్షమనస్వినః ప్రసుప్తప్రవాసిచతురంతాః । అభిచాత్యస్పర్శప్రవచన ప్రసిద్ధిప్రరోహపరకీయాః । ప్రతిపత్ప్రకృత ప్రకటాస్సహప్రతి స్పర్ధినాసమృద్ధ్యాదిః ॥ సూ ॥ స్వప్నాదావిల్ ॥ స్వప్నాదిష్వాదెరవర్ణస్య ఇత్వం లిద్భవతి। కివిణో ॥ కృపణః ॥ వెతసకృపణ మృదంగోత్తమదత్తేషద్వ్యళీకమరిచాశ్చ । వ్యజనమితి స్వప్నాదిర్వేతసదత్తౌవికల్పేతౌ ॥ వెతసఇతితోరితి వెతసేవికల్పాద్భవెదిత్వం । దత్తేణత్వే సత్యేవాంగారే లత్వప వ బాహులకం ॥ సూ॥ జ్ఞోణోభిజ్ఞాదౌ ॥ అభిజ్ఞాదిషు జ్ఞకారాదేశస్య ణస్యసంబంధినోవర్ణస్య ఉత్వంభవతి । అభిజ్ఞః । అహిణ్ణూ।ఆగమసర్వాత్తేంగితదైవాభిమనఃకృతాజ్ఞాంతాః ॥ సూ ॥ శయ్యాదౌ ॥ శయ్యాదిష్వాదెరవర్ణస్య ఏత్వంభవతి । శయ్యా । సేజ్జా । శయ్యాదిగణఆమ్నాతశ్శయ్యాత్రగాహ్యా కంతుకాః ॥ సూ॥ ఇత్తుసదాదౌ ॥సదాదిష్వాదెరాకారస్య ఇత్వంవాస్యాత్ । సఇ । సఆ । సదా । నిశాకరశ్చ కూర్పాసస్సదాది గణఇష్యతె ॥ సూ ॥ నవాఽవ్యయోత్ఖాతాదౌ ॥

వ్యాఖ్యాతం॥ ప్రాకృతకుమారచామరసంస్థాపితతాలవృంతనారాచాః। ప్రస్థాపితః కలాదః స్థాపితఖాదిరకపాలికబలాకాః । బ్రాహ్మణపూర్వాహ్ణావపుష్ఖాతాదిః ప్రకీర్తితస్సజ్ఞైః ॥ సూ ॥ గభీరగఇత్ ॥ గభీరాదిష్వాదేరీకారస్య ఇత్వంభవతి । గహిరో। గభీరః । ప్రసీదన్తీకానీత ప్రదీపిత శిరీషకాః । గృహీతజీవదవసీదద్ద్వితీయ తృతీయకాః। వ్రీళితంచ గభీరాదిరానీతేదిరపి(స్త్రి)యాం ॥ సూ॥ పానీయగే ॥ పానీయాదిష్వాదేరీతఇద్వాస్యాత్ । పాణిఅం । పాణీఅం । పానీయం। జీవత్యళీకపానీయోపనీతే వత్కరీషకాః ॥ పానీయాదావేవకేచిద్విభాషం కథయంతిహి ॥సూ॥ ముకులాదౌ ॥ ఆదేరుతఅత్వం భవతి నిత్యం। మఉలం । ముకులం। ముకులంముకురంముకుటంయుధిష్ఠిరస్సౌకుమార్యంచ । అగురుగుల్ఫోచీగుర్వ్యాదివుతఅత్వంతు బాహులకం ॥సూ ॥ ఇల్కృపగే ॥ కృపాదిష్వాదేఋతఇత్వం లిత్స్యాత్ ।కృపః। కివో॥ కృపన్నృపకృపణర్ధిర్కృశాః కృశానుశ్శృంగారవృద్ధకవిగృధ్రాః । భృంగారసృగస్సృగాలా వృశ్చికదృష్టిస్పృహాహృదయ తృష్ణాః । ధృష్టోత్కృష్టసమృద్ధివ్యాహృత భృంగషిర్ణ కృతికృషికాః । కృసరకృపాణవితృష్ణాః పృథ్వీభృసుకృచ్ఛ్రధృతికృపాక్యత్యాః । ఘుసృణసకృత్సృష్టానిచబృసీఘృణా బృంహితానిగృష్టిశ్చ । భృశహృతభృతక పితృఘ్నావృత్తిశ్చ నృత్తిశ్చగృధ్నశ్చ । తృషితంవృత్తం సృష్టిమ్మృష్టస్స్యాద్రసవదర్థకస్యైవ ॥సూ॥ ఋతుగే ॥ ఋత్వాదిష్వాదేఋతఉత్వం భవతి నిత్యం । ఋతుః । ఉఊ । ఋతుబృందావన ఋషభభ్రాతృక బృంద ప్రవృష్ట ఋజువృద్ధాః । పృథివీమృణాళనివృతాః ప్రావృడ్వృత్తాంతసంవృతస్పృష్టాః । నిర్వృతినిర్వృతపితృకాస్సంభృతవివృత ప్రవృత్తినిర్వృత్తాః। వృద్ధినివృత్తిప్రభృతినిర్వృత్తజామాతృకా పరావృత్తః । నిభృతప్రాభృతపరభృతభృతిభృతఋణమాతృకాపరామృష్టాః ॥సూ॥ శౌండగే॥ శౌండాదిష్వాదేరేచోనిత్యముత్వంభవతి । శౌండః। సుండో।శౌద్ధోదనిమౌంజాయనదౌవారికశౌండసౌంచర్యం । సౌవర్ణికపౌలోమీపౌగం

ధ్యానీతిశౌండాదిః ॥సూ॥ అఇతువైరాదౌ ॥ వైరాదిష్వాదేరైతఅఇ
ఇత్యాదేశో వాస్యాత్ । వఇరం । వేరం । వైరం । వైరంవైశంపాయ
నవైశికవైశ్రవణచైత్రకైలాసాః । వైతాళికకైరవదైవానీత్యేతత్తువైరా
ది ॥సూ॥ దైత్యాదౌ ॥ దైత్యాదిష్వాదేరైతఅఇస్యాన్నిత్యం । దైత్యః
దఇచ్చో॥దైత్యోదైన్యందైవతకైతవవైదర్భవైదేహాః।ఐశ్వర్యంవైజనవో
భైరవవైహారికౌచవైదేశః। వైశ్వానరవైశాఖాస్వైరంవైశాలచైత్యేచ।
ఇత్యాది ॥ సూ॥ ఏత్స్యాజ్ఝలాత్రయోదశగేచః ॥ త్రయోదశాదిష్వాదే
రచ స్యాజ్ఝలాపరేణ సహైత్వంభవతి । థేరో । స్థవిరః । అయస్కా
రోవిచకిలస్త్రయస్త్రింశత్త్రయోదశ । స్థవిరశ్చత్రయోవింశతిస్త్ర
యోదశగో గణః ॥సూ॥ వైకాదౌగః ॥ ఏకాదౌకవర్గస్యవాగస్స్యా
త్ । ఏకః । ఏగో ॥ఏఓఇత్యాది ॥ ఏకాకషాసుగాలోకా కారోద్యో
తకరాముఖాః । శ్రావకోధోతీర్ణకర ఏకాదిగణఇష్యతే ॥సూ॥ టోర్బ
డిశాదౌలః ॥ బడిశాదౌటవర్గస్యలత్వంవాస్యాత్ । బలిసం। బడిసం।
బడిశం । బడిశగుడనడవపేటాపీడావాడీ(వాటీ)చవేణుశ్చ । దాడిమ
ఇహపాటయతిర్ణేజన్తవవప్రగృహ్యతేనాన్యః ॥సూ॥ లల్లోఽసుడగే ॥
అసంయుక్తస్యాదౌ వర్తమానస్య అచః పరస్యడస్యలత్వంలిద్భవతి
ఉడ్వాదీన్వర్జయిత్వా । గరుడః । గలులో । ఉడుగౌడనిబిడనాడీపీడిత
నీడాఇహోడ్వాదిః ॥సూ॥ ప్రతిగేఽప్రతీపగే ॥ ప్రత్యాదిషుతవర్గ
స్యడోభవతి ॥ అప్రతీపగే । ప్రతిపన్నః। పడివణ్ణో। ప్రతీపం। పఈవం।
ప్రతిపన్నఃప్రతిభాసః ప్రతిహారఃప్రతినివృత్తకందరికే । ప్రతిపత్ప్రతి
మాప్రభృతిస్సహప్రతిస్పర్ధినాప్రతికరోతిః। ప్రతిశ్రున్మృతకంచైవభిం
దివాలోహరీతకీ । పతాకాప్రాభృతవిభీతకావ్యాపృతఇత్యమీ। ప్రత్యా
దయస్తువిజ్ఞేయాః ప్రతీపాదిరథోచ్యతే । ప్రతీపంచప్రతిష్ఠానంప్రతిజ్ఞా
నంచ సంప్రతి । ప్రతిష్ఠాచప్రతిసమయం ప్రతిజ్ఞాచకీర్తితః ॥సూ॥ ర
ల్స ప్తత్యాదౌ॥ సప్తత్యాదౌతవర్గస్యరత్వం లిద్భవతి । సత్తరీ । సత్త
తిః । సప్తత్యాదిస్సప్తతిసప్తదశైకాదశత్రయోదశచ । ద్వాదశపంచ

దశౌష్ఠాదశగద్గదఇత్యయంహిగణః ॥సూ॥ హరిద్రాదౌ॥ రస్యలత్వంస్యా
త్ । హలిద్దా। హలద్దీ। హరిద్రాంగారచరణ సుకుమారయుధిష్ఠిరాః।
సత్కారముఖరౌరుగ్ణః కరుణోవరుణ స్తథా । పరిఖాసంవత్సరమత్సర
పరశుకిరాతశిథిగదారిద్ర్యం । కాతరపరిఘదరిద్రాపద్వారాగరుడపారి
భద్రంచ । దరిద్రాతిశ్చాత్రపాదార్థేఏవచరణోగణె । పత్యాతైఽథకి
రాతస్తు చత్వసంయోగఏవహి ॥సూ॥ క్ష్వేడకగెఖః ॥ క్ష్వేడకాదిషు
సంయుక్తస్యఖస్స్యాత్ । లిత్వాన్నిత్యం । క్ష్వేడకః । ఖేడఓ । క్ష్వేడక
స్ఫోటక స్తద్వత్స్ఫోటక శ్చేదృగాహ్యతాం ॥ సూ॥ స్పృహాదౌ ॥ స్పృ
హాదిషుసంయుక్తస్యఛో భవతి । స్పృహా । ఛిహా । ఇక్షుక్షీరక్షారక్షు
రక్షుతక్షుణ్ణమక్షికావృక్షాః । కక్ష్యాకుక్షిదక్షతేత్రిసదృక్షోక్షులిక్షా
శ్చ । లక్ష్మాక్షిస్థగితంక్షుత్రింక్షతంకౌక్షేయక స్తథా । సాదృశ్యంచక్షు
ధాలక్ష్మీ స్పృహాదిగణఇష్యతే ॥సూ॥ ర్తస్యాధూర్తాదౌటః ॥ వ్యాఖ్యా
తమ్ ॥ ధూర్తః కీర్తితమౌహూర్తికవార్తికవర్తికాః కీర్తిః॥కా
ర్తికవార్తామూర్తా వార్తాఖ్యాం వేతి వాచ్యమిత్యాహుః। సమావినిర్ని
ప్రయుతౌవర్తనంవర్తక స్తథా । వార్త్తాకంచోత్కర్తితశ్చ ధూర్తా
దిగణఈరితః ॥సూ॥ ప్రముక్తగే ॥ ప్రముక్తాదిషుసమాసేయథాదర్శ
నం వ్యంజనస్య ద్విత్వంవాస్యాత్ ॥ పమ్ముక్కో। పముక్కో। ప్రముక్తః
త్రైలోక్యంబద్ధఫలప్రముక్తసపిపాసశిఖరఖండపరవశాః ।ప్రతికూలసప
రిహాసాదర్శనముత్పలపలాశకసపరితాపా । ప్రఫుల్లమేషుద్వితీయపదా
దేర్ద్విత్వమిష్యతే ॥సూ॥ దైవగేఖా ॥ దైవాదిష్వాదేర్యథాదర్శనం
వ్యంజనస్య ద్విత్వంవాస్యాత్। దేవ్వం। దైవం। దైవవ్యాకులమూకవ్యా
హృతనిహితైకకుతూహలనడేషు । తూష్ణీకనీడసేవాస్థాణునఖస్త్యాన
హూతేషు । దైవెమ్మృదుకేంత్యస్యహ్యథాస్మదీయోత్సుకస్త్యైవ।స్థూలె ల
స్త్యైవ సఏవేత్యత్రతుచస్యహిద్విత్వం ॥సూ॥ తైలాదౌ ॥ తైలాదిషుయ
థాదర్శనమంత్యస్యానంత్యస్య వావ్యం జనస్యద్విత్వం భవతినిత్యం ॥
తేల్లం। తైలం ॥ తైలప్రీడావిచకిలప్రభూతేషుఋజౌ ద్విఠా । మండూ

కేసోఽతసి పేఽక్షి స్యాదంత్యాస్యైవ యావనే। వస్యైవోలూఖలే ఖస్యైవే
ష్ట్రా తైలాదికే గణే ॥సూ॥ స్యాద్భవ్యచైత్యచౌర్యసమేయాత్ ॥ ఏషు చౌ
ర్యాదిషు చ యాత్పూర్వ ఇత్వం భవతి॥ స్యాద్వాదః। సిఆవాఓ। భవ్యః। భవిఓ
చైత్యం। చెఇఅం। చౌర్యం। చోరిఅం। గాంభీర్యధైర్యభార్యాసౌందర్యబ్రహ్మ
చర్యవీర్యాణి। చర్యాచార్యశ్చౌర్యం వర్యస్థైర్యే చ సూర్యపర్యంకౌ॥ చౌ
ర్యసమా విజ్ఞేయాః పర్యంకే వాభవేదిత్వం ॥సూ॥ లాదక్లీబేషు॥ సంయు
క్తస్య లాత్పూర్వ ఇత్వం స్యాత్। క్లీబాదీన్వర్జయిత్వా॥ క్లిష్టం। కిలిట్ఠం। క్లీ
బః క్లమోపి క్లబశ్చ శుక్లపక్షోత్ప్లవప్లవాః। కించ ప్లావయతి శ్చైతాదృ
శాః క్లీబాదయస్స్మృతాః ॥సూ॥ తన్వ్యాభే॥ తన్వీప్రభృతిషు సంయుక్త
స్యాంత్యహలః ప్రాగుత్వం భవతి। తన్వీ। తణుఈ। తన్వీ లఘ్వీ గుర్వీ బహ్వీ
మృద్వీ చ పట్వీ చ। తన్వ్యాభా విజ్ఞేయాః పృథ్వ్యాం వైకల్పికం చోత్వం॥
సూ॥ వింశతిషుత్యాల్లోపత్ ॥ వింశత్యాదిషు తిత్యతయవేన సహ బిందో
ర్లోపస్స్యాత్ ॥ శాత్పూర్వస్య దీర్ఘః॥ వింశతిః। వీసా। త్రయో
వింశత్తథా త్రింశద్ద్వాత్రింశద్వింశతేస్త్రియాం। సింహే వైకల్పికో లో
పో గణోదంష్ట్రా చ గృహ్యతే ॥సూ॥ శకగే॥ వ్యాఖ్యాతమ్॥ శకిమృఙ్గిర్ల
గిసిచీ అటతి లుఙ్టతి స్రుటిః ॥ కుపి జిఙ్ఘి స్తవి శ్చైతి శకాదిగణఈరితః ॥
సూ॥ అరివృషాం॥ వ్యాఖ్యాతం॥ వృషిమృఙ్షి స్పృషి హృషీ ఇత్యాది స్యాద
యంగణః ॥సూ॥ రుషగే చోదిః॥ వ్యాఖ్యాతం॥ రుషిశ్శుషిర్దుషి తుషీ పుషి
శ్శిషిరితీదృశః॥ అస్మిఞ్శాస్త్రే సర్వే ప్యాకృతిగణాః॥ ఇతి ప్రాకృతశబ్దప్రదీపి
కాయాం గణప్రకరణమ్॥ కల్యాన్వవాయవారాశిసుధాంశోస్సూరసూరి
ణః। తనయః కానకాన్వల్లీమావసన్యాభివర్ధతే॥౧॥ తం శిష్యం నరసింహం
ప్రాకృతశబ్దప్రదీపికామేనాం। మోదాదకారయన్స్వాం తాతాచార్యో బు
ధప్రీత్యై॥౨॥ ఇత్థం ప్రాకృతశబ్దానాం షణ్ణాం ప్రాదర్శి నహాత్మతః। పదవ్యై
కాం బుధవరాః ప్రేక్ష్యంతు సాదరం ॥౩॥ ప్రాకృతసంస్కృతసరణి
ద్వ్యయస్నాతం నికాంతశాంతియుతం। శ్రీసజ్జయగురుతనయం తిరుమల
తాతార్యగురుమహం వందే॥౪॥ * *శ్రీ ఇతి ప్రాకృతశబ్దప్రదీపికా. శ్రీ*



శ్రీః

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

శ్రీమదరిశాణఫాలవెంకటాచార్యకవివర్యవిరచిత

సవ్యాఖ్యానరాఘవయాదవీయ ప్రారమ్భః.

శ్లో॥ వందేహం దేవంతం శ్రీతంరంతారంకాలంభాసాయః
రామోరామాధీరాప్యాగోలీలామారాయోధ్యేవాసే

వ్యాఖ్యానమ్॥ కించిత్సంచింతయే గోపీ కిలికించితవంచితం। అంచితం జ్యోతిరస్మాకైరరంజనాద్రావుదంచితం ॥ ౧ ॥ భద్రోల్లాసం భాసకరా పత్యావాహిన్వంతదీనవ్యన్న్యస్తవైర్యుగ్రబాణః । నాథోహల్యానందహేతుః ప్రదత్తాంరాజీవాక్షోరాఘవోయాదవోవా ॥ ౨ ॥ అనులోమ్యేనపాఠేరామకథాప్రతిపాదకైః ప్రాతిలోమ్యేనపాఠే కృష్ణకథాప్రతిపాదకైశ్చ శ్లోకైః పరిష్కృతం రాఘవయాదవీయాఖ్యమతిచమత్కారం ప్రబంధం ప్రక్రమమాణః ప్రారిప్సితప్రబంధ ప్రత్యూహప్రశమనార్థమానులోమ్య ప్రాతిలోమ్యపాఠాభ్యాంప్రబంధవిషయ శ్రీరామకృష్ణవందన ప్రతిపాదకం మంగళశ్లోకమారచయతి ॥

వందేహమితి ॥ వందే । అహం । దేవం । తం । శ్రీతం।రం తారం।కాలం । భాసా । యః । రామః । రామాధీః । ఆప్యాగః । లీలాం। ఆర।అయోధ్యే । వాసే। ఇతి పదవిభాగః ॥—॥ రామాధీః - రామాయాంస్త్రియాం సీతాయాంధీర్బుద్ధిర్యస్య తథోక్తస్సన్ ఆప్యాగః ఆప్తుంయోగ్యాః అగాః సహ్యామలయాదిపర్వతాః యస్యతథోక్తః. సీతాయాంమనః ప్రణిధాయ సహ్యాదిగిరీన్ప్రాప్తవానితిభావః ॥ ఏవం విధోయోరామః అయోధ్యే, అయోధ్యాభవే. వాసేగేహే లీలాంక్రీడాం ఆరప్రాప్తవాన్ ఋగతావిత్యస్మాల్లిట్ ॥ రామోరావణవధంకృత్వా. పునరయోధ్యాయాంస్వగేహమేత్య, సీతయాసాకంచిక్రీడేత్యర్థః

భాసాకాంత్యా- కాలంనీలం రంతారంజగత్సృష్ట్యాదిభిః క్రీడంతమితి యావత్ ॥ శ్రితం- శ్రియాసంపదా, ఇతంప్రాప్తం ॥ని॥ శోభాసంపత్తిపద్మాసులక్ష్మీశ్శ్రీరపికథ్యతఇతి నైఘంటుకాః ॥ తందేవమహం వందె ప్రణమామీత్యర్థః ॥*॥అయమేవశ్లోకప్రాతిలోమ్యేనపఠ్యతే॥

సేవాధ్యేయోరామాలాలీగోప్యారాధీమారామోరాః
యస్సాభాలంకారంతారంతంశ్రితంవందేహందేవం॥౧

వ్యా ॥ సేవాధ్యేయః ।రామాలాలీ। గోప్యారాధీ । మారామోరాః। యః। సాభాలంకారం। తారం। తం। శ్రితం। వందె।అహం।దెవం ఇతిపదవిభాగః॥—॥మారామోరాః॥ మాయాలక్ష్మ్యాః-ఆరామభూతం భోగ్యస్థానభూతంఉరః వక్షోయస్య తథోక్తః. ॥సూ॥ఉరఃప్రభృతిభ్యః కబితికప్ప్రత్యయస్తు. సమాసాంతాదనిత్యః । అతఏవ - సమస్తలోకవిజయశ్రీపూర్యమాణోరసమితి మురారిప్రయోగః ॥ సేవాధ్యేయః॥ సేవాభిస్తపోయజ్ఞాదిభిః ధ్యేయఃధ్యాతుంయోగ్యః। తపోయజ్ఞాదిభిః । పక్వకషాయస్యైవ భగవద్ధ్యానసిద్ధేః ॥ శ్రూయతేహి తమేవం వెదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషంతి యజ్ఞేనదానేన తపసానాశకేనేతి ॥ అత్రచ అసినాజిఘాంసతీత్యాదా వసేర్థ్వాననఇవ వివిదిషంతీత్యనేన వెదనపవ యజ్ఞాదేరుపాయత్వం ప్రతిపాద్యతె రామాలాలీ ॥ రామారుక్మిణ్యాదికా అష్టౌమహిషీః లాలయతీతి తథోక్తః యః కృష్ణః గోప్యారాధీ, గోపీః - రాధాప్రభృతీఃగోపాంగనాః, ఆరాధయతి సమ్మానయతీతి గోప్యారాధీ అభూదితిశేషః ॥ అనేన కృష్ణస్య దక్షిణనాయకత్వ ముక్తంభవతి । సాభాలంకారం- సాభాస్సదీప్తికాః. అలంకారాః కౌస్తుభాదివిభూషణాని, యస్యసతథోక్తః, తం శ్రితం పూర్వవదర్థః ॥ తం - దెవంవాసుదేవం అహం తారం యథాభవతి తథా, ఉచ్చైస్స్వరేణేతియావత్ ॥ వందేస్తౌమి । వదిఅభివాదనస్తుత్యోరిత్యస్మాల్లడుత్తమైకవచనమ్ ॥ ౧ ॥

అవతారికా ॥ అథానులోమ్యప్రాతిలోమ్యాభ్యాం అయోధ్యాద్వారకాపురీవర్ణనపరం శ్లోకమారచయతి ॥

సాకేతాఖ్యా జ్యాయామాసీద్యా విప్రాదీప్తార్యాధారా ।
పూరాజీతాదేవాద్యావిశ్వాసాగ్ర్యాసావాశారావా ॥*

వ్యా ॥ సాకేతాఖ్యా । జ్యాయాం । ఆసీత్ । యా । విప్రాదీప్తా । ఆర్యాధారా । పూః । ఆజీతా । అదేవాద్యావిశ్వాసా । అగ్ర్యా । సావాశారావా ఇతి పదవిభాగః ॥—॥ అజస్యాపత్యం పుమానాజిః । దశరథః ॥ సూ ॥ అత ఇఞ్, ఇతి అపత్యార్థే ఇఞ్ । తేన ఇతా ప్రాప్తా - ఆజీతా, అదేవాద్యావిశ్వాసా. దేవాద్యాః - గంధర్వదానవాదయః; తేష్వవిశ్వాసః. దేవాద్యావిశ్వాసః. తద్రహితా. అదేవాద్యావిశ్వాసా దేవాదయ ఇమాముపరిమ్యురిత్యవిశ్వాసస్తస్యాః. కదాపి నాస్తీత్యర్థః ॥ దేవాదీనామపి దుస్సాధేతి భావః ॥ అగ్ర్యా అగ్రభవా, అయోధ్యామథురామాయేత్యేవం సప్తపురీమధ్యే అయోధ్యేతి ప్రథమగణితేతి యావత్ ॥ శ్రేష్ఠేతి వార్థః । సావాశారావా । సవం యజ్ఞమశ్నంతీతి. సావాశాః ॥ క్రతుభుజః, తత్సంబంధీ - సావాశః ఆరావః కోలాహలః యస్యాం సా తథోక్తా, తస్యాం సంతతం క్రతూనామనుష్ఠీయమానతయా హవిర్జిఘృక్షయా సమాగతదేవతా కోలాహలశాలినీ సేత్యర్థః ॥ ని ॥ యజ్ఞః సవోఽధ్వరో యాగ ఇత్యమరః ॥ ఆర్యాః వైశ్యాః. ఆధారాః - అపేక్షితవస్తుప్రదానేన ఆశ్రయభూతా యస్యాం సా, తథోక్తా ॥ స్యాదర్యః స్వామివైశ్యయోరిత్యనుశాసనం । ఏవంవిధా సాకేతాఖ్యా, సాకేత ఇతి నామ్నా పూః పురీ, అయోధ్యానగరీ ॥ ని ॥ స్యాత్సాకేతమయోధ్యాయామిత్యమరః ॥ జ్యాయాం భూమౌ ॥ ని ॥ క్షోణీజ్యాకాశ్యపీక్షితిరిత్యమరః ॥ ఆసీత్, అభూత్ ॥ అసభువీత్యస్మాల్లఙ్ ॥ యా పూః విప్రాదీప్తా - విప్రైర్బ్రాహ్మణైరాదీప్తా, ఆసమంతాత్ప్రకాశితా । సా పూరాసీదిత్యన్వయః ॥*॥ అయమేవ శ్లోకః ప్రాతిలోమ్యేన పఠ్యతే ॥

వారాశావాసాఽగ్ర్యాసాశ్వా విద్యావాదేతాజీరాపూః।
రాధార్యాప్తాదీప్రా విద్యాసీమాయాజ్యాఖ్యాతా కేసా

వ్యా ॥ వారాశౌ । ఆస । అగ్ర్యా । సాశ్వా । విద్యావాదేతాజీరా । పూః । రాధార్యాప్తా । దీప్రా । విద్యాసీమా । యా । జ్యాఖ్యాతా । కే । సా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ — అగ్ర్యా ఉత్తమా పురీ ద్వారవతీ చేతి సప్తపురీషు ద్వారకాయా అంత్యత్వాత్ ॥ సాశ్వా-అశ్వసహితా అశ్వశబ్దో గజాదీనామప్యుపలక్షకః ॥ విద్యావాదేతాజీరా ॥ విద్యావాదేషు-తర్కాదివిద్యాప్రసంగేషు ఇతాఽజయః- ప్రాప్తయుద్ధాః పండితాస్తేషామిరా భూమిః స్థానమితియావత్ ॥ని॥ ఇరా భూమిసురావారి భారతీషు నిగద్యత ఇతి హలాయుధః । రాధార్యాప్తా, రాధాయాః అర్యః స్వామీ, రాధాభర్తా శ్రీకృష్ణస్తమాప్తా దీప్రా. ప్రకాశమానా విద్యాసీమా విద్యానాందహరవిద్యాదిబ్రహ్మవిద్యానాం. సీమా సిద్ధక్షేత్రభూతా సర్వదా భగవత్సన్నిధానాదితి భావః ॥ ఏవంవిధా యా పూః. ద్వారకాపురీ జ్యాఖ్యాతా భూమౌ ప్రసిద్ధా-సా। వారాశౌ జలరాశౌ, కే, జలే. ఆస. బభూవ ॥ ఆసేతి తిఙంతప్రతిరూపకమవ్యయమిత్యాహుః ॥ తేన అస్తేర్భూరిత్యార్ధధాతుకే అస్తేర్భూవిధానాదాసేత్యసాధ్వితి శంకా నిరస్తా ॥ లావణ్యఉత్పాద్యఇవాసయత్న ఇత్యాది మహాకవిప్రయోగా ద్రష్టవ్యాః ॥ అత్ర రాధార్యాప్తా. అగ్ర్యా పూస్సముద్రే బభూవేత్యుక్త్యా ద్వారకేతి లభ్యతే ॥ అత ఏవ పర్యాయోక్తమలంకారః ॥ వారాశౌ బభూవేత్యేతావన్మాత్రోక్తౌ గంగాయాం ఘోష ఇత్యత్రేవ సముద్రతీరే బభూవేతి లక్షణయా ప్రతీతిస్స్యాత్ ॥ సామాభూదిత్యేతదర్థం జలే బభూవేత్యుక్తిః ॥౩॥*॥ అవ॥ అనయోరేవ పురోరానులోమ్యప్రాతిలోమ్యాభ్యాం వర్ణయితారం శ్లోకమారచయతి ॥

కామభాస్థలసారశ్రీసౌధా సౌ ఘనవాపికా ।
సారసారవపీనాసరాగాకారసుభూరిభూః ॥ ౪ ॥

వ్యా ॥ కామభాస్థలసారశ్రీసౌధా । అసౌ । ఘనవాపికా । సార సారవపీనా । సరాగాకారసుభూరిభూః ॥ఇతిపదవిభాగః ॥ కామభాః మన్మథతేజః. తస్యాః స్థలభూతాః స్థానభూతాః- మన్మథోద్దీపకాఇతి యావత్ ॥ సారశ్రియః వరేణ్యసంపదః సౌధాయస్యాంసాతథోక్తా' ఘనవాపికానిబిడదీర్ఘికా సారసానాం పక్షివిశేషాణాం ఆరవైశ్శబ్దైః పీనాఅధికా అసౌ సాకేతాఖ్యాపురీ సరాగాకారసుభూరిభూఃసరాగస్సరక్తిమా- ఆకారః యేషాంతానిసరాగాకారాణి రక్తవర్ణాని సుభూరీణి శోభనసువర్ణాని, తేషాంభూః స్థానభూతా॥ని॥భూరిప్రాజ్యసువర్ణయోః । భూఃపృథివ్యాం స్థానమాత్రఇతిచ విశ్వః ॥ సరాగాకారసుభూరిభూమయోయస్యాం సాతథోక్తేతివార్థః ॥

అథ మేవశ్లోకః ప్రతిలోమ్యానపర్యతె॥

భూరిభూసురకాగారాసనాపీవరసారసా ।

కాపి వానఘసౌధాసాశ్రీరసాలస్థభామకా॥౩॥

వ్యా ॥ భూరిభూసురకాగారాసనా । పీవరసారసా । కా । అపి । వా । అనఘసౌధా । అసౌ । శ్రీరసాలస్థభామకా ॥ ఇతి పదవిభాగః భూరిభూసురకాణి బహుబ్రాహ్మణకాని అగారాసనాని గృహవేదికాయస్యాంసా. తథోక్తా గృహవేదికావతీబహుబ్రాహ్మణేత్యర్థః పీవరసారసా ॥ పీవరాణిస్థూలానిసారసాని పద్మాని యస్యాంసాతథోక్తా ॥ని॥ సారసఃపక్షిభేదేస్యాత్ సారసంసరసీరుహేఇతి విశ్వః అనఘసౌధా, నిర్దోషప్రాసాదా యద్వా అనఘశబ్దోనిర్మలవాచీ ॥ ని॥ అనఘోనిర్మలాపాపరమ్యేష్వచనిరామయ ఇతిరత్నమాలా ॥ వాశబ్దస్సముచ్చయె. అనఘసౌధాచేత్యర్థః ॥ ని ॥ వాస్యాద్వికల్పోపమయో రేవార్థేచసముచ్చయ ఇత్యభిధానాత్ ॥ కాప్యనిర్వచనీయా, అసౌ ద్వారకాపురీ శ్రీరసాలస్థభామకా ॥ శ్రీఃమత్సరసాలేషు సహకారేషు తిష్ఠతీతి శ్రీరసాలస్థః భామపవభామకస్స్వార్థః యస్యాం

పా. రసాలాగ్రస్థనూర్యేత్యనేన రసాలానామాన్నత్య ముక్తంభవతి ॥
అతఏవ సంబంధాతిశయోక్తిరలంకారః ॥ ని ॥ ఘామఃకోపిధరవాదీప్తా
వితివిశ్వః ॥ ३ ॥ * * * * * * * * * *

అవ ॥ ఏవం పురద్వయం వర్ణయిత్వా రామకృష్ణావానులోమ్యా
ప్యాతిలోమ్యాభ్యాం వర్ణయితారశ్లోకమారచయతి॥

రామధామసమానేనమాగోరోధనమాసతాం।
నామహామక్షరరసంతారాభాస్తునవేదయా ॥

వ్యా॥ రామధామ॥ సమానేనం । ఆగోరోధనం । ఆస ।తాం ।
నామహాం । అక్షరరసం । తారాభాః । తు । న । వేద । యా । ఇతి
పదవిభాగః ॥ రామధామేతి, యాపురీతారాభాః నక్షత్రకాంతిః న
వేదనజానాతి ॥ తారాశబ్దోసూర్యాదెరుపలక్షణార్థః ॥ సూర్యచంద్ర
నక్షత్రాది రశ్మీనుపవనసౌధాదీనాం నిబిడతయా నజానాతీత్యర్థః ॥
తా మయోధ్యాపురీం కీదృశీంనామహాం, అమహః అనుత్సవః నవిద్య
తే యస్యాం సా నామహా తాం నామహాంనైకధేత్యాదావివ ప్రతిషే
ధార్థకనకారస్య సమాసః అతోనలోపః సర్వదామహోత్సవశాలినీ
మిత్యర్థః ॥ అక్షరరసంనిత్యానందం ఆగోరోధనం పాపనివారకం॥ని॥
ఆగఃపాపాపరాధయోరితి విశ్వః ॥ సమానేనం సమానస్సదృశః, ఇన
స్సూర్యోయస్య తత్సూర్యసదృశమిత్యర్థః ॥ని॥ ఇనస్సూర్యేప్రభౌ
ఇత్యమరః । రామధామరామాఖ్యంతెజః । తాం పురీమాస ఆదదె
జగాహేత్యర్థః । అసగతి దీప్త్యాదానేష్వితిధాతోస్స్మాల్లిట్ ॥ ४॥ ప్ర
తిలోమ్యేనపాఠస్తు ॥

యాదవెనస్తుభారాతా సంరరక్షమహామనాః ।
తాంసమానధరోగోమానసెమానసమధామరాః

వ్యా॥ యాదవెనః । తు । భారాతా । సంరరక్ష । మహామనాః ।
తాం । సః । మానధరః । గోమాన్ । అనేమానసమధామరాః ॥ ఇతిప

దవిభాగః॥ నేమః అవధిర్నవిద్యతే యయోస్తే అనేమే అసమేనిరుప మేధామరాయా. తేజస్సంపదౌయస్యసః అనేమానసమధామదాః, నిరవధిక తేజస్సంపద్యుక్తఇత్యర్థః ॥౬॥ నేమఃకాలావధౌ గర్తేఽప్యర్ధే ప్రాకారే కైతవేపి చేతివిశ్వః ॥ గోమాన్ గోస్వామీత్యుక్తేః గోపాలకఇతి యావత్ । మానధరోమానీ।మహామనాః - ఉదారచేతాః, భారాతా। భాసాందీప్తీనాం రాతా దాతా - రాదానఇత్యస్మాత్తృచిరూపం। సః ప్రసిద్ధః యాదవేనః యాదవానాం ఇనఃప్రభుః। శ్రీకృష్ణః ॥౭॥ ఇనస్సూర్యేప్రభావిత్యమరః । సతుతాంపురీం సంగరరక్ష పాలయామాస. రక్షపాలనఇత్యస్మాల్లిట్ ॥ ౮ ॥ * * * * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన విశ్వామిత్రస్యాగమనం రామకృతం యజ్ఞసంరక్షణంచ ప్రతిపాదయంతం ప్రాతిలోమ్యేననారదస్య శ్రీకృష్ణప్రాప్తిప్రతిపాదకం శ్లోకం గృహ్ణాతి ॥

యన్ గాధేయో యోగీ రాగీ వైతానే సౌమ్యే సౌఖ్యే సౌ ।
తంఖ్యాతంశీతంస్ఫీతంభీమానామాశ్రిహాతా త్రాతం ॥

వ్యా॥ యన్ । గాధేయః । యోగీ । రాగీ । వైతానే। సౌమ్యే। సౌఖ్యే। అసౌ । తం । ఖ్యాతం । శీతం। స్ఫీతం । భీమాన్ । ఆమ । అశ్రిహాతా । త్రాతం॥ ఇతి పదవిభాగః ॥సౌమ్యేసుందరే వైతానే వితానోయజ్ఞః తత్సంబంధిని సౌఖ్యేసుఖే రాగీచ్ఛావాన్ అతిసుందర యజ్ఞజన్యసుఖేచ్ఛావానిత్యర్థః ॥ అతఏవఅశ్రిహాతా. శ్రీర్వేదఃసాహిశ్రీరమృతాసమితామితి శ్రుతేః । తద్విరోధినః అశ్రియః అవైదికాస్తేషాం హాతాత్యాజయితాభీమాన్ భీయుక్తః, రాక్షసాఇత్యస్య యజ్ఞవిఘ్నంకరిష్యంతీతి భీమానిత్యర్థః ॥ ఏవంవిధోగాధేయోవిశ్వామిత్రోయోగీమునిః స్ఫీతం అభివృద్ధంశీతం అనుగ్రం ఖ్యాతం కీర్తిమంతం తంరామచంద్రం యన్ ప్రాప్నువన్ సన్ ఇణ్ గతావిత్యస్మాచ్ఛతరిరూపం ॥ అసౌగాధిపుత్రః త్రాతం భానేక్తః త్రాణం ప్ర

కృతత్వాత్ యజ్ఞస్యసంరక్షణం ఆమప్రాప్తవానిత్యర్థః॥ అమఃగత్యా
దిష్విత్యస్మాల్లిట్ ॥ యజ్ఞంచికీర్షుః విశ్వామిత్రః శ్రీరామంప్రాప్యస్వ
యజ్ఞరక్షణం లబ్ధవానితిభావః ॥ ప్రాతిలోమ్యేనత్వేవమయంపాఠ్యః

తంత్రాతాహాశ్రీమానామాభీతంస్ఫీతం శీతంఖ్యాతమ్ ।
సౌఖ్యేసౌమ్యేసౌనేతావైగీరాగీయోయోద్ధాగాయన్ ॥

వ్యా॥ తం । త్రాతా । హా । శ్రీమాన్ । ఆమ । అభీతం । స్ఫీతం
శీతం । ఖ్యాతం । సౌఖ్యే । సౌమ్యే । అసౌ । నేతా । వై । గీరాగీ ।
యః । యోద్ధా । గాయన్ ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ సౌమ్యేజాతావేకవ
చనం । సౌమ్యేషు విప్రేషు ॥ని॥ సౌమ్యఃపుమాన్బుధవిప్రేతిప్రియేషుస్యా
త్సోమదైవతే ॥ రమ్యేనగ్రేచేతి రత్నమాలా । తేషుముఖ్యే నేతానా
యకః । బ్రాహ్మణేషూత్తమఇత్యర్థః యోద్ధా ॥ని॥ భటాయోధాశ్చ
యోద్ధారఇత్యమరః ॥ తస్మిన్నభీతం భావోక్తః త్రాతారక్షితా యోధ
నిష్ఠస్య భయాభావస్య ధైర్యాతిశయోత్పాదనేన సంరక్షకఇత్యర్థః॥
శ్రీమాన్ శోభావాన్ బ్రహ్మవర్చస్వీతియావత్ । యోమునిఃగీరాగీ
గిరాంవాచాంరాగాః గాంధారాదిస్వరాః అస్యసంతీతి గీరాగీ ॥ని॥
రాగోనురాగేమాత్సర్యే లాక్షాదౌలోహితాదిషు । గాంధారాదౌ
రంజనేచేతి రత్నమాలా । అసౌనారదోగాయన్ గానంకుర్వన్ సన్
శీతం దయాశీతలం. ఖ్యాతం ప్రసిద్ధం సౌఖ్యేస్ఫీతంజగతస్సుఖార్థమభి
వృద్ధం సౌఖ్యఇతి నిమిత్తే సప్తమీ । తంకృష్ణం ఆమప్రాప్తవాన్ హేతి
సత్యభామాకోప మూలమిదం నారదాగమనమితి ఖేదం స్మారయతి ॥
వైశబ్దః పాదపూరణార్థః ॥ని॥ వైస్యాత్సంబోధనేపాద పూరణేనున
యేపిచేతి విశ్వః ॥ యద్వాసౌమ్యేనేతా వై నేతృత్వేన ప్రసిద్ధఇత్యర్థః
॥ని॥ వైసంబుద్ధావనునయే తథారంభప్రసిద్ధయోః ఇతిరత్నమాలా ॥అ
త్రయోధానాం సాహసజనకత్వ గానకర్తృత్వాది విశేషణైర్నార
దఇతి వ్యజ్యతే ॥ అతఏవ పర్యాయోక్తమలంకారః॥ ౫ ॥ * * * *

అవ॥అథానులోమ్యేన సీతాయాః, రామప్రాప్తిప్రతిపాదకం ప్రాతిలోమ్యేనచ రుక్మిణ్యాః కృష్ణప్రాప్తిప్రతిపాదకం పద్యంనిబధ్నాతి॥

మారమంసుకుమారాభం రసాజాపనృతాశ్రితం ।
కావిరామదలాపాగో సమావామతరానతే ॥ * ॥

వ్యా ॥ మారమం । సుకుమారాభం । రసాజా । ఆప । నృతాశ్రితం । కావిరామదలాపా । గోసమా । అవామతరా । నతే ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ కస్యసుఖస్య అవిరామః అవిచ్ఛేదః- తం దదాతీతి కావిరామదః । తాదృశో లాపో యస్యాస్సా, కావిరామదలాపా ॥ అవిచ్ఛిన్నసుఖప్రదసూక్తికేత్యర్థః ॥ని॥ కంశిరోంబుసుఖంక్లీబఇతిరత్నమాలా॥ కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేతిచశ్రుతిః ॥ గోసమా। భూమ్యాభూమేస్సమానా। అతఏవన తేప్రణతజనవిషయే అవామతరాసుతరాం అకుటిలారసాజా, భూమిజాసీతా ॥ని॥ రసావిశ్వంభరాస్థిరేత్యమరః ॥ సుకుమారాభం. కోమలప్రభం నృతాంనరభావం ఆశ్రితంప్రాప్తం. మారమంలక్ష్మీకాంతం ॥ని॥ మశ్శివేమారమాయాంస్యాదితి విశ్వః ॥ని॥ రమాకాంతేరమాలక్ష్మ్యాం ఇతి రత్నమాలా, ఆపప్రాప్తవతీ ॥ అనేనవైదేహీ రఘువీరయోర్వివాహమహోత్సవః ప్రదర్శితః ॥ ౫ ॥ ప్రాతిలోమ్యేనచైవమస్యపాఠః ॥

తేనరాతమవామాస గోపాలాదమరావికా ।
తంశ్రితానృపజాసారభంరామాకుసుమంరమా॥

వ్యా ॥ తేన । రాతం । అవామా । ఆస । గోపాలాత్ । అమరావికా । తం । శ్రితా । నృపజా । సారభం । రామా । కుసుమం । రమా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ రమాలక్ష్మీలరేవనృపజా, సతీరాజ్ఞోజాతా నతితం శ్రీకృష్ణం శ్రితాప్రాప్తా అమరావికా అమరాణాం దేవానాం ఆవికారక్షికా, అవరక్షణఇత్యస్మాత్కర్తరిణ్వుల్ ॥ స్త్రియాంప్రత్యయస్థాదిత్యాదినా అతఇత్ అవామాకౌటిల్యరహితారామావధూః రుక్మి

ణీతియావత్ ॥ రాఘవత్వేభవత్సీతా రుక్మిణీకృష్ణజన్మనీతిహి_స్మర్యతే ॥ తేన నారదేనదాతం రాధానఇత్యన్మాత్(-తదరిక్తః ॥ సారభంసారా ముఖ్యాభాకాంతిర్యస్య తత్సారభం ॥ని॥ భాచ్ఛవిద్యుతిదీ_ప్తయఇత్యమరః ॥ కుసుమం- పారిజాతపుష్పం, గోపాలాచ్ఛ్రీకృష్ణాత్ అన ఆదదే అనగతిదీప్త్యాదానేష్వీత్యస్మాల్లిట్ ॥ నారదేనదత్తంపారిజాత కుసుమం రుక్మిణీ శ్రీకృష్ణాత్ గృహీతవతీత్యర్థః ॥ ౬ ॥ * * * *

అవ॥అథానులోమ్యేన రామోజామదగ్న్యంజిత్వాతస్మిన్నానతేసతి దయాంకృతవానిత్యేతమర్థం ప్రదర్శయంతం,ప్రాతిలోమ్యేనచభామేషుకుసుమేషు ధృతానాదరా రుక్మిణీధృతేన పారిజాతకుసుమేనశోభాతిశయంప్రాప్యేనవేవజాతేతిప్రత్యాయయంతం శ్లోకమారచయతి ॥

రామనామానదాఖేదభావేదయావానతాపీన తేజారి
పావానతే । కాదిమోదానహాతాస్వభాసారసామేసు
గారేణుకాగాత్రజేభూరుమే

వ్యా ॥ రామనామా । సదా । ఖేదభావే । దయావాన్ । అతాపీ। ఇనతేజాః । రిపౌ । ఆనతే । కాదిమోదానహాతా । స్వభాసా । రసామే । సుగః । రేణుగాగాత్రజే । భూరుమే ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ కాదిమోదానహాతా కంజలం అదంతీతి కాదినః అబ్భక్షకామునయః తేషాంమోదం హర్షం అస్యంతి నిరస్యంతీతి కాదిమోదాసాః॥ మహర్షిహర్షనిరాసకాః ॥ రాక్షసాస్తేషాం హాతా వర్జయితానిరాసకర్తేతి యావత్ ॥ ఖేదోభావేయస్యసః, ఖేదభావస్తస్మిన్ ఖిన్నమానసే, సదాదయావాన్, కృపాశాలీ ఇనతేజాః సూర్యప్రకాశః తథాపిసుగఃసుఖప్రాప్యః రామనామాభగవాన్,భూరుమే భువాఉరుః మాలక్ష్మీర్యస్యసఃభూరుమః,పృథివీసంపన్నవిపులశ్రీకఇత్యర్థః॥తస్మిన్రసామే, రసాంమాతిగచ్ఛతీతిరసామః, తస్మిన్భువంత్యక్త్వా పితాంపునఃప్రాప్తవతీత్యర్థః. రిపౌ శత్రుభూతేరేణుకాగాత్రజే । రేణుకాపు

త్రై జామదగ్న్యే రామే ఆనతే ప్రణతే సతి స్వభాసా, స్వతేజసా అతాపీ అతాపనో బభూవేత్యర్థః ॥ ప్రాతిలోమ్యేన త్వేవం పాఠః ॥

మేరుభూజైత్రగా కాణురే గోసుమే సారసాభాస్వతా
హా సదా మోదితా । తేనవా పారిజాతేనపీతా నవాయా
దవేభాదఖేదా సమానామరా

వ్యా ॥ మేరుభూజైత్రగా । కాణురే । గోసుమే । సా । అరసా । భాస్వతా । హా । సదామోదితా । తేన । వా । పారిజాతేన । పీతా నవా । యాదవే । అభాత్ । అఖేదా । సమానామరా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ మేరుభూజైత్రగా మేరుప్రదేశే జైత్రా అగా రైవతకాఖ్యః పర్వతో యస్యాస్సా తథోక్తా సుమేరుసమే రైవతకే హి నారదేనానీతా రుక్మిణ్యా సహస్థితాయ శ్రీకృష్ణాయ పారిజాతకుసుమం దత్తమితి పురాణే ప్రసిద్ధిః కాణురేకస్య సుఖస్యాణుః కాణుః, సుఖలేశస్తం రాతిదదాతీతి కాణురం, సుఖలేశప్రదం తస్మిన్ ॥ని॥ లవలేశకణాణవ ఇత్యమరః ॥ రాతేః ॥సూ॥ ఆతోనుపసర్గే క ఇతి కః ॥ గోసుమే- భూమిజన్యే పుష్పే అరసా రసో రాగః తద్రహితా సరసదివ్యకుసుమసంతోషవతీత్యర్థః । సమానామరా, పారిజాతకుసుమలాభాదమరసదృశీత్యర్థః ॥ అఖేదా దుఃఖరహితా అతఏవ సదామోదితా, సంతతసంతోషవతీ భాస్వతా తేజస్వినా తేన పారిజాతేన శ్రీకృష్ణదత్తేన పారిజాతకుసుమేన పీతా, గౌరవర్ణా సా రుక్మిణీ నవేవ సూతనేవ శోభాతిశయేన నవం దేహం ప్రాప్తేవ యాదవే శ్రీకృష్ణే అభాత్ ప్రచకాశే అత్ర వా శబ్ద ఇవార్థకః. ఇవవద్వాయథాశబ్దా ఇతిదండీ ॥ హా-ఇత్యాశ్చర్యే, పారిజాతకుసుమేన శోభాతిశయం ప్రాప్య రుక్మిణీ కృష్ణసమీపే గృహీతమానుషదేహాపి దివ్యశరీరం ప్రాప్తేవ బభావితి భావః ॥౭॥ * * * *

అవ॥ అథ రామస్సాకేతం ప్రాప్తః స్వగేహే పుసీతయా సాకమరమతేత్యేవ మానులోమ్యేన ప్రతిపాదయంతం । ప్రాతిలోమ్యేన తు కృష్ణద

త్తపారిజాత కుసుమభూషితా రుక్మిణీసహకృష్ణేన స్వగేహం ప్రాప్తే త్యేవం ప్రత్యాయయంతంశ్లోకమాహ॥

సారసాసమధాతా క్షిభూమ్నా ధామసుసీతయా ।
సాధ్వసావిహ రేమే క్షేమ్య రమా సురసారహా ॥ ౮ ॥

వ్యా ॥ సారసాసమధాతా । అక్షిభూమ్నా । ధామసు । సీతయా । సాధు । అసౌ । ఇహ । రేమే । క్షేమీ । అరం । ఆసురసారహా॥ఇతిపదవిభాగః ॥ అరంశీఘ్రం ఆసురం అసురసంబంధినం సారంబలంహంతీతి ఆసురసారహా । క్షేమీ- కుశలవాన్, అక్షిభూమ్నా నేత్రమహిమ్నా, సారసాసమధాతా అసమశబ్దోభావప్రధానః ॥ అసమత్వమసాధుత్వం ॥ని॥ సమాస్త్రీవత్సరేసాధు సర్వతుల్యేషుతు త్రిషు ॥ ఇతిరత్నమాలా ॥ సారసేషు పద్మేషు అసమత్వస్య అసాధుత్వస్య ధాతాపోషకః ॥ పద్మాసాధుత్వావహ నేత్రప్రభావఇత్యర్థః । ఆసౌ శ్రీరామః ఇహ అయోధ్యాయాం ధామసుగృహేషు సీతయా జానక్యాసహసాధుసమ్యక్. రెమెరమతేస్మ ॥ ప్రాతిలోమ్యేనపాఠస్త్వేవం ॥

హారసారసుమారమ్యక్షేమేరేహవిసాధ్వసా ।
యాతసీసుమధామ్నాభూక్షితాధామససారసా॥

వ్యా ॥ హారసారసుమా ॥ రమ్యక్షేమేరా । ఇహ । విసాధ్వసా । యా । అతసీసుమధామ్నా । భూక్షితా । ధామ । ససార । సా । ఇతి పదవిభాగః ॥ హారసారసుమా హారఇవ ముక్తావళిరివ సారంశ్రేష్ఠం సుమంపారిజాతకుసుమం యస్యాస్సాహారసారసుమా రమ్యస్యమనోజ్ఞస్య క్షేమస్య కల్యాణస్య ఇరాభూః స్థానమితియావత్ ॥ని॥ ఇరాభూవాక్సురాప్సుస్యాదిత్యమరః ॥ యా రుక్మిణిఇహజజతివిసాధ్వసా భయరహితాసపత్నీభ్యస్సత్యభామాదిభ్యోప్యబిభ్యతీతిభావః ॥ సా రుక్మిణీ అతసీసుమధామ్నా అతసీపుష్పదీప్తినా భూక్షితాపృధివీక్షితా రాజ్ఞా కృష్ణేనసహధామగృహం ససార అగమత్ ॥ సృగతావిత్యస్మా

ల్లిట్ ॥౧॥ ధామజ స్త్రప్రభాస్థాన ప్రభావసుఖసద్మస్వితిరత్నమాలా ॥౮॥

అవ ॥ అథకుపితయా కైకేయ్యా స్వపుత్రాయ భరతాయదశరథా ద్భూమిగృహీతేత్యస్యార్థస్య అనులోమ్యేన ప్రతిపాదకం ప్రతి లోమ్యేనచ పారిజాతార్పణరూపేణాపరాధేన సత్యభామాకోప మ వాపేత్యస్యార్థస్య ప్రదర్శకం పద్యంనిబధ్నాతి ॥

సాగసా భరతాయేభమాభాతాభూమ్యమత్తయా ।
సాత్రమధ్యమయాతాపేపోతాయాధిగతారసా ॥

వ్యా ॥ సాగసా । భరతాయ । ఇభమాభాతా । మన్యుమత్తయా । సా । అత్ర । మధ్యమయా । తాపే । పోతాయ । అధిగతా । రసా ॥ఇ తిపదవిభాగః ॥ అత్ర అయోధ్యాయాం ఇభమాభాతా, ఇభమా-గజల క్ష్మీ స్తయా, భాతా-శోభితా, సా ప్రసిద్ధారసాపృథివీ మన్యుమత్తయా కోపవత్త్వేన తాపే స్వపుత్రరాజ్యాలాభ ప్రయుక్తేసంతాపేసతి సాగ సా స పాపయా రామస్యరాజ్యవిఘ్నకరణ రూపేణపాపేనయుక్తా॥౯॥ ఆగః పాపాపరాధయోరితి విశ్వః మధ్యమయా దశరథస్య మధ్యమ భార్యయా భరతజనన్యా-పోతాయ స్వపుత్రాయ భరతాయ రసా భూమి రధిగతాప్రాప్తా, దశరథాదితి శేషః ॥ ప్రతిలోమ్యే నత్వే వం పాఠః ॥

సారతాగధియాతాపా పేతాయామధ్యమత్రసా ।
యాత్తమన్యుమతాభామాభయేతారభసాగసా ॥

వ్యా ॥ సారతాగధియా । తాపాపేతా । యా । మధ్యమత్రసా । యా । ఆత్తమన్యుమతా । భామా । భయేతా । రభసాగసా ॥ ఇతిప దవిభాగః ॥ యామధ్యమత్రసా । మధ్యరూపత్రసరేణుః యస్యాస్సా తథోక్తా, యా సత్యభామా సారతాగధియా, సారతాం శ్రేష్ఠతాంగ చ్ఛతీతి సారతాగాతాదృశ్యాధియాశ్రేష్ఠత్వం ప్రాప్తయా బుద్ధ్యా ఉ పలక్షితా సాభామా సత్యభామా రభసాగసా అనాలోచ్యత్వరయైవకృ

తేనాగసా, రుక్మిణీపారిజాతార్పణ రూపేణాపరాధేన ఆత్తమన్యుపు తా గృహీతకోపా త్మకమతాభయా తాభయం ప్రాప్తాసతీతాపోపేతా సంతాపేన యుక్తా అభూదిత్యర్థః॥౯॥* * * * * * * * *

అవ॥అథ కైకేయీ రామపట్టాభిషేకం విఘటయ్యతస్మై కానన ప్రదా బభూవేత్యస్యార్థస్య ఆనులోమ్యేన ప్రత్యాయకం ప్రాతిలోమ్యేన చ సత్యభామాకోపాతిశయ ప్రకార ప్రతిపాదకం శ్లోకం నిబధ్నాతి॥

తానవాదపకోమాభా రామే కాననదాససా ।
యాలతావృద్ధసేవాకా కైకేయీ మహదాహహ॥

వ్యా॥ తానవాత్ । అపకా । ఉమాభా । రామే । కాననదా । ఆస । సా । యా । లతా । అవృద్ధసేవాకా । కైకేయీ । మహదా । హహ । ఇతి పదవిభాగః॥ ఉమాభాహరిద్రాభా॥ని॥ ఉమాస్యాదతసీగౌరీ హరిద్రాకీర్తికాంతిష్వితిరత్నమాలా ॥ అపకా । అపగతసుఖా॥ తానవాత్కార్శ్యాత్ లతావల్లీ సపత్నీకౌసల్యాపుత్రాభిషేకజనితదుఃఖేనవల్లీవదతికృశేత్యర్థః. యా కైకేయీ అవృద్ధసేవాకావృద్ధస్య దశరథస్య సేవాశుశ్రూషా నవిద్యతే యస్యాస్సా అవృద్ధసేవాకాయద్వా హితోపదేష్టృమహత్సేవారహితేత్యర్థః. సా కైకేయీ మహదామహామభిషేకోత్సవం ద్యతిఖండయతీతి తథోక్తా ॥ని॥ మహఉద్ధవఉత్సవ ఇత్యమరః॥ రామే కాననదావనప్రదా ఆసబభూవ॥ ఆసేత్యేతత్తిజంతప్రతిరూపకం బభూవేత్యేతదర్థకమవ్యయమిత్యాహుః. తేనాస్తేర్భూరితి భూరాదేశోనశంకనీయః ॥ అతఏవ పావణ్యాఉత్పాద్య ఇవాసయత్నః. ఇత్యాది కాళిదాసాదిప్రయోగః॥ హహేతిఖేదే॥

ప్రాతిలోమ్యపాఠస్త్వేవం ॥

హహదాహమయీకేకైకా వాసేద్ధవృతాలయా ।
సాసదాననకామే రాభామాకో పదవానతా ॥

వ్యా॥ హహ । దాహమయీ । కైకేకా వాసేద్ధవృతాలయా ।

షా । సదాననకా । ఆమేరా । భామా । కోపదవానతా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ దాహమయీ - దాహప్రచురా ॥ అత్యంతసన్తాపయుక్తేత్యర్థః ॥ కైకైకావాసేద్ధవృతాలయా । కేకానాం మయూరస్వరాణాం ఏకావాసో ముఖ్యస్థానం ఇద్ధో భాస్వరః వృతః కవాటాదిపిహిత ఇత్యర్థః ఆలయో గృహం యస్యాస్సా తథోక్తా మయూరాదిధ్వనిమనోహరం భాస్వరమపి మందిరం సఖీప్రభృతీనామాగమన నివృత్తయే కుపితయా సత్యభామయా కవాటాదిభిః పిహితమితిభావః । సదాననకా ఆననమేవ ఆననకం స్వార్థేకప్రత్యయః సత్సుందరం ఆననకం ముఖం యస్యాస్సా తథోక్తా సాభామా సత్యభామా కోపదవానతా కోపఏవదవో దావాగ్నిః తేన ఆనతానమ్రాసతీ ఆమేరా ఆమస్యరోగస్య ఇరాభూః స్థానభూతా బభూవేతి యావత్ ॥ని॥ ఆమోరోగ రోగభేద ఇతి రత్నమాలా । అత్రరోగవాచిశబ్దేన తత్కార్యభూతః ఖేదోలక్ష్యతే । హాహేతిఖేదే ॥ ౧౦॥ * * * * * *

అవ ॥ అథ పితృభక్త్యా రామో వనం ప్రాప్తవానిత్యానులోమ్యేనదర్శయంతం ప్రాతిలోమ్యేనచ శ్రీకృష్ణః కృతాపరాధనిబంధనయా భీత్యాకంపితసత్యభామా సాంత్వనార్థం తత్సదనం ప్రాప్తేత్యేవం ప్రత్యాయయంతం శ్లోకమారచయతి ॥ * * * * *

వరమానదసత్యాసహ్రీతపిత్రాదరాదహో ।
భాస్వరస్థిరధీరోప హారోరావన గామ్యసౌ ॥

వ్యా ॥ వరమానదసత్యాసహ్రీతపిత్రాదరాత్ । అహో । భాస్వరః । స్థిరధీరః । అపహారోరారః । వనగామీ । అసౌ ॥ ఇతి పదవిభాగః భాస్వరః- ప్రకాశమానః స్థిరధీరః- నిశ్చలధైర్యః మహాశూరఇత్యాదౌ మహత్త్వం శౌర్య ఇవస్థిరత్వం శౌర్యేఽన్వేతీతిధ్యేయం ॥ అసౌ శ్రీరామచంద్రః వరమానదసత్యా సహ్రీతపిత్రాదరాత్. వరాణాం శ్రేష్ఠానాం మానదేపూజాప్రదే సత్యాసస్సత్యనిరసనం అస్యాతేః భా

వెఘుష్ । తతః హ్రీతే లజ్జితే పితరి దశరథే ఆదరాద్భక్తితః అపహారోరాః అపహారం అపగతముక్తాహారం ఉరో వక్షో యస్య స తథోక్తః ఇదమాభరణాంతరాణామపి ప్రదర్శనార్థం వ్యపగత సర్వాభరణస్సన్నిత్యర్థః ॥ వనగామీ కాననగతో బభూవేత్యర్థః ॥ అహో ఆశ్చర్యం। ప్రాతిలోమ్యేనత్వర్థం పాఠః ॥ * * * * * * *

సౌమ్యగానవరారోహా పరోధీరస్స్థిరస్వభాః ।
హోదరాదత్రాపితహ్రీసత్యాసదనమారవ ॥

వ్యా ॥ సౌమ్యగానవరారోహాపరః । ధీరః । స్థిరస్వభాః । హో। దరాత్ । అత్ర । ఆపితహ్రీసత్యాసదనం । ఆర । వ ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ అత్ర ద్వారకాయాం। సౌమ్యగానవరారోహాపరః- సుందరగానయుక్తకాంతాతత్పరః । స్థిరస్వభాః శాశ్వతనిజతేజాః । ధీరో ధైర్యవాన్కృష్ణః ఆపితహ్రీసత్యాసదనం । సపత్నీపారిజాతార్పణాత్. స్వేనైవ ప్రాపితహ్రీకాయాః సత్యభామాయాస్సదనం గృహం దరాద్భయాదివ ఆర ప్రాప ఋగతావిత్యస్మాల్లిట్ ॥ హో ఇతి విశేష్యసంబుద్ధిః ॥ని॥ భోహోశ్చైవంవిధా జ్ఞేయా సంబుద్ధ్యాహ్వానయోరపీతి విశ్వః । యద్వా హః దరాదితి పదచ్ఛేదః । హః హరిరితి విశేష్యవాచకం పదం ॥ని॥ హాశ్శంకరే హరౌ సంహరణరోమాంచవాజిష్వితి రత్నమాలా ॥ అత్ర వశబ్ద ఇవార్థకః ॥ని॥ వం ప్రచేతసి జానీయాదివార్థే చ తదవ్యమితి మేదినీ । అపత్యార్థే అణాదీనామివ వతిప్రత్యయస్య పాఠానౌచిత్యాత్ ॥ శాత్రవంవపపుర్యశః ॥ కాదంబఖండితదళానివ పంకజానీతి కాళిదాసాదిప్రయోగదర్శనాద్వ వశబ్ద ఇవార్థ ఇతి మణీవాదిప్రయోగే సమర్థయంతే శాబ్దికాః॥౧౧॥ * * * * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన జానక్యా శ్రీరామచంద్రేణ సహవనప్రాప్తిప్రత్యాయకం ప్రాతిలోమ్యేనకుపితయా సత్యభామయా సాంత్వనార్థం గతశ్శ్రీకృష్ణో నాలోకిత ఇత్యేవమర్థం ప్రదర్శయంతం శ్లోకం రచయతి ॥

యానయానఘధీతాదా రసాయాస్తనయాదవే ।
సాగతాహివియాతాహ్రీ సతాపానకిలోనభా ॥

వ్యా ॥ యా । నయానఘధీ తాదా । రసాయాః । తనయా । దవే।
సా । గతా । హి । వియాతా । హ్రీసతాపా । న । కిల । ఊనభా ॥
ఇతి పదవిభాగః॥ నయానఘధీతాదా। నయేన-శాస్త్రేణ అనఘానిర్దో
షా ధీర్బుద్ధిర్యస్యసః । నయానఘధీ స్తస్యభావః నయానఘధితాతాం
దదాతీతి తథోక్తా ॥ స్వాశ్రితానాం శాస్త్రనిర్దోషబుద్ధిత్వ ప్రదేత్య
ర్థః ॥ రసాయా స్తనయా భూమేఃపుత్రీ హ్రీసతాపా ॥ హ్రియా
లజ్జయా తాపయుక్తా నాయకరాజ్యవిఘ్న జనితలజ్జా సంజాతవిషాదే
త్యర్థః ॥ సాసీతావియాతాధృష్టా సతీదవేవనేగతాహియాతవతీహి
॥ని॥ వనవన్యానలౌదావ దవాపైశ్వానరేహయే ఇతిరత్నమాలా । త
థాపి ఊనభానకిల న్యూనకాంతిర్నాసీత్యర్థః ॥ని॥ స్యుఃప్రభారుగ్రుచి
స్త్విడ్భా ఇత్యమరః ॥ కృతవనసంచారాపిసీతా రామసమాగమాదే
వమ్లానకాంతిర్నాజాయతేతిభావః ॥ ప్రాతిలోమ్యేనపాఠస్త్వేవం।

భానలోకినపాతాసహ్రీతాయావిహీతాగసా ।
వేదయానస్తయాసారదాతాధీఘనయానయా।

వ్యా ॥ భాః । అలోకి।న। పాతా । సః । హ్రీతా । యా । విహీ
తాగసా । వేదయానః । తయా । సారదాతా। ధీఘనయా । అనయా॥
ఇతి పదవిభాగః ॥ యాసత్యభామావిహీతాగసా । విహితేనకృతేనాగ
సా । సపత్న్యైపారిజాతార్పణరూపేణాపరాధేన హ్రీతాలజ్జితాజాతా
ధీఘునయా- జ్ఞానాధికయాతయా నయా సత్యభామయా తయానయేతి
నిర్దేశః సైషేతివత్ ॥ సారదాతాఘనప్రదః ॥ని॥ న్యాయెచసారె
చసారమితివిశ్వః ॥ భాః ప్రకాశమానః । భాదీప్తావిత్యస్య శతరిరూ
పం । పాతారక్షకః । సః వేదయానః వేదాత్మకంయానం యస్యతథో
క్తః గరుడవాహనఇత్యర్థః ॥ సుపర్ణోసిగరుత్మానిత్యాదిశ్రుతయః

వేదాత్మావిహగేశ్వర ఇత్యాద్యభియుక్తోక్తయశ్చాతప్రమాణాని సా లోకినావలోకితః ॥ లోకృదశ౯న ఇత్యస్మాత్కర్మణిలుజ్ ॥౧౭॥ **

అవ ॥ అథ భగవాన్ రామోవనంగచ్ఛన్భరద్వాజమన్వాంశ్చాముసీనా ససాదేత్యానులోమ్యేన ప్రతిపాదయంతం యా పూర్వాంకపితా సత్యభామా కృష్ణస్యావాక్యైః నశుశ్రితవతీనచస్వయం వాచమువాచ సైవకృష్ణెన పారిజాతానయనవాచికథాయాం ప్రసన్నాసతీభాషణంకృతవతీత్యేత మర్థం ప్రాతిలోమ్యేన ప్రకాశయంతం శ్లోకమారచయతి ॥ * * * * * *

రాగిరాధుతిగర్వాదా రదాహో మహసాహహా ।
యానగాతభరద్వాజ మాయాసీదమగాహినః ॥

వ్యా ॥ రాగిరాధుతిగర్వాదారదాహః। మహసా । హహా। యాన్। అగాత । భరద్వాజం । ఆయాసీ। దమగాహినః॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ మహసా తేజసా । రాగిరాధుతిగర్వాదారదాహః రాగోస్యాస్తీతి రాగిరం తీక్ష్ణం ॥ని॥ రఃపావకేచతీక్ష్ణేచేతివిశ్వః । ఆధుతిః ఖండనం తద్విషయే యోగర్వః ఆధుతిగర్వస్తెన అదంష్ట్రాంతిరహితం దాష్ట్రాంతిర్నవిద్యతెయస్యతథోక్తం ॥ని॥ దాస్త్రీయాంతౌంతిదానయోరితి రత్నమాలా ॥ ఈదృశంఆరం అరీణాంసమూహః-సమూహార్థేఽణ్ప్రత్యయః ॥ తద్దహతీత్యారదాహః కన౯ణ్యణ్ ॥ రాగదుష్టతీక్ష్ణఖండన దర్పప్రియుక్తాష్ట్రాంతికశతృసమూహభంజకఇత్యర్థః ॥ యాన్ గచ్ఛన్తపవాయాసీ ఆయాసయుక్తః రామః భరద్వాజంమునిందమంగాహంతఇతి దమగాహినః దమవంతోమునయస్తాంశ్చాగాత ఉపాసీదత్ ॥ గాజ్ గతావిత్యస్మాల్లజ్ ॥ హాహేతి ఖేదే ॥ త్రిమద్విట్ఠలమానమృపాణిన్యాది మునీన్ గురూనిత్యాదావివచరారప్రయోగోనపేక్షితః ప్రాతిలోమ్యేన వాచనప్రకారోయమ్ ॥ * * * * *

నోహిగామదసీయామా జద్వారభతగానయా ।
హాహసాహమహోదార దార్వాగతిధురాగిరా ॥

వ్యా॥ నో । హి । గాం । అదసీయాం । అజత్ । వా । ఆరభత గాః । న । యా । హాహం । సా । అహ । మహోదారదార్వాగతిధురా గిరా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ యాసత్యభామా గాః వాచః నారభత ॥ నోపాక్రమత కోపాదత్ర కృష్ణేనసహ సంభాషణం నారబ్ధవతీత్యర్థః ॥ అదసీయాం కృష్ణసంబంధినీం కృష్ణోక్తాం గాం వాచం నో అజద్వానాజానద్వా అజతేగత్యర్థతయా జ్ఞానార్థస్య అనుపసృష్టస్య లఙిరూపమిదం హిశబ్దః ప్రసిద్ధౌ కృష్ణోక్తవాక్యం నశుశ్రువతీత్యర్థః ॥ సా సత్యభామా మహోదారదారుపారిజాతతరుః తస్యాగతిధురాగిరా ఆగమనభారవాచా పారిజాతాగమన భారో మమైవేతి కృష్ణవాక్యేనేతి యావత్ ॥ ఆగతేర్ధూరాగతిధురా యాగీఃఆగతిధురా గీరితి విగ్రహః ॥సూ॥ ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతో ప్రత్యయః ॥ అహసంభాషణం కృతవతీత్యర్థః । హాహ-ఆశ్చర్యం ॥ యా కృష్ణేన సహన సంబభాషే రోషేణసా తదుక్తం వాక్యంశుశ్రావసైవసత్యభామా పారిజాతమానేష్యామి తదాగమనభరమహమేవవహామీతి కృష్ణోక్త్యా ప్రసన్నా తేన సహసంభాషణం కృతవతీత్యర్థః ॥౧౩॥ ******

అవ ॥ అథరామస్య చిత్రకూటప్రాప్తిమానులోమ్యేన ప్రతిపాదయంతం. కృష్ణస్య పారిజాతాకలనార్థం స్వర్గగమనం ప్రాతిలోమ్యేన దర్శయంతం శ్లోకంనిధ్యాతి ॥　　*　　*　　*

యాతురాజిదభాభారం ద్యాంవమారుతగంధగం ।
సోగమారపదంయక్ష తుంగాభోనఘయాత్రయా ॥

వ్యా ॥ యాతురాజిదభాభారం । ద్యాం । వ । మారుతగంధగం । సః । అగం । అర । పదం । యక్షతుంగాభః । అనఘయాత్రయా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ యక్షఇవ కుబేరఇవ తుంగాభః ప్రౌఢదీప్తిః సరా

మచంద్రః యాతురాజిం రాక్షసపఙ్క్తిం ద్యతిఖండయతీతి యాతురాజిదః తాదృశః భాభారః తేజోభరో యస్యస తథోక్తస్తం రాక్షసాదివిరోధివిధూననక్షమ తేజోతిశయశాలినమిత్యర్థః । మారుతగంధగం పవనలేశం ప్రాప్తం మందానిలశాలిన మిత్యర్థః ॥ని॥ గంధో గంధకసంబంధామోదలేశ స్త్రయోషు చేతి రత్నమాలా ॥ ఆగం పర్వతం పదం స్థానం చిత్రకూటగిరిస్థానం ద్యాం వస్వర్గమివ ॥ అనఘయాత్రియా ॥ నిర్దోషయాగత్యా ఆరగతవాన్ । అత్రియత్ర తుంగాభ ఇతి ద్యౌంవేతి వచనాత్ ॥ సుభగశ్చిత్రకూటో సౌ గిరిరాజోపమో గిరిః। యస్మిన్వసతి కాకుస్థః కుబేరఇవనందనే ॥ ఇతి శ్రీమద్రామాయణశ్లోకార్థస్సూచితః ॥ ప్రతిలోమ్యేనత్విత్థం పాఠః ॥ * * * * * *

యాత్రయాఘనభో గాతుం క్షయదం పరమాగసః ।
గంధగంతరుమావద్యాం రంభాభాదజిరాతుయా॥

వ్యా ॥ యాత్రయా । ఘనభః । గాతుం । క్షయదం । పరమాగసః । గంధగం । తరుం । ఆవ । ద్యాం । రంభాభాదజిరా । తు । యా । ఇతి పదవిభాగః ॥ ఘనభః- మేఘప్రభః శ్రీకృష్ణః పరమాగసః । పరస్యాపరాధస్య సత్యభామాయై పారిజాతాప్రదానరూపస్య క్షయదం శాంతిప్రదం గంధగం దివ్యామోదం ప్రాప్తం తరుం పారిజాతవృక్షం గాతుం గంతుం గాఙ్ గతావిత్యస్మాత్తుమున్ । ద్యాం స్వర్గం యాత్రయా ప్రస్థానేన ఆవ గతవాన్ అవగతిరక్షణకాంత్యాది ష్వితిధాతోర్లిట్ రూపం ॥ యాత్రయేత్యనేన దేశాంతరమివ లోకాంతరమపి సశరీర ఏవ ప్రాప్తవానితి దర్శితం । యాద్యౌస్తు రంభాభాదజిరా రంభయా భాత్ విరాజత్ అజిరమంకణం యస్యాస్సాతథోక్తా సత్యభామా విషయే స్వకృతాపరాధశాంతయే పారిజాతమాహర్తుకామః కృష్ణస్తముపగంతుం రంభాద్యప్సరోలంకృతాంకణం నాకం స్వరథం గరుత్మంతమారుహ్య గతవానితి భావః ॥ ౧౮ ॥ * * * *

అవ॥ అథానులోమ్యేన రామస్య దండకావనప్రాప్తి ప్రతిపాదకం ప్రాతిలోమ్యేన కృష్ణస్య నందనవనప్రాప్తిప్రతిపాదకంపద్యంరచయతి

దండకాంప్రదమో రాజాల్యా హతామయ కారిహా ।
సనమానవతా నేనోభోగ్యాభోన తదాసన ॥

వ్యా ॥ దండకాం । ప్రదమః । రాజాల్యా । హతామయకారిహా। సః । సమానవతా నేనోభోగ్యాభః । న । తదా । ఆస । న । ఇతిపద విభాగః ॥ ప్రదమః ప్రకృష్టః దమః ఇంద్రియనిగ్రహోయస్యసః రాజాల్యా రాజపఙ్క్త్యా । హతామయకారిహా। హతామయకః నిర్ధూతరోగః యోరిశ్శత్రుర్భర్గః సరామః తం హంతిపీడయతీతి తథోక్తః। హననమత్రావమతికరణరూపహింసనం వివక్షితం । క్షత్రియవర్గ నిర్గంధన నిపుణభార్గవరామ సామర్థ్యభంజకఇత్యర్థః । సమానవతా నేనోభోగ్యాభః । సమానవతాః మనుష్యత్వయుక్తాః మెఅనేనసః నిష్పాపాస్తేషాం భోగ్యాఆభాదీప్తిర్యస్యస తథోక్తః । నిత్యసూరిభోగ్యోపి భగవాన్నిర్దోషమానుషరూపొజాతఇతి సౌలభ్యం పరస్య ప్రదర్శితం । సరామోదండకాందండకావనం తదాతత్కాలే ఆసగతవాన్ అసగతదీప్త్యాదానేష్విత్యస్మాల్లిట్ ॥ ద్వౌనఞౌప్రకృతమర్థం సూచయతః ॥ ప్రాతిలోమ్యేన పాఠస్తు॥ * * *

ననదాతనభోగ్యాభోనా నేతావనమానసః ।
హరికాయమతాహల్యాజారామోదప్రకాండదం ॥

వ్యా ॥ న । సదాతనభోగ్యాభః । నో । నేతా । వనం । ఆస । సః । హరికాయమతాహల్యాజారామోదప్రకాండదం। సదాతనభోగ్యాభః సదాతనీనిత్యాభోగ్యాచ ఆభాయస్యసతథోక్తః । నిత్యభోగ్యదివ్యతేజాఇత్యర్థః ॥ నేతానాయకః సః శ్రీకృష్ణః హరిణామనోహరిణా కాయేన దేహేన మతస్య సమ్మతస్యాహల్యాజారస్యమహేంద్రస్య ఆమోదప్రకాండదం ప్రశస్తానందప్రదం ॥నీ॥ ప్రకాండముద్ఘ

దల్లజౌ।ప్రశస్తవాచకాన్యమూనీత్యమరః॥ పాఠికాయమతేత్యహలాక్ష్య యావావిశేషణం ॥ వనం నందనవనంఆసప్రాప్తవాన్పూర్వవదేతత్ శ్లో కత్వాభ్యాం పరిష్కృతార్థఏవప్రతిపాద్యతే ॥౧౫॥ * * * * *

అవ ॥ అధానులోమ్యేన రామస్యవిరాధహంతృత్వమగస్త్యప్రాప్తించ ప్రతిపాదయత్పారిజాతగ్రహణార్థం. శ్రీకృష్ణస్యలోకకంప్రాప్తఇతి శుశ్రూషకొశ్రియమాపేత్యర్థం ప్రాతిలోమ్యేనప్రదర్శయచ్ఛపద్యంగృహ్ణాతి ॥ * * * * *

సోరమారదనజ్ఞానో వెదేరాకంఠకుంభజం ।
తంద్రుసారపటోనాగానానాదోషవిరాధహా॥

వ్యా॥ సః । అరం । ఆరత్ । అనజ్ఞానః । వెదెరాకంఠకుంభజం । తం । ద్రుసారపటః । అనాగాః । నానాదోషవిరాధహా। ఇతిపదవిభాగః ॥ ద్రుసారస్తరుత్వక్సారః పటోయస్యసః ద్రుసారపటఃచీరవసనః॥ అనాగాః ఆగః అపరాధోనవిద్యతే యస్యసతథోక్తః సర్వత్రాపి నిరపరాధఇత్యర్థః ॥ అనజ్ఞానః అజ్ఞానవిరోధీసరామో నానాదోషవిరాధహాసన్ నానావిధాదోషాః హింసాదయోయస్యస నానాదోషః తాదృశంవిరాధాఖ్యం రాక్షసంహంతీతి సతథోక్తస్సన్ తంప్రసిద్ధం. వేదెరాకంఠకుంభజం । వెదెరావెదవాక్ ॥ని॥ ఇరాభూవాక్సురాప్సుస్యాదిత్యమరః ॥ సాకంఠేయస్యసవెదేరాకంఠః తాదృశంవేదోక్తిపరిపూర్ణకంఠం కుంభజమగస్త్యమరం శీఘ్రమారత్ ప్రాప్తవాన్ ॥ ఋగతావిత్యస్మాల్లుఙ్ । వల్కలధరోమునివృత్తితయా నిరపరాధోభజతామజ్ఞాననిరోధకః రామః నిర్నిమిత్తహింసాకారిణం విరాధంహత్వాశరభంగాద్యాశ్రమానతీత్యమునిషుప్రసిద్ధం. వేదవాక్యాలంకృతకంఠంఅగస్త్యంతూర్ణమేవప్రాప్తవానితిభావః॥ ప్రాతిలోమ్యేనపాఠస్తు॥

హాధరావిషదోనానాగానాటోపరసాద్రుతం।
జంభకుంభకరాదేవే నోజ్ఞానదరమారసః ॥

వ్యా ॥ హే। ధరావిషదః । నానాగానాటోపరసాత్।మ్రితం। జం భకుంతకరాః । దేవేనః । అజ్ఞానదరం। ఆర । సః । ఇతిపదవిభాగః ॥ ధరాయాః- భూమే ర్విషదః జలప్రదః ఇంద్రస్యవృష్టికారిత్వాత్ ॥గ రళప్రదఇత్యప్యర్థః ॥తేనధరాపాలనప్రవృత్త శ్రీకృష్ణ కర్తృకశిక్షా హూత్వం. శక్రస్యయుక్తమితి ధ్వన్యతె ॥ని॥ విషంతుగరళేజలఇతి ర త్నమాలా॥ నానాగానాటోపరసాత్- నానావిధసంగీతాడంబరజన్యం రసం అత్తిఅనుభవతీతి తధోక్తః । వివిధగంధర్వాప్సరస్సంగీతరసిక ఇ త్యర్థః ॥ జంభకుంతకరాః జంభస్యతదాఖ్యాసురస్య కుంతికాభంజి కారాః సంపద్యస్యసతథోక్తః । యద్వాశైర్యశబ్దేనగతిరుచ్యతె । జం భాసుర నిరోధకస్యగమన ఇత్యర్థః ॥ని॥ రాత్రియాం హే మ్నిశాలాయా మాశంసాయాం గతావపీతి రత్నమాలా ॥ సప్రసి ద్ధో దేవేనః । దేవానామినః ప్రభుదేవేంద్రః అజ్ఞానదరం అజ్ఞా నంచ దరశ్చేతి సమాహారద్వంద్వః ॥ అతఏవైకవద్భావః ॥ క్లీబత్వం చ। మోహంభయంచ దుత్రం శ్రీప్రమారపాల్రిప ॥—హాకష్టం।వృష్టి క మెఘనివాహజకో గంధర్వాది సంగీతైరామోదమానో జంభాద్యసు రలంభనసమర్థోపి దెవేంద్రః స్వగేకృష్ణస్యాగమనం శ్రుత్వామూ ర్ఛితోద్రాగేవ భయమాపెతి భావః ॥ ౯౬ ॥ * * * * * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన రామస్య గృధ్రరాజేన జటాయుషా సెవి తత్వం శూర్పణఖాయా స్తత్ర రతప్రార్థనాంచ ప్రతిపాదయం తం ప్రాతిలోమ్యేనతుశక్రస్య కృష్ణవిషయకా పరాధేన అపారదుఃఖప్రా ప్తింపారిజాతోత్పాటనేన నందనవనభంజక శ్రీకృష్ణాభిగమనంచ ప్ర దర్శయంతం శ్లోకమాహ ॥ * * * *

సాగమాకరపాతాహా కంకేనావనతోహిసః ।

నసమానర్దమారామాలంకారాజస్వసారతం ।

వ్యా ॥ సాగమాకరపాతా। హా। కంకేన । అవనతః । హి । సః।

స । సమానదః । మా । అతామా । లంకా రాజస్వసా । రతం । ఇతి పదవిభాగః ॥ సాగమాకరపాతా । ఆగమైనవైదైనసహితాస్సాగమాః వేదవిదోమహర్షయః తేషామాకరః సమూహః తస్యపాతా రక్షితా ॥ని॥ అకరాస్థానఖన్యోఘూ ఇతి రత్నమాలా ॥ సః రామచంద్రః కం కేన గృధ్రేణ జటాయుషా, అవనతోహి సేవితఃకిల । అగస్త్యాశ్రమా న్నిర్గత్య దండకావన తపోధనరంక్షకో రామభద్రః పంచవట్యాం జటా యుషా మాగితో భూదితిభావః । తదానీమ రామా అమనోజ్ఞా । రామః పశావిత్యధికృత్య సితాసిత మనోజ్ఞేషు త్రిష్వితి రత్నమాలా లంకా రాజస్వసాలంకా నామపురీతస్యాః రాజాలంకారాజః రావణ స్తస్య స్వసా శూర్పణఖా।లంకారజ ఇతి షష్ఠ్యంతం పృథక్పదం వారతం సం భోగః సమానదః । సమ్యగానదః యయాచే । యాఙ్ఞార్థకాదర్ద తేర్లః జిఆడజాదీనామిత్యాట్ । తస్మాన్నడ్ద్విహలాదేరితి నుడాగమః నమాఇతి నిషేధార్థకాభ్యాం అవ్యయాభ్యాం ప్రకృతార్థఏవ ఘలి తః ॥ హాశబ్దః ఉక్తార్థస్యానౌచిత్యంప్రత్యాయయతి ॥ ప్రాతిలోమ్యే న త్వేవం పాఠః ॥ * * * * *

తంరసాస్వజరాకాలం మారామాదర్శనమాసన ।
సహితోనవనాకేకం హాతాపారకమాగసా ॥౧౭॥

వ్యా ॥ తం । రసాసు । అజరాకాలం । మా । ఆరామాదర్శనం। ఆస । న । సః । హితః। అనవనాకే । అకం । హాతా । అపారకం । ఆగసా । ఇతి పదవిభాగః ॥ హితః కృష్ణస్యమిత్రభూతోప్యాగసా పారిజాతాప్రదానరూపేణాపరాధేన అనవనాకే అనవేచిరంతనైనా కేస్వర్గే ప్యపారకం అపారంస్వార్థేకప్రత్యయః । అకం దుఃఖం ॥ని॥ అకం దుఃఖైనపాపేచేతివిశ్వః । హాతాపాప్తఃఓహాఙ్ గతావితిధాతోఃతృక్ తృన్నంతత్వాన్నలోకావ్యయేత్యాదినా అకమిత్యస్య నషష్ఠీ సః ఇం ద్రః రసాసుభూమిషు అజరాకాలం జరాకాలౌ జరామరణే నవిద్యే

తేయస్యసతథోక్తః ॥ని॥ కలౌ నేహాయమో మృత్యురితి రత్నమాలా ఘూమావవతీర్ణస్యాపి హరేర్జరామరణాదివికారానసంతి। విజరోవిమృత్యురితి శ్రుతేః ॥ అజోపిసన్నవ్యయాత్మా ఇతి స్మృతిశ్చ ఆరామార్దనం ఆరామస్య నందనవనస్య అర్దనం పారిజాతోత్పాటనేన నందనవనభంజకంతం శ్రీకృష్ణమాసప్రాప్తవాన్। నమాఇతి పూర్వవత్। పూర్వం హరేర్మిత్రభూతోపి శక్ర స్తత్ప్రార్థిత పారిజాతాప్రదానరూపాపరాధేననాకేపి నిరవధికం దుఃఖం ప్రాప్య పారిజాతోత్పాటనేన నందనవనభంజక మవతారరూపేష్వపి జరామరణాది వికారదూరం శౌరిం నిరోద్ధుకామః ప్రాప్తవానితిభావః ॥౧౭॥ * * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన శూర్పణఖానాసికాచ్ఛేదస్య తస్యారాఘవే వైరానుబంధస్యచ ప్రతిపాదకం ప్రాతిలోమ్యేనచ శక్రస్య కేశవసంభాషణారంభస్య ప్రతిపాదకంచ శ్లోకం రచయతి ॥ * * * *

తాంసగౌరమదోశ్రీదోవిగ్రామసదరోతత।
వైరమాసపలాహారా వినాసారవివంశకే ॥

వ్యా ॥ తాం ॥ సః। గౌరమదోశ్రీదః। విగ్రాం। అసదరః। అతత। వైరం। ఆస। పలాహారా। వినాసా। రవివంశకే। ఇతిపదవిభాగః ॥ గౌరమదోశ్రీదః గౌరమో-భూరమణః రామచంద్రస్తస్య దోష్ణోర్బాహ్వోశ్శ్రీదస్సంపత్ప్రదః బాహుబలప్రదస్సహాయఇతియావత్ సః లక్ష్మణః సదరః-నభయోనభవతీత్యసదరః నిర్భయస్సన్ తాంశూర్పణఖాంవిగ్రాం విగతనాసికాంవెగ్రోవక్తవ్యఇతి నాసికాయాగ్రాదేశః ॥ని॥ విగ్రోవిగతనాసికఇత్యమరః। ఆతతఅకృత। తనోతేఃకరోత్యర్థాల్లుఙ్ ॥ తతః పలాహారా మాంసాహారారాక్షసీ వినాసావిగతనాసికాసతీ రవేర్వంశోయస్యరవివంశకః తస్మిన్ సూర్యవంశభవే రామే వైరంద్వేషమాస ఆదదే। అసగతిదీప్త్యాదానేష్విత్యస్మాల్లిట్ ॥ సంభోగార్థినీం శూర్పణఖాం శ్రీరామసహాయభూతోలక్ష్మణోని

ర్ణయస్సన్ విగతనాసికాముకరాత్ ॥ తేనసా నాసాహీనా కుపితా రాక్ష
సీ రాఘవే వైరానుబంధం కృతవతీతి భావః ॥ ప్రాతిలోమ్యేన
పాఠస్త్వహ ॥ * * * * * *

కేశవంవిరసానావి రాహాలాప సమార్తవైః ।
తతరోదసమగ్రావిదోశ్రీదోమరగోసతాం ॥

వ్యా ॥ కేశవం । విరసానావిః । ఆహ । ఆలాపసమార్తవైః । తత
రోదసం । అగ్రావిదః । అశ్రీదః । అమరగః । అసతాం । ఇతి పదవి
భాగః ॥ విరసానావిః రసః ఆనందః అనం ప్రాణనం బలమితి యావత్ ॥
అవిః కాంతిః విగతాః రసానావయః ఆనందబలకాంతయః యస్యస త
థోక్తః అవిర్నా పర్వతఇత్యధికృత్య । ప్రాకారేపవనౌ భాసీతి రత్న
మాలా । అసతామసురాణామశ్రీదః అలక్ష్మీప్రదః అమరానాగచ్ఛతీత్య
మరగః దేవైర్యుక్తఇతి యావత్ ॥ అగ్రావిదః అగ్రావయః అగ్రభూ
తాశ్శ్రేష్ఠభూతాః అవయః పర్వతాః తాన్ ద్యతిఖండయతీతి తథోక్తః
పర్వతవిచ్ఛేదీశక్రః ॥ని॥ అగ్రం పురశ్శిఖామాన శ్రేష్ఠాదికఫలాదిష్వితిర
త్నమాలా ॥ తతరోదసం తతే కృతే రోదసీ ద్యావాపృథివ్యౌ యేనస త
థోక్తః । తం తతరోదసం ద్యావాపృథివ్యాదిస్రష్టారం ॥ని॥ ద్యావా
భూమీచరోదసీ ఇత్యమరః । యథాపూర్వమకల్పయత్ । దివంచపృథి
వీంచాంతరిక్షమథోసువరితిశ్రుతేః ॥ కేశవం, శ్రీకృష్ణం. ఆలాపసమా
ర్తవైః ఆలాపరూపైస్సమీచీనైశ్శబ్దైః సాంత్వనవచనైరితియావత్ ॥ త్రై
ర్యుక్తస్సన్నాహ బ్రవీతిస్మ । అసురవిరోధీదేవైర్యుక్తో గోత్రభిత్పారి
జాతాభిలాషి ప్రబలకృష్ణ స్పర్థయా విగతానందబలదీప్తికస్సన్నఖిల
లోకస్రష్టారం శ్రీకృష్ణమనురూపసాంత్వోక్తిపూర్వకం సమవోచ
దితి భావః ॥ ౧౫ ॥ * * * * *

అథానులోమ్యేన రాఘవస్య ఖరసేనాయుద్ధప్రాప్తిం ఖరవధశోభ
మానత్వం తేన సకలలోకవ్యాప్త కీర్తిమత్వంచ ప్రతిపాదయంతం.

స్యాసతథోక్తః తస్యసంబుద్ధిః కర్మఫలదాతృదేవానాం తేజోభంజక సాహసయుక్తేత్యర్థః ॥ యానసేరఖగ । ఇరయావాచా వేదవాచా సహితః సేరః వేదమయః ఖగః గరుత్మాన్ యానభూతః వాహనభూతః సేరః ఖగో యస్యసతథోక్తస్తస్య సంబుద్ధిః శ్రీదసంపత్ప్రద హేకృష్ణ స్వం స్వవశభూతః ద్యుగః నాకగతః అగః వృక్షః పారిజాతః భూయః భువంయాతీతి భూయః ఆతోనుపసర్గేకఇతికః । భూలోకగతోమాభూత్ । దేవతేజోభంగకారిపరాక్రమ గరుడవాహన సంపత్ప్రదహే కృష్ణనాకస్థం పారిజాతం భూలోకంమానైషీః అనుచితత్వాదితిభావః ॥ హాశబ్దః దివ్యస్యవస్తునో భూలోకనయనమనుచితమితిద్యోతయతి॥౯౫

అవ ॥ అథానులోమ్యేన రఘునందనే లంకేశ్వరస్య ః జిగీషాహంకారప్రతిపాదకం ప్రాతిలోమ్యేన ప్రథమంశ్లోకార్ణవే నివర్తితస్యాపి మహేంద్రస్య తత్రాద్రైర్యాజ్ఞయంత దీస్ప్రతిపారిజాతాపహారిణంశ్రీకృష్ణం గృహ్ణీథ్వమిత్యాదేశం ప్రదర్శయంతంశ్లోకమాహ ॥

హతపాపచయేహేయోలంకేశోయమసారధీః।
రాజిరావిరతేరాపోహాహాహంగ్రహమారఘుః

వ్యా ॥ హతపాపచయే। హేయః। లంకేశః। అయం। అసారధీః। రాజి। రావిరతేరాపః। హా। హా। అహంగ్రహం। ఆర। ఘుః। ఇతిపదవిభాగః॥ రావిరతేరాపః అవిరతంసంతతం ఇరాంసురాంపిబంతీత్యవిరతేరాపాః రాస్తైక్ష్ణాః అవిరతేరాపారాక్షసా యస్యసతథోక్తః ॥ని॥ రః పావకేచతీక్ష్ణేచేతి విశ్వః ॥ ఘుః ఘోరః॥ని॥ ఘోరేతుఘ్రస్త్రిష్వితిరత్నమాలా ॥ అసారధీః నిస్సారబుద్ధిః హేయః కుత్సితో లంకేశః లంకాధిపతిః హతపాపచయేపాపానాం ఖరాదిరాక్షసానాంచ యోగణోహతోయేన సతథోక్తస్తస్మిన్ రాజిరాజని శ్రీరామచంద్రే రాట్ప్రభేదోయం నప్తమ్యంతః అహంగ్రహమహంబుద్ధిం జేష్యామీతి ఆగ్రహంఆరప్రాప ॥ హాహాకష్టంకష్టం ॥ ప్రాతిలోమ్యపాఠస్తు ॥ * * * * *

ఘోరమాహ గ్రహం హాహాః హారాతే రవిరాజిరాః ।
ధీరసామయశోకేలం యో హాయే చ పపాత హ ॥ ౧౦ ॥

వ్యా ॥ ఘోరం । ఆహ । గ్రహం । హాహాః । అరాతేః । రవిరాజిరాః । ధీరసామయశోకే । అలం । యః । హాయే । చ । పపాత । హ । ఇతిపదవిభాగః ॥ రవిరాజిరాః । రవిరివసూర్య ఇవ రాజతె శోభఇతి రవిరాజనీతాదృశీరాః సువర్ణం యస్యసతథోక్తః సూర్యప్రకాశభూషణాది రూపసువర్ణశాలీత్యర్థః ॥ ని ॥ రాస్తుద్వయోర్ధనే స్వర్ణే ఇతి రత్నమాలా । యః హాహాః - హాహాశబ్దః హాహాహూహూప్రభృతిసర్వగంధర్వోపలక్షణార్థః ॥ హాహాం పాతిరక్షతీతి హాహాః. ఇంద్రః హాయే కుత్సితేధీరసస్య జ్ఞానానందస్య ఆమయో వ్యాధిభూతే శోకేమగ్నః పారిజాతాపహారజన్యే అలం అత్యంతం పపాత । హేతి ప్రసిద్ధౌ చకారోభయసముచ్చయార్థః ॥ సఇంద్రః ఘోరం భయంకరం అరాతేశ్శత్రోః కృష్ణస్య గ్రహం గ్రహణం ఆహ ఉవాచ ॥ జయంతాదీన్ ప్రతీతిశేషః ॥ ౧౦ ॥ * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన రామస్య మారీచవధేన శోభమానత్వం బోధయత్సీతాయా లక్ష్మణసహాయరహితస్థానవాసిత్వంచ ప్రతిపాదయత్ప్రాతిలోమ్యేన పారిజాతం హృత్వాస్వర్గం ప్రదక్షిణీకుర్వతా ప్రద్యుమ్నయుతేన కృష్ణేన సహశక్రస్య సంచారాక్షమత్వం ప్రకాశయత్పద్యమాహ ॥ * * * * *

తాటకేయలవాదేనో హారీ హారిగిరాసనః ।
హాసహాయజనా సీతా నాప్తైనా దమనా భువి ॥

వ్యా ॥ తాటకేయలవాత్ । ఏనోహారీ । హారిగిరా । ఆస । సః । హా । అసహాయజనా । సీతా । అనాప్తైనా । అదమనాః । భువి । ఇతిపదవిభాగః ॥ హారిగిరా । హారిణ్యామనోహారిణ్యా గిరా స్వనేనానురూపయావాచా ఏనోహారీపాపహరః రామరామేత్యుచ్చారణేన రామ

స్య తదుచ్చారయితౄపాపహరత్వం హి । సః ప్రసిద్ధః రామస్తాటకేయ లవాత్, తాటకాపత్యస్య మారీచస్య లవాచ్ఛేదనాత్. ఆసదదీపే॥ని॥ లవోరామసుతేలేశే విశాలేచ్ఛేదనేచనా ఇతి రత్నమాలా ॥ అనంత రంధువిస్వస్థానే అనాప్తేనా అనాప్తః ఇనః నాథః యయాసాతథోక్తా స్వస్థానే రామసన్నిధాన రహితేత్యర్థః ॥ అదమనాః । అవంక్షాంతి రహితంమనోయస్యాస్సాతథోక్తాహన్యమాన మారీచశబ్దే కాకుత్ స్థ ధ్వనిత్వ భ్రమేణ తచ్ఛ్రవణ మసహమానేత్యర్థః ॥ని॥ దా(స్త్రీ)యాం క్షాంతిదానయోరితి రత్నమాలా । సీతా అసహాయజనా సహాయజన రహితా లక్ష్మణసన్నిధానరహితా జాతేత్యర్థః ॥ హాశబ్దః విజనేవ నే సీతాయాఏకాకిన్యా అవస్థానమనుచితమితి ద్యోతయతి ॥ ప్రాతిలో మ్యపాఠస్తు ॥ * * * * * *

విభునా మదనాప్తేనాతాసీనా జయహానహా ।
సనరాగిరిహారీహానోదేవాలయకేటతా ॥

వ్యా॥ విభునా । మదనాప్తేన । అత । ఆసీనాజయహానహా । సః। నరాః । గిరిహారీ । హా । నో । దేవాలయకే । అటతా । ఇతి పదవిభాగః ॥ ఆసీనాజయహానహా । ఆసీనః- స్వవాహనే ఉపవిష్టః । అజయః జయస్య జయంతస్య విరోధీప్రద్యుమ్నః ॥ని॥ జయోజయంతే విజయే జయాదుర్గాగ్ని మంథయోరితివిశ్వః ॥ తస్యహానం యుద్ధాత్పహానం హంతీతి ఆసీనాజయహానహా ॥ వాహనారూఢజయంత ప్రతిస్పర్ధిప్రద్యుమ్న రణాత్పహానం శరవర్షేణ నిరాకృతవానిత్యర్థః । నరాః న సంపత్కః సః గిరిహారీ గిరీన్పర్వతాన్ హరతిప్రహరతీతి తథోక్తః ఇంద్రః దేవాలయఏవ దేవాలయకః తస్మిన్ త్రిదశాలయే స్వర్గే అటతా పరిభ్రమతా స్వర్గం ప్రదక్షిణీకుర్వతా, మదనాప్తేన ప్రద్యుమ్నాశ్రితేన విభునా- కృష్ణేననోఆత ॥ నాతతిస్మ ॥ అతసాతత్యగమ న ఇత్యస్మాల్లిట్ ॥ గిరిపక్షచ్ఛేదకోపిజయం తజత్ప్రద్యుమ్నాత్పహానని

వారకోఽపి శక్రైః పరితస్సంచరంతం ప్రద్యుమ్నాశ్రితం కృష్ణమనుగంతుం శక్తో నాభూదితి భావః ॥౨౧॥ * * * *

అవ॥ అథానులోమ్యేన రావణేన సీతాహృతేతి ప్రతిపాదయంతం ప్రాతిలోమ్యేన స్వమిత్రభూతప్రవరాఖ్యబ్రాహ్మణాప్యాయితతేజసా శక్రేణ ప్రద్యుమ్నే తేజోభంగః కృతఇతి ప్రదర్శయంతం శ్లోకమాహ ॥ * * * * * *

భారమాకుదశాకేనా శరాధీకుహకేనహా ।
చారుధీవనపాలోక్యా వైదేహీమహితా హృతా

వ్యా॥ భారమా । కుదశాకేన । ఆశరాధీకుహకేన । హా । చారుధీవనపాలోక్యా । వైదేహీ । మహితా । హృతా । ఇతి పదవిభాగః। భారమా । భాసా లక్ష్మీః సీతయా లక్ష్మ్యభేదేపి మానుషావతారత్వమవలంబ్య భేదవ్యపదేశః । రామస్య విష్ణ్వభేదేపి విష్ణునాసదృశో వీర్య ఇతి భేదవ్యపదేశవత్ । చారుధీవనపాలోక్యా చారుధియశ్శుద్ధబుద్ధయో వనపాలాః వనరక్షకాః దేవాస్తైరాలోక్యా అవలోకయితుం యోగ్యా వనదేవతామాత్రసాక్షికేతి యావత్ ॥ మహితా పూజితా వైదేహీ జానకీ కుదశాకేన కుత్సితావస్థాకేన సీతాహరణోద్యోగాత్ రావణస్యాయుః క్షయదుర్దశా జాతేతి భావః ॥ ఆశరాధీకుహకేన ఆశరేణ రాక్షసరూపేణ అధీకుహకేన అబుద్ధివంచకేన ॥ని॥ క్రవ్యాదోఽస్రప ఆశర ఇత్యమరః । వంచనార్థం సంన్యాసిరూపం ధృతవతా రావణేన హృతా గృహీతా హా కష్టం ॥ ప్రాతిలోమ్యేన పాఠస్తు॥ * *

తాహృతా హి మహీదేవైక్యాలోపానవధీరుచా ।
హానకేహాకుధీరాశ నా కేశాదకుమారభాః॥

వ్యా॥ తాః । హృతాః । హి । మహీదేవైక్యాలోపానవధీరుచా। హానకేహాకుధీరాశనాకేశా। అగకుమారభాః । ఇతిపదవిభాగః ॥ మహీదేవైక్యాలోపానవధీరుచా । మహీదేవస్య - మిత్రభూతస్య ప్రవ

రాఖ్యబ్రాహ్మణస్య ఐక్యేన సౌహార్దేన రామసుగ్రీవయోరైక్య మితివ
త్ అలోపేనాశరహితెఱనవెచిరం తన్వ్యాధీరుచా ప్రజ్ఞా తెజసీయస్యేన
తథోక్తః తేన ఇంద్రస్య సఖా కశ్చిత్ప్రవరనామా బ్రాహ్మణః రణాం
గణసంగత్యా శ్రీకృష్ణశరఘాత విషణ్ణస్య శక్రస్యయూథానిస్సంజ్ఞతాని
స్తేజస్కత్వంచ నభవతి తథా ప్రధనస్య ధురమాచరితవానితి హరి
వంశే ప్రసిద్ధం ॥ హీనకెహీనసుధీరాశనాకేశా- హీనమేవహీనకంయు
ద్ధత్యాగస్తస్మిన్ ఈహాఇచ్ఛాయెషాంతె తథోక్తాః తేచ తెకుధీరాః
కుత్సితధైర్యవంత స్తెషాం శౌరక్షణెచ్ఛాయస్యసతథోక్తః తెన నాకేశా
న్స్వర్గవాథేన శక్రేణ ఈట్ప్రబ్దోయం తృతీయాంతః హరిశరఘాతభీ
త్యాయుద్ధంత్యక్త్వాపలాయనోద్యుక్తానాం కుత్సితధైర్యవతాం దేవా
నాంరక్షణం చికీర్షతా స్వర్గేశ్వరేణేత్యర్థః । తాః ప్రసిద్ధాః అథ
కుమారభాః । అదస్యత్త్రాంతరహితస్య కుమారస్యప్రద్యుమ్నస్యభాః
దీప్తయః భాశబ్దోయమాకారాంతః ॥ని॥ త్విడ్భాభాశ్చవిద్యుతిదీప్త
యః ఇత్యమరః । హృతాః- అపహృతాః ఖలు ॥ ౨౨ ॥ * * * *

ఆవ ॥ అథానులోమ్యేన శ్రీరామస్య సీతావియోగినో హనుమత్స
మాగమం సుగ్రీవస్య రాజ్యభ్రష్టస్య దుర్బలస్యపరాక్రమప్రాప్తించ ద
శయంతం ప్రాతిలోమ్యేన శక్రేణయుధి తెజోభంగం ప్రాపితస్య ప్ర
ద్యుమ్నస్యపునఃక్షణాదేవ తెజోలాభం శత్రుఘాతిత్వంచ ప్రాప్తవత
శ్శరఘాతశ్రమహారి శీతవాతశాలినభోదేశాకలనంచ ప్రతిపాదయం
తం శ్లోకమాహ ॥ * * * * *

హరితోయదభోరామా వియోగెనఘవాయుజః ।
తంరుమామహితోపేతా మోదోసారజురామయః॥

వ్యా ॥ హరితోయదభః । రామావియోగె। అనఘవాయుజః ।తం।
రుమా మహితః । అపేతా మోదః । అసారజః । ఆమ । యః । ఇతిపద
విభాగః ॥ హరీమనోహరీతోయదో మెఘస్తస్యభేవభాయస్యసః హరి

తోయదభః । మనోహారిమేఘప్రభో యోరామో రామావియోగె సీతావిశ్లేషెసతి అనఘవాయుజః- అనఘోనిర్దోషో వాయుజః హనూమాన్యస్యసతథోక్తః ॥ తం రామం। అసారజుః సారంజూబలకీర్తి నవిద్యేతెయస్యసతథోక్తః॥ని॥ జుఃకీర్త్యాంసంగరఇతి రత్నమాలా॥దుర్బలత్వేన వాలితః పరాజయంప్రాప్యసుగ్రీవోవిగతబలయుక్ ఇతిభావః॥ అతఏవ అపేతామోదోప్యపగతసంతోషః॥ రుమామహితః రుమయా- రుమాఖ్యయా మహితః- పూజితః రుమాభర్తా సుగ్రీవఇతి యావత్ ॥ని॥ రుమాసుగ్రీవభార్యాయామితి రత్నమాలా ఆమప్రాప్తవాన్ ॥ అమగతావిత్యస్మాల్లిట్ ॥ ప్రాప్తిలోమ్యేనవారస్తు ॥ * * *

యోఽమరాజురసాదోమోతాపేతోహిమమారుతం।
జోయువాఘనగేయోవిమారాభోదయతోరిహా ॥

వ్యా॥ యః । అమరాజుః । అసాదోమః । అతాపేతః । హిమమారుతం। జః । యువా । ఘనగేయః । విం । ఆర । ఆభోదయతః । అరిహా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ యః యువా ప్రద్యుమ్నః । అమరాజుః అమరైర్దేవైస్సహ అజుః అయుద్ధం యస్యసతథోక్తః । దేవైస్సహ యుద్ధసహితోజాతఇత్యర్థః । అత్ర జుశబ్దస్సంగరవాచీ సఏవ హిమమారుతం హిమాశ్శీతామారుతా వాతా యస్మిన్ సతథోక్తః. తం విం ఆకాశం ॥ ని ॥ విశ్చకునిషివ్యోమ్ని వాతె పరమాత్మనిపక్షిణీతి రత్నమాలా ॥ ఆర ప్రాప్తవాన్ ॥ తదనంతరం అతాపేతస్తాపం ఇతఃప్రాప్తో నభవతీతితథోక్తః । ఆభోదయతః-ఆభాయాస్తేజసః ఉదయాతః ప్రాదుర్భావాత్, అరిహా శత్రుహన్తా జోజేతా ॥ ని ॥ జోజవే విజయే మేరౌ శబ్దేజేతరిమత్సరే ఇతిరత్నమాలా ॥ అసాదోమః । అసాదా అనవసాదా, ఉమాకీర్తిర్యస్యసతథోక్తః అతఏవ ఘనగేయః. ఘనైః ప్రౌఢైః గేయః స్తుత్యోజాతః ప్రథమమింద్రశరఘాతేన విసంజ్ఞత్వాత్ తతఃపరమమరైస్సహ యుద్ధరహితోపి ప్రద్యుమ్నః పునశ్శీతవా

యయుయుతవియత్తలాకలనయా సిగ స్తతావః పునస్తేజోభ్యుదయొనశత్రూ
న్నిఘ్నన్నవసన్నకీర్తిః ప్రౌఢా నాం స్తుతివిషయోబభూవేతిభావః॥ ౨౩॥

అథ ॥ అథానులోమ్యేన రామో వాలివధమకృతేత్యేతమర్థం ప్ర
కాశయంతం ప్రాతిలోమ్యేన శ్రీకృష్ణోవాసవశరాదితవైనతేయసం
రక్షణం కృతవానిత్యేతమర్థం ప్రదర్శయంతం శ్లోకమాహ ॥

భానుభానుతభావామాసదామోదపరోహతం ।
తంహతామరసాభాక్షో ऽతిరాతాऽకృతవాసవిం ॥

వ్యా ॥ భానుభానుతభాః । వామాసదామోదపరః । హతం । తం।
హ । తామరసాభాక్షః । అతిరాతా । అకృత । వాసవిం ॥ ఇతిపదవి
భాగః ॥ భానుభయా-సూర్యతేజసా. నుతా స్తుతాభాదీప్తిర్యస్యసతథో
క్తః సూర్యతేజోధికతేజాఇత్యర్థః । వామయా-స్త్రియా, సీతయా,
సదామోదపరః-సమీచీనానందజననతత్పరః, ॥ ని ॥ వామారామావా
మనేత్రా పురంధ్రీతిహలాయుధః ॥ అతిరాతా అత్యంతం రాతా రా
దానఇత్యస్మాత్తృచ్ తామరసస్య-కమలస్య, ఆభేవాభాయయోస్తే తా
మరసాభే తథాభూతే అక్షిణీయస్యసః తామరసాభాక్షః రామస్తంప్ర
సిద్ధం వాసవిం వాసవస్యాపత్యం వాలినం, అతఇఞిత్యపత్యార్థేఇఞ్
హతం అకృత జఘానేత్యర్థః । హేతిపాదపూరణే ॥ని॥ హస్స్యాత్సం
బోధనే పాదపూరణేచేతివిశ్వః ॥ ప్రాతిలోమ్యేన పాఠస్తు ॥ ****

విం సవాతకృతా రాతిక్షోభా సారమతాహతం ।
తంహరోపదమోదాసమావా భాతనుభానుభాః॥

వ్యా ॥ విం । సః । వాతకృతారాతిక్షోభాసారమతాహతం । తం।
హరోపదమః । దాసం । అవ । ఆభాతనుభానుభాః ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥
ఆభయా-కాన్త్యా, తన్వ్యా లఘ్వ్యా భానుభాస్సూర్యకాంతిర్యస్యసతథో
క్తః । స్వతేజసా లఘూకృతతపనదీప్తిరితియావత్ ॥ శ్రు ॥ నతత్రసూ
ర్యోభాతీతిశ్రుతిః హరోపదమః హరస్య-శివస్య, నిగ్రాహకః శాణా

హావవ్యాహత శంభుకీర్తిరిత్యర్థః । సఃకృష్ణః వాతేన పక్షవాతేన కృ
తాని అరాతీనాం-శత్రూణాం, క్షోభాసారమతాహతాని మేనసః
క్షోభః సంచలనం అసారః బలాభావః, మతాహతం । అభిమతహానిః
ఆహతశబ్దః, భావక్త్రాంతః, పక్షపాతేన పరిపంథినాం క్షోభం దౌర్బ
ల్యాం, అభిమతార్థహానించ కుర్వంతమిత్యర్థః । తం దానం।వం-దా
నభూతం పక్షిణాం,గరుడం।శ్లో॥దానస్స్వఖా వాహనమాసనం ధ్వజశ్చత్యా
ద్యభియుక్తోక్తేః, ఆవ-రరక్ష, అవతేర్లిట్ ॥౨౮॥ * * * *

అవ ॥ అథ వాలివధానంతరం రామస్య రావణవధోదర్క జయల
క్ష్మీప్రాప్తిం తతస్సుగ్రీవసేనాలాభప్రయుక్తతేజోతిశయసిద్ధించాను
లోమ్యేన ప్రతిపాదయంతం సమరశ్రాంతపక్షిరాజసంరక్షకత్వేన
ప్రాగుక్తస్య కృష్ణస్య శత్రుపరాభవోపయుక్తజయలక్ష్మీసిద్ధించ ప్రాతి
లోమ్యేన ప్రదర్శయంతంశ్లోకమాహ॥ * * *

హంసజారుద్ధబలజా పరోదారసుభాజని ।
రాజిరావణరక్షోరవిఘాతాయరమారయం ॥

వ్యా ॥ హంసజారుద్ధబలజా । పరోదారసుభా । అజని ; రాజి ।
రావణరక్షోరవిఘాతాయ । రమా । ఆర । యం ॥ ఇతిపదవిభాగః ॥
యం రామం రావణరక్షోరవిఘాతాయ । రావణాఖ్యరక్షసః, తస్య
శిరసః ॥ ని ॥ రంక్లీబంరుధిరెమూర్ధ్నీతిగత్నమాలా ॥ తస్య విఘాతా
య-ఛేదాయ, రమా జయలక్ష్మీః, ఆర ప్రాప్తవతి తస్మిన్రాజి రాజ్ఞి
రామె హంసజారుద్ధబలజా-హంసజస్య-సుగ్రీవస్య,సూర్యపుత్రస్య॥ని॥
భానుర్హంసస్సహస్రాంశురిత్యమరః ॥ అరుద్ధబలజా-అతిప్రభ్యాసే
నాజన్యా।పరోదారసుభా-పరమోత్కృష్టశోభనదీప్తిః, అజని-బభూవ.
వాలివధేన జయలక్ష్మీం ప్రాప్తవతి రాఘవే సుగ్రీవానీకలాభప్రయు
క్తంపరభీకరం-పరోత్కృష్టం తేజస్సమజనీతి భావః।ప్రాతిలోమ్యపాఠస్తు॥

యంరమారయతాఘావిరక్షోరణవరా జిరా ।

నిజభాసురదారోపజాలబద్ధరుజాసహం ॥

వ్యా ॥ యం। రమా । ఆర । యతాఘా । విరక్షోరణవరాజిరా। నిజభా । సురదా । రోపజాలబద్ధరుజాసహం ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ రోపజాలేన-బాణసమూహేన, ॥ ని ॥ పత్రీరోపఇషుర్ద్వయోరిత్యమరః బద్ధాని బద్ధాయా రుజా వేదనా తత్సహం సహిష్ణుం శత్రుక్షిప్తశరనికరప్రయుక్తదుఃఖసహిష్ణుం యం శ్రీకృష్ణం యతాఘా వ్యపగతదోషా విరక్షః విగతరాక్షసం రణవరాజిరం యుద్ధశ్రేష్ఠాంకణం యయా సా. విరక్షోరణవరాజిరా నిజా అవినాశినీ భా దీప్తిర్యస్యాస్సా నిజభా ॥ ని ॥ నిజోస్స్వీయావినాశినోరితి రత్నమాలా ॥ సురదా సురాన్దైత్యాన్ ద్యతి-ఖండయతీతి తథోక్తా రమా జయలక్ష్మీః ఆరప్రాప । సః గరుత్మంతం రక్షత్వితి పూర్వేణాన్వయః ॥ ౨౫ ॥ * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన సాగరమతిక్రమ్య సీతాం దృష్ట్వా పునరాయాంతం హనూమంతమాసాద్య రఘువీరస్సహ్యాచలయాదిపర్వతాన్ సముద్రవేలాం చ ప్రాప్తస్సన్ రరాజేతి వర్ణయంతం ప్రాతిలోమ్యేన కృష్ణః ప్రద్యుమ్నతాడనాపరాధేన శక్రం ప్రతి నితరాం కుపితః తజ్జయం లబ్ధ్వా తేజోతిశయశాలీ సన్ పారిజాతం దృఢం జగ్రాహేతి దర్శయంతం శ్లోకమాహ ॥ * * * *

సాగరాతిగమాభాతి నాకేశోసురమాసహః ।
తంసమారుతజంగోప్తాభాదాసాద్యగతోగజం॥

వ్యా ॥ సాగరాతిగం । ఆభాతి నాకేశః । అసురమాసహః । తం । సః । మారుతజం । గోప్తా । ఆభాత్ । ఆసాద్య । గతః । అగజం ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ ఆభాతి నాకేశః । ఆభయా-దీప్త్యా, అతినాకేశశ్శక్రమతిక్రాంతః ఇంద్రాభ్యధికతేజస్క-ఇత్యర్థః । అసురమాసహః । అసురమా-దానవలక్ష్మీః, తదసహః సురరిపుసంపదసహిష్ణురిత్యర్థః । గోప్తా-సర్వపాలకః, సః రఘువీరః సాగరాతిగం-సాగరమతిలంఘితవం

తం, తం ప్రసిద్ధం మారుతజం-హనూమంతం, ఆసాద్య-ప్రాప్య. అగజం అగాత్పృజా చ అగజం సహ్యాద్రిం సాగరవేలాం చేతి యావత్ । సమాహారద్వంద్వః । అతఏకవద్భావో నపుంసకత్వం చ అగాః సహ్యాదిశైలాః జాః సాగరవేలా ॥ ని ॥ జా స్త్రియాం దేవవాహిన్యాం హానిసాగరవేలయోరితిరత్నమాలా ॥ శైలాన్ సాగరవేలాం చ గతస్సన్ ఆఘాత్ అలసత్ ॥ ప్రాతిలోమ్యపాఠస్తు ॥

జంగతో గవ్యపాదాభాప్తా గోజంతరుమానతం ।
హాస్సమారసుశోకేనాతిభామాగతిరాగసా ॥

వ్యా ॥ జం । గతః । గదీ । అపాదాభాప్తా । గోజం । తరుం । ఆన । తం । హాః । సమారసుశోకేన । అతిభామాగతిః । ఆగసా ॥ ఇతిపదవిభాగః ॥ మారస్య-ప్రద్యుమ్నస్య, సుశోకః-అత్యంతఖేదః, తేన సహితం సమారసుశోకం తేన ఆగసా-అపరాధేన, ప్రద్యుమ్నదుఃఖయుక్తేన శరార్పణాదిరూపేణ, శత్రిస్యాపరాధేన అతిభామాగతిః-అతిమాత్రకోపాగమనః, ॥ ని ॥ భామఃకోపేధరవాదీప్తావితి విశ్వః ॥ గదీ గదావాన్, వీప్యాంశత్వాదినిః । జం విజయం ॥ ని ॥ జో జపే విజయేఇతిరత్నమాలా ॥ గతః ప్రాప్తః. అపాదాభాప్తా అపాదాం-అవసాదరహితాం, ఆభాం-దీప్తిం, ఆప్తా-ప్రాప్తా, ఆప్నోతేస్తృన్. హాః హరిః. గోజం-స్వర్గప్రభవం, ॥ ని ॥ స్వర్గేషుపశువాగ్వజ్రదిఙ్నేత్రఘృణిభూతలే । లక్ష్యదృష్ట్యాస్త్రియాం పుంసిగౌరిత్యమరః ॥ తం తరుం పారిజాతం ఆన-జగ్రాహ.

అప॥ అథానులోమ్యేన సేతుమార్గేణ సాగరే గచ్ఛన్త్యా వానరసేనాయాస్సంరక్షకో రామః శశాసేతి ప్రతిపాదయన్ ప్రాతిలోమ్యేన గృహీతపారిజాతం కృష్ణం సేవనకృతాం శత్రుజయప్రదత్వేన తద్విముఖానాం శత్రుభయప్రదత్వేన చ వర్ణయత్పద్యం నిబధ్నాతి ॥

వీరవానరసేనస్య త్రాతాభాదవతా హి సః ।
తోయధావరిగోయాదస్యదతో నవసేతునా

వ్యా - వీరవానరసేనస్య । త్రాతా । అభాత్ । అవతా । హి । సః । తోయధౌ । అరిగోయాదసి । అయతః । నవసేతునా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ సః రామః, అరిగోయాదసి గావశ్చ యాదాంసిచ గోయాదాంసి యాదాంసి జలజంతవశ్చ అరీణి శత్రుయాణి గోయాదాంసి యస్యసతథోక్తః తస్మిన్ ॥ ని ॥ రిశబ్దస్తుశ్రవేక్షయఇతిరత్నమాలా తోయధౌ-సముద్రే, అవతా రక్షతా పతనప్రతిబంధేన రక్షణం కుర్వతా నవసేతునా-నూతనసేతునా, అయతః-గచ్ఛతః, ఇటకిటకటీగతావిత్యత్ర ప్రశ్లిష్టాదీధాతోశ్శతరిరూపం. వీరవానరాణాం సేనావీరవానరసేనం తస్య॥సూ॥విభాషాసేనాసురాఛాయాశాలానిశానామితిసేనాశబ్దస్యక్లీబతా, త్రాతాసన్రక్షితాసన్. అభాత్ బభాసే॥పాత్రితిలోమ్యపాఠస్తు॥

నాతుసేవనతోయస్య దయాగోరివధాయతః ।
సహితావదభాతాత్రా స్యనసేరనవారవీ ॥౩౭॥

వ్యా ॥ నా । తు । సేవనతః । యస్య । దయాగః । అరివధాయతః । సః । హి । తావత్ । అభాతా । త్రాపి । అనసేః । అనవారవీ । ఇతి పదవిభాగః ॥ నాతుమనుష్యస్తు యస్య శ్రీకృష్ణస్య సేవనతః సేవాయాస్తోత్రాది రూపాయాయస్యదయాగః కృపాంప్రాప్తస్సన్ అరివధాయతః అరివధేనశత్రువినాశేన ఆయతః విస్తీర్ణః, అభివృద్ధఇతి యావత్ ॥యస్యకృష్ణస్య అనవారవీనవారవః స్తవరూపశబ్దోస్యాస్తీతి నవారవీసనభవతీత్యనవారవీ శ్రీకృష్ణవిషయకస్తోత్రశబ్దరహితః, సః నాఅనసేః అసిరహితాదపిత్రాసీభీమాన్ కిముతసఖడ్గాచ్ఛత్రోరితిభావః ॥ అభాతాహి ప్రకాశహీనః ఖలుభాదీప్తావిత్యస్మాత్తృచ్ తావచ్ఛబ్దోలంకారార్థకః । యత్సేవకశ్శత్రువధేన వర్ధతే యద్విషయకస్తోత్రాకర్తాతు. నిరాయుధాదపి శత్రోస్త్రస్యన్ నప్రకాశతే స కృష్ణః పారిజాతమగ్రహీదితి పూర్వేణాన్వయః ॥౩౭॥ * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన ఉదగ్రవిక్రమ శాలిరావణప్రహరణం కృత్వా సీతామనుప్రాప్య స్వాశ్రితవిభీషణ ఖేదహరో రామస్స

ర్వదైవతైః పూజితఇతి ప్రతిపాదయంతం ప్రతిలోమ్యేన శ్రీకృష్ణశ్శ తుత్రిభంగమారచయ్య జయశీలస్సకలైస్తూయమానః- పునరవనీమవా పేతి ప్రత్యాయయంతం శ్లోకం సమ్యగ్గృహ్ణాతి ॥ * *

హారిసాహసలంకేనాసుభేదీ మహితోహినః ౹ చా

రుభూతనుజో రామోరమారాధయదార్తిహా ॥

వ్యా ॥ హారిసాహసలంకేనాసుభేదీ । మహితః । హి । నః । చారుభూతనుజః । రామః । అరం । ఆరాధయదార్తిహా । ఇతి పదవిభాగః ॥ హారిసాహసలంకేనా సుభేదిహారిమనోహారిసాహసం యస్యసః హారిసాహసః మనోజ్ఞవిక్రమః । యః లంకేనః, లంకాయాఇనః ప్రభుః రావణస్తస్యా సుభేదిప్రాణనాశకః, అనంతరంచారుః మనోజ్ఞా భూతనుజాసీతాయస్యసః చారుభూతనుజః, అరందుత్రితంఆరాధయదార్తిహా ఆరాధయతఃపూజయతోవిభీషణస్య ఆర్తిహా ఖేదహరః । సః రామఃమహితోహిసర్వదైవతైః పూజితఃఖలు ॥ ప్రాతిలోమ్యపాఠస్తు ॥

హార్తిదాయుధరామారమోరాజోనుతభూరుచా ।

సహితోహిమదీభేసునాకేలంసహసారిహా ॥

వ్యా ॥ హా । ఆర్తిదాయు । ధరాం । అర । మోరాః । జః । నుతభూః । రుచా । సః । హితః । హి । మదీభే । సునాకే । అలం । సహసా । అరిహా । ఇతిపదవిభాగః ॥ ఆర్తింద్యతిఖండయతీతి ఆర్తిదః యుద్ధజన్యస్య ఖేదహరః ప్రద్యుమ్నస్సాత్యకిర్వాతస్మైహితః హితకారీ ఇతి చతుర్థీమదీభేమదీమదాంధః- ఇభః ఐరావతనామగజః యస్మిన్సః మదీభస్తస్మిన్ మదీభేసునాకేశోభనే స్వర్గేఅలమత్యంతంసహసా వేగేన అరిహాశత్రుభంజకః అతఏవజః జేతానుతభూః నుతింనుతిః భావేక్తః తస్యభూః స్థానంసర్వేషాం స్తోత్రపాత్రభూతః రుచాతేజసామోరాః మాలక్ష్మీః ఉరసియస్యసః మోరాః సః శ్రీకృష్ణః ధరాం భూమిం అరప్రాప్తవాన్ హి ॥ ౩౮ ॥ * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన రామస్య అయోధ్యాప్రాప్తిం ప్రతిలో

మ్యేన శ్రీకృష్ణస్య ద్వారకాపురప్రవేశం చ ప్రతిపాదయంతం శ్లోకమాహ-

నాళికేరసుభాకారాగారాసా సురసాపికా ।

రావణారిక్షమేరాపూ రాభేజే హి న నామునా॥

వ్యా ॥ నాళికేరసుభాకారాగారా । అసౌ । సురసాపికా । రావణారిక్షమేరా । పూః । ఆభేజే । హి । న । న । అమునా । ఇతి పదవిభాగః ॥ నాళికేరైః- నారికేళద్రుమైః, సుభాకారాణి- శోభనాకృతీని, అగారాణి గృహాణి యస్యాం సా నాళికేరసుభాకారాగారా । సురసాపికా సురసస్య శోభనస్య రాగస్య అపి కాపి ప్రాపికా స్పృహణీయేతి యావత్ ॥ రావణారిక్షమేరా । రావణారేః- దశకంఠశత్రోః, క్షమా ఉచితా ఇరా భూమిర్యస్యాం సా తథోక్తా శ్రీరామచంద్రనివాసయోగ్యక్షితిమతీత్యర్థః । అసౌ పూః- అయోధ్యాపురీ అమునా రామచంద్రేణ ఆభేజే హి- సేవితా ఖలు, న న ఇతి ద్వాభ్యాం నఞ్భ్యాం ప్రకృతార్థ ఏవ దృఢ్యత ఇతి ఆభేజ ఇత్యాత్మనేపదం ఛాందసం కర్మణి లిట్ రూపం ॥ ప్రాతిలోమ్యపాఠస్తు ॥ * * *

నాముననాహి జేభేరా పూరా మేక్షరిణావరా ।

కాపిసారసుసారాగా రాకాభాసురకేళినా ॥

వ్యా ॥ న । అమునా । న । హి । జేభేరా । పూః । ఆమే । అక్షరిణా । వరా । కా । అపి । సారసుసారాగా । రాకాభాసురకేళినా । ఇతి పదవిభాగః ॥ జేభ రాజాః జేతారః ఇభాః గజాః యస్యాస్సా జేభా తాదృశీ ఇరా భూమిర్యస్యాస్సా జేభేరా జయశీలగజయుక్తపృథ్వీకేత్యర్థః ॥ వరా శ్రేష్ఠా కాపి పూః ద్వారకాపురీ అక్షరిణా ధర్మవతా ॥ ని॥ అక్షరం బ్రహ్మ వేధసః ఇతి రత్నమాలా ॥ రాకాభాసురకేళినా- రాకాసు నవరజో నారీషు గోపికాసు భాసురా కేళిః లీలా యస్య స తథోక్తః తేన ॥ ని॥ రాకా నవరజో నార్యామితి రత్నమాలా । అమునా- శ్రీకృష్ణేన సారసుసారాగా సతీ సారః వరః శోభనః సారాగః- సురసంబంధీ వృక్షః పారిజాతో యస్యాస్సా తథోక్తా సతీ ఆమే హి జగ్మే కిల- అమగ అత్య

దిష్విత్యస్మాత్క్వర్మణిలిట్ ।శ్రీకృష్ణః ద్వారకాపతిం సపారిజాతాంచక్రే ఇవపివశేతిభావః।అత్రాపిద్వాంతనాప్రకృతమర్థంప్రత్యాయయతః ॥

అవ ॥ అథానులోమ్యేన శ్రీరామచంద్రప్రవేశానంతరం అయోధ్యాభూమేర్మహాలక్ష్మీప్రాప్తిం,శ్రీరామచంద్రస్య రాజశ్రీసిద్ధించకథయంతం ప్రాతిలోమ్యేన సత్యభామాగృహాంగణస్య పారిజాతస్థాపనవత్వం సత్యభామాయాః పారిజాతకుసుమధారణేన అత్యద్భుతకాంతిసంప్రాప్తిం శ్రీకృష్ణరుక్మిణీవిషయకరోషనివృత్తిం సమీచీనజ్ఞానాదిసిద్ధించసూచయంతం శ్లోకమాహ ॥ * * * *

సాగ్ర్యతామరసాగారా మక్షామాఘనభారగౌః ।
నిజదేపరజిత్యాస శ్రీరామే సుగరాజభా ॥

వ్యా ॥ సా । అగ్ర్యతామరసాగారాం। అక్షామా । ఘనభా । అర। గౌః । నిజదే । పరజిత్ । ఆప । శ్రీః । రామే । సుగరాజభా । ఇతి పదవిభాగః ॥ రామప్రవేశానంతరం సాగౌః అయోధ్యాభూః ॥ని॥గౌర్నాకేవృషభేచంద్రే వాగ్భూదిగ్ధేనుషు స్త్రియామితి రత్నమాలా ॥ అక్షామా అకృశా ఘనభా- అధికదీప్తిశ్చ సతీ అగ్ర్యతామరసాగారాం అగ్ర్యముత్తమాంతామరసాగారాం-కమలాలయాంలక్ష్మీమారప్రాప్తవతి నిజదేస్వప్రదేసహి ప్రసన్నేభ్య ఆత్మానం దదాతీతి । య ఆత్మదా బలదా ఇతి శ్రుతేః ।పరజితి రావణాది శత్రుజేతరి శ్రీరామే సుగరాజభాసుగాసుగమా రాజభా రాజదీప్తిర్యస్యాఃసాప్యాతథోక్తారాజ్యేనహిరాజతేజస్సుగమంభవతి శ్రీః రాజ్యమయీసంపత్ ఆపబభూవ ॥ ప్రాతిలోమ్యపాఠస్తు ॥ * * * * *

భాజరాగసుమేరాశ్రీ సత్యాజిరపదేజని ।గౌర
భానఘమాక్షామరాగా సారమతాగ్ర్యసా॥౩౦॥

వ్యా ॥ భా । అజరాగసుమేరా । శ్రీసత్యాజిరపదే । అజని। గౌరభా । అనఘమా । క్షామరాగా । సా । అరమత । అగ్ర్యసా । ఇతిపదవిభాగః ॥ అజరాగసుమేరా- అజరాణాం-నిర్జరాణాం-సురాణాంయగః పారిజా

తస్తస్య సుమానః-పుష్పాణి ఇగాస్థానం యస్యాస్సాఅజరాగసుమేరా పారిజాతకుసుమస్థాభాదీప్తిః శ్రీసత్యాజిరపదే - శ్రీసత్యాయాః శ్రీమత్యాస్సత్యభామాయాః అజిరపదే అంకణస్థానేఅజనిఅజాయత| పారిజాతకుసుమదీప్తిరత్యర్థ సత్యభామాంకణే అపససారేతి కథనేన తదంకణే పారిజాతః కృష్ణేన స్థాపితఇతి వ్యజ్యతే తేన సాసత్యభామా గౌరవాపూర్వాపేక్షయా ప్యధిక గౌరవతటితాకాంతిః అనఘమానదోషసంపత్కాక్షామః క్షీణః రాగో మాత్సర్యం యస్యాస్సాక్షామరాగా పారిజాతానయనేన నారదకృతకుసుమగ్రాహిణ్యాంరుక్మిణ్యాం తద్దాతరి కృష్ణేచ ప్రరూఢం మాత్సర్యం ఉజ్ఝితవతీతి భావః॥ని॥ రాగోనురాగేమాత్సర్యే ఇతి రత్నమాలా। అగ్ర్యపా- అగ్ర్యం శ్రేష్ఠం సంజ్ఞానం యస్యాస్సాఅగ్ర్యపా ॥ ని ॥ సాక్షిబంస్యాదనపశేజ్ఞానేధ్యానేనివారణే ఇతిరత్నమాలా॥ తత్రైవ సమీచీన వివేకవతీవసతి అరమత కృష్ణేన సాకం క్రీడతి స్మ ॥ ౩౦-౬౦ ॥ * * *

శ్రీమద్రాఘవ యాదవాకృతి ధరశ్శేషాచలోత్తంసకశ్శ్రీమోహీతు మదీకరత్కృతిమిమాం శ్రీశో మయాదుష్కరాం। తస్మాదత్రపవిత్రమాధవకథాస్వాదోన్మిషత్కాంతుకాస్సన్తస్సాధు విచిన్వతాంగుణవిదశ్లాఘామమోఘాదరాః॥ * * * * *

శ్రీమత్కాంచీనగరనాయకతాతాచార్యభాగినేయ వాజపేయసర్వపృష్ఠాప్తోర్యామాదియాజిశ్రీశ్రీనివాసార్యతనూభవస్యశ్రీవయమకచక్రవర్తినోరఘునాథార్యయజ్వన స్తనయేన(శ్రీశ్రీనివాసకృపాతిశయసువిదితనయేనసీతాంబాగర్భసంభవేన శ్రీమదాత్రేయ వేంకటార్యయజ్వనా

విరచితం స్వకృతవ్యాఖ్యానసహితం రాఘవయాదవీ

యాఖ్య మనులోమవిలోమ కావ్యం

శ్రీసంపూర్ణమ్.శ్రీ

